

DISPUTATIONES SAMARIENSES

MÝTY A PREDISUDKY V DEJINÁCH

Historická konferencia
7. decembra 2004

MÝTY A PREDISUDKY V DEJINÁCH

DISPUTATIONES SAMARIENSES, 3.

Redaktor edície
Gábor Csanda

FÓRUM INŠTITÚT PRE VÝSKUM MENŠÍN
Šamorín

MÝTY A PREDISUDKY V DEJINÁCH

**Historická konferencia
7. decembra 2004**

Editor
Attila Simon

Fórum inštitút pre výskum menších
Lilium Aurum
Šamorín–Dunajská Streda
2005

Kniha vyšla s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

© Fórum inštitút pre výskum menšín, 2005
ISBN 80-8062-2590

ÖBSAH

Predslov	7
ÁGNES BIRÓ	9
BIRÓ ÁGNES	11
PETER ZELENÁK	
Kontroverzné roviny slovensko-maďarských vzťahov v 20. storočí.	13
LÁSZLÓ SZARKA	
Multikulturalita a asimilácia v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia	23
VILIAM KRATOCHVÍL	
K možnostiam oslabovania predsudkov a stereotypov v tvorbe učebníc dejepisu	39
MILAN ZEMKO	
Slovensko-maďarské konfrontácie – skutočnosť či fikcia?	51
GIZELA SZABÓMIHÁLYOVÁ	
Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém	59
EDITA CHRENKOVÁ	
Lexikóny takmer neznámych osobností	81
KLÁRA MÉSZÁROSOVÁ	
Nomen est omen?	87
Príloha	
Pozvánka	95

PREDSLOV

Napriek tomu, že spoločná história Slovákov a Maďarov už bola témou nespočetného množstva konferencií a analýz nemôžeme povedať, že sa o nej hovorilo už dosť a všetky problémy sú vyriešené. Ba čo viac, vzorka tohto zväzku ako aj názov konferencie signalizuje množstvo mýtov a predsudkov z našej histórie. Najúčinnjšou zbraňou proti týmto mýtom a predsudkom je otvorená výmena názorov a objasnenie rozdielnych stanovísk. Sekcia národnostných menšín Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Fórum inštitút pre výskum menšín a Jazyková kancelária Gramma zorganizovali dňa 7. decembra 2004 v Čilistove vedeckú konferenciu za účelom objasnenia diskutabilných kontaktných bodov, ktorá vytvorila možnosť rozvážnej vedeckej diskusie. V tomto znamení sa niesli príspevky, ktoré na konferencii odzneli, ako aj diskusia. Vďaka téme prednášok bolo vytvorené dostatočne široké spektrum, našiel sa čas aj na analýzu učebníc dejepisu, ako aj na zobrazenie možných príčin asimilácie z obdobia dualizmu. Ťažiskom konferencie boli príspevky, ktoré sa zaoberali problémom písania mien historických osobností podľa pravidiel slovenského pravopisu, a ako vysvitlo, zaužívanie týchto pravidiel v praxi znamená starosti aj pre slovenských odborníkov. Samozrejme, jedna takáto konferencia ešte nezaručuje úspech v znamení vyriešenia problémov, môže však spustiť taký vedecký diskurz, ktorý by bol nevyhnutnou podmienkou napredovania. Počas otvorenia konferencie sa štátna tajomníčka Ministerstva kultúry SR vo svojom prejave zmienila aj o zodpovednosti historikov a učiteľov dejepisu. Fórum inštitút pre výskum menšín, ako maďarská inštitúcia na Slovensku cíti obzvlášť zodpovednosť za to, aby napomáhala dvom krajinám a historikom dvoch národov v posilnení ich spoločného

dialógu. V tejto nádeji ponúkame našim čitateľom tento zväzok a veríme, že tak môžeme prispieť k zrúcaniu niekoľkých mýtov a predsudkov.

Attila Simon, redaktor zväzku

Ágnes Biró

štátna tajomníčka

Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

Vážené dámy a páni,

V mene Ministerstva kultúry SR Vás vítam na vedeckej konferencii, ktorá nesie názov „Mýty a predsudky v dejinách“ a bola usporiadaná pod gesciou MK SR – sekcie menšinových kultúr, Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne a Gramma jazykovednej kancelárie v Dunajskej Strede.

Maďarský mysliteľ 20. storočia **Hamvas Béla napísal: „Neexistuje história bez sebaklamu.“**

Sebaklam, teda **mýty** sú také histórie, ktoré sú idealizovanou formou sebapoznania kolektivity. Je to forma spoločensko-historického faktu, ktorú nemôžeme obísť ani zaprieť.

Obdobne je to aj s predsudkami – **predsudok** je vzťah tej istej kolektivity k inakosti a k odlišnostiam. Už samotné slovo (názov) **pred-sudok** poukazuje na to, že ide o úsudok, ktorý predchádza samotné poznanie.

Ak však chceme správne pochopiť danú dobu, jej ducha, analyzovať jej udalosti a diania musíme poznať aj predsudky a mýty tej–ktorej doby. Alebo v zrkadle mýtov a predsudkov danej doby vieme pochopiť, rozpoznať prípadne historicky zrekonštruovať danú dobu.

Ústrednou témou dnešnej konferencie sú také mýty a predsudky, ktoré v posledných 2 storočiach vo výraznej miere ovplyvnili, formovali a deformovali dialóg medzi slovenským a maďarským národom a boli zdrojom mnohých nedorozumení a konfliktov.

Je nádejné to, že dnes sa slovenskí a maďarskí historici vedú bez vášní a emócií porozprávať aj o najcitlivejších otázkach našej spoločnej histórie, veď sú si vedomí toho, že niektoré udalosti sú hodnotené jedným národom pozitívne, kým pre druhého môžu mať negatívny náboj a opačne.

Oveľa ťažšie je oslobodiť jednoduchého človeka od mýtov a predsudkov. V tejto oblasti majú najväčšiu zodpovednosť a najväčší dlh historici, ale najmä výučba dejepisu na školách, veď generácie boli vychované tak, že sa do nich vštepoval obraz nepriateľa.

Osobitú pozornosť treba venovať aj otázke písania historických mien podľa v súčasnosti platnej pravopisnej normy. V článku Új Szó z 24.novembra 2004 historička pani **Eva Kowalská** poukázala na to „**že čoraz viac sa rozmáha to presvedčenie, že túto otázku treba riešiť a vyriešiť, lebo súčasný stav nie je udržateľný**“. Nová generácia historikov, generácia po roku 1970, hodnotí túto otázku, totiž transkripciu maďarských historických mien, a povýšenie jazyka nad históriu „**za prejav slovenského nacionalizmu**“ .

Názov článku je povzbudivý „Košút, Sečení a ostatní“ – **je ešte cesta späť?** Je možná ešte náprava? Sme presvedčení o tom, že v rámci Európskej únie máme spoločný cieľ a to odstrániť i náznaky diskriminácie z každej oblasti nášho života.

Cieľom tejto konferencie je, aby sa rozvážne a najmä z vedeckého hľadiska hľadali riešenia pre tieto otázky.

Je tu čas aby sme spoznali názor tu prítomných historikov, ktorým by som týmto odovzdala slovo.

Biró Ágnes

a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának
államtitkára

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Üdvözlöm Önöket a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma nevében a **„Mítoszok és előítéletek a történelemben”** címen megrendezett konferencián. A konferencia gesztorai az SZK KM Kisebbségi kultúrák szekciója, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorjáról és a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyről.

„Önámítás nélkül nincs történet” írta Hamvas Béla.

Az önámítás, vagyis **a mítosz** pedig egy olyan történet, ami a mindenkori kollektivitás önismeretének idealizált formája, olyan társadalomtörténeti tény, amit nem kerülhetünk ki.

Hasonló a helyzet az **előítélettel** is, mert az ugyanennek a kollektivitásnak a mássághoz való viszonyulása. Már maga a szó (az elnevezés) elő-ítélet az ismeretet megelőző tudatformára utal.

Mindkettő ismerete viszont szükséges ahhoz, hogy egy adott kor szellemét megértsük, vagy egy adott korban történt eseményeket elemezni tudjunk, és meg tudjuk magyarázni azokat.

A mai konferencia középpontjában olyan mítoszok és előítéletek állnak, melyek a szlovák és a magyar nemzet közös történelme alatt – pontosabban az elmúlt két évszázadban – rányomták a bélyegüket a két nép közötti párbeszédre és nem egy konfliktus és félreértés forrásává váltak.

Megnyugtató tény, hogy a szlovák és magyar történészek ma már indulatok nélkül tudnak egymással beszélni a legkényesebb témákról is, hiszen megértik és természetesnek tartják azt, hogy amit az egyik pozitív eseménynek lát, az a másik fél számára negatív töltetű lehet és fordítva.

Nehezebb azonban az átlagembert megszabadítani az előítéletektől és mítoszoktól. Ebben a folyamatban még sok adósága van mind a szlovák, mind a magyar történetírásnak és történelemoktatásnak, főleg akkor, amikor generációk nőttek fel úgy, hogy az ellenségkép tudatosan volt beléjük táplálva.

Külön figyelmet érdemel és megoldásra vár a történelmi csaláadnevek a szlovák helyesírás jelenlegi szabálya szerinti írásmódja. Az Új Szó 2004. november 27-i cikkében **Eva Kowalská történész** rámutatott, hogy „**egyre általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a kérdést végre meg kell valahogy oldani, mivel a jelenlegi helyzet tarthatatlan.**” Továbbá biztató az a tény is, hogy 1970 óta felnőtt a szlovák történészek egy olyan nemzedéke, akik „ezt a törekvést (a magyar történelmi nevek transzkripcióját »átírását« és a nyelv történelmi valóság fölé való helyezését) és az egész végkifejletét **a szlovák nacionalizmus megnyilvánulásának értelmezik.**”

A cikk címe biztató „Košút, Sečeni és a többiek – van még visszaút?” Főleg akkor biztató, ha a végéről végérvényesen lekerül a kérdőjel, hisz az Európai Unió egyenrangú tagországaiként minden abszurditás és diszkrimináció eltávolítása, mellőzése a közös cél.

Ennek a konferenciának a szerepe pedig az, hogy higgadt, tudományos megközelítésben keressük meg a problémák megoldását.

Ismerjük meg hát a jelenlevő történészek véleményét, akiknek ezennel átadom a szót.

Peter Zelenák

KONTROVERZNÉ ROVINY SLOVENSKO- MAĎARSKÝCH VZŤAHOV V 20. STOROČÍ.

Problematika slovensko-maďarských vzťahov patrí nesporne medzi tie témy, ktoré pútajú pozornosť nielen odbornej, ale aj širšej verejnosti. Tento záujem nie je náhodný, ale má svoje vnútorné opodstatnenie. Je daný objektívne vzhladom na spoločnú štátnu minulosť a vzťahmi, ktoré sa odvíjali po rozpade Uhorska. A tieto boli vo viacerých oblastiach a obdobiach dosť komplikované a miestami aj konfliktné. Bolo však príznačné pre ich povahu najmä v 20. storočí, že tieto rozpory väčšinou nevyplývali len z vnútorných daností slovenskej resp. maďarskej spoločnosti, ale boli súčasťou udalostí a procesov, ktoré boli produktom politického vývoja na kontinente a vo svete.

V posledných rokoch aj napriek viacerým disonanciám, ktoré vyplývali zo zložitosti procesu rozširovania Európskej únie, sme svedkami postupnej straty dominancie úlohy vzájomných vzťahov. A to tak pre obidva štáty a ich vnútornej a zahraničnej politiky, ako aj z hľadiska vývoja stredoeurópskeho priestoru ako celku. Napriek tomu však zostávajú svojim spôsobom pre slovenskú a maďarskú spoločnosť dôležité a nie je možné ich ignorovať a prehliadať. Už len z toho dôvodu, že objektívne existuje nutnosť spolupracovať a koordinovať svoju politiku pri formulovaní a presadzovaní spoločných záujmov stredoeurópskych krajín v rámci zjednotenej Európy.

Špecifickým, ale z hľadiska vývoja vzájomných vzťahov limitujúcim faktorom je menšinová otázka. Rozdiely v uplatňovaní práv menšín, poňatie a miesto menšinovej otázky v politike, vývoj samotných menšín a vzťah väčšinovej spoločnosti k obyvateľom slovenskej, resp. maďarskej národnosti a opačne predstavovali jeden zo zdrojov napätia nielen počas celého storočia, ale zostávajú citlivým problémom aj v súčasnosti.

Ak teda chceme postihnúť práve tie roviny, resp. problémové okruhy, ktoré rezonujú v spoločných slovensko-maďarských vzťahoch v 20. storočí a sú vnímané ako kontroverzné a zaťažujúce pri formulovaní perspektívy politickej, kultúrnej, hospodárskej atď. koexistencie, tak predovšetkým je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že napriek zložitosti a rozpornosti vývoja nedošlo vo vzájomných vzťahoch k takým extrémnym prejavom nacionálnej animozity, ktoré by hlboko zasiahli povedomie obyvateľstva a spôsobili ťažko prekonateľný pocit nacionálneho nepriateľstva. A práve túto skutočnosť možno považovať za jeden zo signálov optimistického pohľadu na budúcnosť vzájomných vzťahov a celého regiónu.

Je zrejme, že vnútorné a zahraničnopolitické súvislosti utvárania slovensko-maďarských vzťahov v 20. storočí predstavujú pomerne zložitú problematiku. Vzhľadom na priestor tohto príspevku sa pokúsime poukázať len na niektoré aspekty, ktoré súvisia s príčinami vzniku a pretrvávania kontroverzných polôh vo vzájomných vzťahoch.

Ako svojho času poukázal Lubomír Lipták dvadsiate storočie, tak ako ho ponímame v súčasnosti i s problémami, ktoré s ním identifikujeme, sa začalo vlastne až po skončení prvej svetovej vojny. Tento paradox má však svoje opodstatnenie. Zmenila sa totiž nielen politická mapa strednej Európy, ale čo bolo snáď ešte významnejšie, došlo aj k výraznému posunu vo vnímaní a reflexii hodnôt, ktoré boli spájané nielen s vojnovým utrpením, ale predovšetkým, vychádzajúc i z podkladu tejto skúsenosti, s perspektívou nutnosti utvárania inej a novej spoločnosti. Možno povedať, že v kontexte zmien sociálnych vzťahov došlo aj k posunu v celom hodnotovom systéme. Týkalo sa to nielen napr. vnímania úlohy politiky v živote spoločnosti, účasti ľudí a veľkých sociálnych skupín na verejnom a politickom živote, ale aj radikálnym odmietnutím tých hodnôt, ktoré dovtedy prežívali a boli založené na tradíciách a štruktúre feudálnej spoločnosti. I keď samozrejme tieto tradície boli už v podstate vývojom prekonávané postupným formovaním spoločenských vzťahov na podklade industriálnej spoločnosti.

A vojna tento proces len urýchlila. Do popredia sa dostávala realizácia tých vízií a projektov, ktoré sa formovali už

v predchádzajúcom období a ich podstatou bola snaha o nové usporiadanie spoločenských a politických vzťahov rešpektujúce sociálne, národné, občianske a iné hodnoty. Pričom naplnenie týchto hodnôt bolo spájané a vnímané ako súčasť demokratizácie spoločnosti. A vo všeobecnosti boli chápané ako prirodzené práva.

Tieto momenty sa premietli aj do rokovania mierovej konferencie po skončení vojny. Hoci inštitút zavŕšenia vojny mierovými zmluvami bol známy už v minulosti, táto konferencia znamenala do značnej miery prelom v existujúcej a poznanej praxi usporiadania vzťahov po ukončení vojnového konfliktu. Nešlo totiž len o uzavretie mieru s porazenými štátmi, ale aj o pokus o nastolenie nového systému medzinárodnej spolupráce, ktorý by garantoval riešenie možných konfliktov mierovou cestou. Výrazom toho bolo založenie Spoločnosti národov. Aj keď v medzivojnovom období sa ukázalo, že nádeje vkladané do Spoločnosti národov napr. v súvislosti s odzbrojením, kolektívnou bezpečnosťou, presadzovaním zásad ochrany národnostných a iných menších atď. sa nenaplnili tak, ako to predpokladali jej signatári, predsa len už existencia tohto inštitútu vytvárala predpoklady pre zmenu charakteru medzinárodnej politiky a vzťahov medzi štátmi. Táto idea sa stala nosnou líniou aj po skončení druhej svetovej vojny a je základom aj súčasných medzinárodných vzťahov.

Výsledky vojny a rekonštrukcia stredoeurópskeho priestoru na podklade práva národov na sebaurčenie posunuli aj tradičné slovensko – maďarské vzťahy do kvalitatívne novej roviny. Dôraz na občiansky princíp a proces formovania občianskej spoločnosti objektívne vytváral predpoklady pre prekonanie tých rozporov, ktoré boli produktom najmä druhej polovice 19. storočia. Teda obdobia, ktoré najmä v slovenskej verejnosti bolo vnímané ako obdobie násilnej asimilácie. V kontexte ďalšieho vývoja sa však ukázalo, že išlo skôr o perspektívu ako o možnosť rýchleho a bezproblémového naplnenia tých možností, ktoré vyplývali z princípov naštartovaného mierového procesu.

Faktorov, ktoré vplývali na zmenu kvality slovensko-maďarských vzťahov bolo však viac. V prvom rade je potrebné poukázať na skutočnosť, že došlo k akcelerácii historického

vývoja v stredoeurópskom priestore. Vznikom Československej republiky sa sformovalo územie Slovenska a slovenský národ sa stal štátotvorným subjektom. A to bez ohľadu na zložitosť a komplikovanosť uplatnenia tejto subjektivity v štátoprávnom význame v medzivojnovom období. Realizácia práva na sebaurčenie, tak ako ho slovenská politická elita definovala už v 19. storočí a jednoznačne deklarovala v súvislosti s odchodom z uhorskej štátnosti a prihlásením sa k Československej republike, zostávala jedným z nosných programových a politických cieľov aj v nasledujúcich desaťročiach.

Pre slovenskú politiku sa tak určujúcim stali česko-slovenské vzťahy a z tohto zorného uhla nazerala aj na slovensko-maďarské vzťahy. Už teda nešlo v tomto ohľade len o otázku súžitia v spoločnom štáte, ale tieto vzťahy vnímala slovenská politika v kontexte vývoja medzinárodnej situácie, politiky Maďarska a väzieb, ktoré mala budapeštianska vláda s predstaviteľmi maďarských strán na Slovensku. Čiže do popredia sa dostávala v tejto súvislosti otázka bezpečnosti a integrity štátu. A v tomto zmysle možno povedať, že pre slovenskú politiku predstavovala táto otázka prioritu a z tohto pohľadu vnímala aj slovensko-maďarské vzťahy počas celého 20. storočia.

Je však obtiažne v tomto zmysle vyabstrahovať slovenskú politiku v medzivojnovom Československu. Slovensko-maďarské vzťahy boli súčasťou politiky štátu a ovplyvňované jej zahraničnopolitickou orientáciou. Aj z tohto dôvodu sa nutne prelína slovenský pohľad a miera vplyvu na kvalitu týchto vzťahov s politikou štátu, ktorého Slovensko bolo súčasťou. V inej situácii sa ocitla slovenská politika v období samostatnej štátnosti, kde už bola nútená hľadať a formulovať vlastné postoje a vízie riešenia nahromadených i aktuálnych problémov v slovensko-maďarských vzťahoch aj ako vzťahov medzištátnych. Bolo však príznačné, že riešenia, ktoré slovenská politika a štát prijímali v tomto období boli determinované pozíciou Slovenska i Maďarska ako satelitov Nemeckej ríše a snahami Maďarska pokračovať v realizácii ideí obnovy územnopolitickej integrity bývalého Uhorska.

Po skončení vojny slovenská politika postupne strácala možnosti autonómne rozhodovať a po nástupe komunistické-

ho režimu viac menej prestala mať vplyv na vývoj vzťahov s Maďarskom a na riešenie i takých citlivých otázok, ktoré súviseli s postavením národnostných menšín. Bol to do istej miery paradox, pretože obidva štáty boli súčasťou toho istého systému a napriek tomu politika voči menšinám bola rozdielna a aj výsledky boli diametrálne odlišné.

Až po roku 1989 sa opätovne stretávame s úsilím o obnovu vzájomných vzťahov na kvalitatívne novej úrovni. Tento proces neprebíhal izolovane, ale bol súčasťou zmien v celom bývalom východnom bloku a determinovaný schopnosťou jednotlivých štátov a národných spoločenstiev vyhnúť sa extrémnym konfliktom a uskutočniť transformáciu spoločnosti na spoločnosť občiansku. Zásadným posunom z hľadiska vývoja regiónu bol vznik Slovenskej republiky, čo malo za následok aj posun v slovensko-maďarských vzťahoch. I keď tieto procesy nevyústili do konfliktu, predsa len objektívne spôsobovali napätie vo vzájomných vzťahoch.

Bolo však symptomatické, že s demokratizáciou spoločenského života sa zároveň otváral priestor nielen pre reflexiu tabuizovaných tém z dejín vzájomných vzťahov, ale aj k pokusom o akúsi revitalizáciu rôznych predstáv a konštrukcií, ktoré vychádzali z predvojnového obdobia, resp až z 19. storočia. A to aj napriek tomu, že podstata transformačných procesov v kontexte rozširovania európskej únie bola v protiklade s týmito tendenciami. Zdrojom tejto revitalizácie bola totiž predovšetkým projekcia nacionálnej vízie budúcnosti. V tomto duchu dochádzalo tak na maďarskej ako aj slovenskej strane k absolutizácii zlomových udalostí a politických tendencií 20. storočia a ich hodnotení v podobe historických krívd spôsobených druhým národom.

Pri posudzovaní významu rozporov alebo kontroverzných rovín v slovensko-maďarských vzťahoch, ktoré sú viac menej kontinuálne alebo sa objavujú v rôznych modifikáciách v 20. storočí, treba vziať do úvahy, že boli výrazne poznamenané realitou usporiadania stredoeurópskeho priestoru po skončení prvej svetovej vojny a procesom vymedzovania sa Slovenska ako samostatného územnopolitického prvku v tomto priestore.¹

Jedným z kontinuálne sa objavujúcim prvkom, ktorý výraznou mierou ovplyvňoval a dodnes ovplyvňuje slovensko-ma-

ďarské vzťahy je nesporne vnímanie minulosti, chápanie dejinného vývoja tohto priestoru a samozrejme aj vzájomných vzťahov. Hoci problém minulosti je prítomný pri riešení otázok súvisiacich s objektívne existujúcou nutnosťou spolupracovať so susednými národmi a štátmi, predsa len miera uplatňovania historizmu pri posudzovaní týchto vzťahov je možno povedať častokrát až predimenzovaná. Objavuje sa i tam, kde boli a sú nutné pragmatické riešenia pri rešpektovaní vzájomnej výhodnosti.

V počiatočnej fáze existencie republiky sa upierala pozornosť predovšetkým na obdobie dualizmu, na národnostný útlak a asimiláciu. Pritom sa historická argumentácia využívala nielen ako prostriedok vybudovania vlastnej nacionálnej sebaidentifikácie pri zdôvodňovaní dejinného rozhodnutia rozchodu s uhorskou štátnosťou, ale nadobúdala aj aktuálny politický význam. ako nástroj na vytvorenie obrazu nacionálneho nepriateľa. I keď má takýto obraz istú funkčnosť a je súčasťou pamäti a je aj výrazom schopnosti národného spoločenstva reagovať najmä v krízových situáciách na existenciálne otázky národného bytia, predsa len dlhodobé budovanie takéhoto obrazu a takmer výlučne vo vzájomných vzťahoch limituje aj možnosti reálneho pohľadu na tieto vzťahy. Potom automaticky vzniká z každého problému existenciálna záležitosť.

V medzivojnovom období sa minulosť a slovensko-maďarské vzťahy interpretovali aj z pohľadu kultúrneho vkladu do civilizačného procesu pri utváraní tohto, ale aj európskeho priestoru. Nadväzovanie na predchádzajúce desaťročia vývoja sa premietali aj do interpretácie začiatku spoluzitia v jednom, spoločnom štáte. Táto diskusia a rozdielne postoje, ktoré by sa dali zhrnúť do otázky kontinuity a diskontinuity v dejinách tohto stredoeurópskeho priestoru pokračuje dodnes. A to bez ohľadu na to, akou cestou prešli obidve spoločenstvá v minulom storočí a bez ohľadu na generačné výmeny.

Hoci variácií na túto tému je pomerne veľa, základná schéma čerpá argumentáciu predovšetkým z 19. storočia. Môžeme sledovať pomerne presne aj argumentáciu použitú a dodnes používanú pri interpretácii zlomových udalostí. Či už sa to týka zániku Uhorska, Trianonu, alebo viedenskej arbitráže a dopa-

du druhej svetovej vojny na rekonštrukciu stredoeurópskeho priestoru a pochopiteľne aj na vývoj vzťahu k obyvateľstvu, ktoré bolo inej národnosti ako väčšinové spoločenstvo. A čo je pozoruhodné, táto argumentácia v podstate nereflektuje ani výsledky vedeckého bádania. Je pomerne konštantná a veľmi ťažko prekonateľná. Jej základ totiž tvorí apel na národné povedomie a podsúva myšlienku a pocit spáchanej krivdy. Vychádza z absolutizovania tej ktorej udalosti, dejinného zlomu, bez uvedenia príčin a mimo historického kontextu.

S tým súvisí aj problém hraníc a v našom prípade južnej hranice Slovenska, presnejšie slovensko-maďarskej hranice. V tejto súvislosti sa objavovali a aj objavujú rôzne argumenty, či už na slovenskej, alebo maďarskej strane. Bez ohľadu na ich validitu a opodstatnenosť, je možné ich zaradiť do interpretačného rámca tých skúseností, ktoré vyplývali zo spomínanej základnej schémy. K tomu však pribudla ešte argumentácia, najmä na slovenskej strane, ktorá sa už opierala o myšlienku obhajoby územnopolitickej integrity Slovenska. Táto idea sa sformovala pomerne rýchlo už v počiatkovej fáze konštituovania sa Československej republiky. Nehľadiac na projekty 19. storočia, ktoré vymedzovali územie Slovenska na etnickom princípe, po prvej svetovej vojne sa slovenská politika a slovenská verejnosť stotožnila s predstavou o území Slovenska, tak ako jeho hranice boli definované mierovou konferenciou. Akýkoľvek pokus o zmenu hraníc, nehovoriac už o pokusoch Maďarska dosiahnuť zmenu slovensko-maďarskej hranice boli interpretované ako snahy narušiť integritu Slovenska. Aj v čase druhej svetovej vojny existovala v tejto otázke zhoda medzi vládnuťou elitou a v ilegalite pôsobiacimi politickými silami, že jednou z hlavných axiém slovenskej politiky je obnova územnopolitickej jednoty Slovenska. Len cesty k nej boli rozdielne.

Aj po skončení vojny a aj v súčasnosti po páde totalitného systému sa akékoľvek iniciatívy z maďarskej strany, resp. Maďarska, ktorých obsah by mohol mať etnický ráz, interpretujú v prvom rade ako snaha o narušenie integrity Slovenska. Pričom sa využíva argumentácia nielen 19. storočia, ale aj argumentácia založená na zápase proti maďarskému revizionizmu. Je tiež symptomatické, že tieto snahy a signály napr.

otázka autonómie pre maďarskú menšinu, snaha o integráciu maďarských menšín do národného a najmä politického života Maďarska, vychádzajúce z Maďarska a z prostredia maďarských menšín žijúcich v oblastiach, ktoré boli súčasťou bývalého Uhorska, sú vnímané slovenskou verejnosťou a slovenskými politickými elitami ako konštantné. Teda bez ohľadu na to, aké politické sily sú v Maďarsku pri moci.

Ako sme už naznačili, druhú rovinu slovensko-maďarských vzťahov predstavuje menšinová otázka. A to tak otázka maďarskej menšiny na Slovensku, resp. v Československu, ako aj slovenskej menšiny v Maďarsku. Predstavuje neoddeliteľnú súčasť vzájomných vzťahov. A práve jej riešenia v oboch krajinách a politické konzekvencie, ktoré štáty v tejto oblasti vyvozovali tak vo vnútornej ako aj zahraničnej politike vytvárali zdroj napätia. Aj z tohto dôvodu menšinovú otázku nie je možné vyabstrahovať z celkového kontextu vzájomných vzťahov.

Základný rozpor, ktorý bol vo vývoji tejto otázky badateľný od konca prvej svetovej vojny vyplýval z rozdielného poňatia menšinovej otázky a politiky voči menšinám všeobecne v Československu a Maďarsku. A to aj napriek tomu, že obidve krajiny sa zaviazali plniť záväzky mierových zmlúv týkajúce sa ochrany menšín. Slovenská verejnosť vnímala veľmi citlivo postupujúcu asimiláciu slovenskej menšiny v Maďarsku a porovnávala ju so situáciou maďarskej menšiny na Slovensku.

Vychádzala totiž z toho, že politika štátu voči menšinám v Československu viac menej zodpovedá duchu predstáv o demokratickom riešení menšinovej otázky. Aj preto zrejme nenachádzame v medzivojnovom období v slovenskej politike podstatnejšie odchýlky v nazeraní na menšinovú otázku a ani programové a prakticko-politické návrhy, ktoré by smerovali k zmene postavenia napr. maďarskej menšiny. Tlak zo strany slovenskej verejnosti smeroval skôr k tomu, aby československá zahraničná politika dôslednejšie presadzovala a obhajovala záujmy Slovákov žijúcich v Maďarsku. A zároveň, aby sa táto politika premietla aj do vzťahu k maďarskej menšine na Slovensku.

Na druhej strane politické elity maďarskej menšiny síce akceptovali všeobecné demokratické prostredie štátu ale k existencii štátu zaujímali negatívny postoj. Základná argu-

mentácia vychádzala zo skutočnosti, že menšinám a predovšetkým maďarskej menšine nebolo priznané právo na sebaurčenie, že sa ocitli v novom štáte proti svojej vôli.² Pre pochopenie tohto postoja a politického vývoja maďarskej menšiny najmä v medzivojnovom období bola dôležitá zmena postavenia t.j. zmena z pozície vládnuceho národa do postavenia národnostnej menšiny. A práve tento viac psychologický efekt ako reálne sa prejavujúci fakt v živote obyvateľstva sa využíval v politickom zdôvodňovaní nutnosti zosúladať politiku maďarských strán na Slovensku so zahraničnopolitickými ambíciami Maďarska. Vzhľadom na to je možné sledovať od polovice 20. rokov postupný odklon od predstáv o možnostiach slovensko-maďarskej kooperácie na pôde štátu a v záujme Slovenska a prechod najmä v druhej polovici 30. rokov k presadzovaniu myšlienky revízie povojnového usporiadania v prostredí maďarskej menšiny. Aj z týchto dôvodov nenachádzame výraznejšie a zmysluplné signály o perspektíve spolupráce na politickej úrovni medzi slovenskými a maďarskými stranami. Skôr je badateľná čoraz väčšia izolácia.³

Pokus o rekonštrukciu usporiadania štátu na podklade národnostného štatútu neuspel v dôsledku prijatia mníchovskej dohody a následne viedenskej arbitráže. Slovenská politika sa odkláňa od princípov riešenia menšinovej otázky, uplatňovaných v Československu, a prijíma za základ kolektívne práva a princíp reciprocity. Tieto sa však nepodarilo presadiť do vzájomných vzťahov s Maďarskom.⁴

Otázka viedenskej arbitráže je úzko spätá s riešením menšinovej otázky po druhej svetovej vojne. Rozpor vo vnímaní týchto dvoch polôh sa javí ani nie tak v rovine faktografickej ako interpretačnej. Je nesporné, že otázka kolektívnej viny, deportácií, výmeny obyvateľstva a pod. sa dotýkala osudov konkrétnych ľudí a mala aj tragické následky. Podstatnejším sa však z hľadiska perspektívy prekonania tohto kontroverzného procesu javí potreba prezentovať ich z hľadiska vnútornej podmienenej nevytrhávať jednotlivé udalosti a procesy z historického kontextu a ponímať ich len v rovine nacionálnej krivdy.

Na záver už len jednu poznámku. Hoci je nepochybné, že rozšírením Európskej únie sa zmenili a budú meniť aj vzájom-

né vzťahy medzi štátmi ako aj nacionálne problémy a ich riešenia, predsa len v projekcii budúcnosti či už blízkej alebo vzdialenejšej je príliš veľa alternatív a dosiaľ neznámych možností. Je však zrejmé, že súčasťou tohto procesu sa stali aj obidva štáty Slovensko a Maďarsko a predovšetkým tieto sú zodpovedné za kreovanie vzájomných vzťahov. Pritom treba mať na zreteli, že aj v zmenených podmienkach budú naďalej pretrvávať aj vyššie zmienené problémy. I keď samozrejme na inej úrovni a v modifikovanej podobe. Ich zotrvačnosť je totiž daná okrem iného aj úrovňou poznania a jej fixáciou v povedomí obyvateľstva. Pričom snáď ani netreba zdôrazňovať, že práve modely správania založené na historizujúcich argumentáciách spolu s mytologizáciou dejinných zlomov majú veľmi dlhú životnosť. Domnievam sa preto, že je potrebné venovať tejto problematike systematickú pozornosť. A to nielen na vedeckej báze, ale predovšetkým na vytváraní priestoru pre permanentný dialóg na všetkých úrovniach a oblastiach spoločenského života. V záujme nielen obojstranných vzťahov, ale aj v prospech myšlienky európskej jednoty.

Poznámky

- 1 Úvahy, ktoré sa dotýkali geopolitických relácií Československa reflektovali čiastočne aj problém Slovenska, ale len ako súčasť štátu a v tomto zmysle aj problém južnej hranice. Pozri napr. KORČÁK, J.: Geopolitické základy Československa jako kmenové oblasti. Praha 1938. Národnostní otázky, sv. 12.; FABIÁN, J.: Trvalé faktory geopolitického postavenia Slovenska. In: Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918-1945. Trenčín 1992. s. 5-15.
- 2 Pozri napr. prejav L. Körmendy-Ékesa v poslaneckej snemovni. Tesnopiasecká zpráva o 3. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, 2. června 1920.
- 3 Perspektívu spolupráce výrazne narušilo prihlásenie sa predstaviteľov maďarských strán k myšlienke lorda Rothermerea o revízii usporiadania stredoeurópskeho priestoru a slovensko-maďarskej hranice. Reakcia slovenskej verejnosti a slovenských politických elít bola jednoznačná v záujme udržania integrity Slovenska a štátu. Pozri napr. História proti Rothermereovej akcii. In: Zlatá kniha Slovenska. Bratislava 1929. s. 411 – 415. RUDINSKÝ, J.: Revízia trianonskej zmluvy. Praha 1932. JANOTA, M.: Nápor proti Trianonu. Boj o obnovu svätoštefanskej ríše. Bratislava 1932.
- 4 Pozri návrh dohody medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom o postavení menších, ktorý vypracovala česko-slovenská delegácia. Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, Zastupitelský úrad Budapešť, kart. 10, č. 264/39.

László Szarka

MULTIKULTURALITA A ASIMILÁCIA V UHORSKU V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA

József Eötvös sa vo svojej práci *Vplyv vládnucich ideí XIX. storočia na štát* usiloval o odlúčenie štátu a „národnostnej idey“. Podľa neho totiž štáty, ktoré sú založené na zásade národno-národnostného usporiadania, nemôžu v európskych regiónoch so zmiešaným etnikom vytvoriť riešenie, ktoré by bolo pre každý zainteresovaný národ dostačujúce a spravodlivé. Podľa Eötvösa totiž štátna moc postavená na národných zásadách nevyhnutne nesie so sebou nadvládu jedného národa nad druhým.

V takýchto národných štátoch podľa Eötvösovho názoru, ktorý napísal v roku 1853, rivalita medzi väčšinovým a menšinovým, medzi vládnucim a utláčaným národom hatí kultúrny a hospodársky rozvoj dotýčajúcich spoločností. Eötvösove „nemoderné“ myšlienky, ktoré hlásal uprostred storočia nacionalizmu, bezpochyby predbehli svoju dobu. Ba čo viac, on sám ako minister kultúry nedokázal svoje myšlienky v čase dualizmu, ktorý sa začal v roku 1867 rakúsko-uhorským vyrovnaním, presadiť v praxi.¹

O etnickom charaktere, jazykovej, národnostnej mnohokosti, o osobitostiach etnokultúrneho, etnoregionálneho a etnosociálneho zloženia Uhorského kráľovstva spreď roku 1918 a mnohonárodnostného Uhorska nachádzame v historiografii zainteresovaných národov a aj v medzinárodnej odbornej literatúre veľké množstvo analýz, publikácie zdrojov a monografie.² O jazykovom a kultúrnom bohatstve Karpatskej kotliny napísal Ján Čaplovič, že ho môžeme chápať aj ako zmenšenú kópiu národopisnej pestrosti Európy: „Uhorsko je Európa v malom.“³

Historické sily stredoveku, novoveku a najnovšej doby formujúce teritóriá, demografický, hospodársky rozvoj a vplyv štátneho usporiadania spôsobili, že sa v regióne východnej a strednej Európy, ktorý možno stotožniť s uhorským štátnym územím, vytvoril osobitý mozaikovitý multietnický svet.⁴

Čo boli najdôležitejšie osobitosti tejto mnohonárodnostnej konštrukcie, aké procesy formovali, vytvárali etnické vzťahy v rámci Habsburskej monarchie a po rakúsko–uhorskom vyrovaní v nasledujúcom polstoročí v rámci Uhorského kráľovstva, ktoré opäť tvorilo jednotné štátne územie? Kto a do akej miery považoval jazykovú a kultúrnu pestrosť polyglotného Uhorska za hodnotu a kto to videl ako nevýhodu: ako sa uplatnila multikulturalita a prečo zvíťazila idea maďarského národného štátu so svojou maďarizačnou filozofiou?

Čo znamenala asimilácia? V medzinárodnej literatúre sa vytvorili rozvetvené teoretické modely na opis etnických, jazykových a kultúrnych asimilačných procesov.⁵ V maďarskej odbornej literatúre sa najmä vplyvom výskumov a diskusií Gábor Gyániho a Viktora Karádyho vytvára čoraz diferencovanejší obraz o asimilačných procesoch.⁶ V slovenskom dejepisectve predstavujú tradičnú líniu štúdie Júliusa Mésároša, Michala Potemra a Ladislava Deáka, kým práce Eleny Mannovej sa usilujú uchopiť komplexnosť javu a umiestniť ho do kontextu slovenskej spoločenskovednej histórie.⁷

Odpovede na vyššie uvedené otázky sa usilujem postupne prebrať takým spôsobom, že signalizujem teoreticko-etnografické, etnosociologické, etnopolitické a etnokultúrno-interpretčné rámce, pomocou ktorých sa historiografia minulých desaťročí pokúsila tieto otázky uspokojivo usporiadať.

Osobitosti etnického usporiadania Uhorska v 19. storočí

Po tureckom období v 18. storočí vymedzilo etnodemografický vývoj Uhorska v podstate päť faktorov:

- radikálny pokles pôvodného obyvateľstva na podmanených územiach (ľudské a migračné straty)
- pokles pomeru maďarského a juhoslovanského obyvateľstva žijúceho na centrálnych územiach voči nemeckému,

slovenskému, rusínskemu a sčasti rumunskému obyvateľstvu

- etnické zmeny v okrajových regiónoch a v Sedmohradsku vplyvom sústavne prebiehajúcej výmeny obyvateľstva
- etnické následky centrálne organizovaného presídľovania Nemcov, Slovákov, Rusínov a Rumunov
- vplyvy etnickej mozaikovej štruktúry novovytvorených mnohonárodnostných regiónov (v župách Bánovina, Baraňa, Csongrád, Komárno, Novohrad, Pešť, Szatmár atď.) na vytváranie etnickej teritoriálnej štruktúry a jazykových hraníc susedných malých regiónov.

V prvej polovici 19. storočia etnickú štruktúru krajiny ďalej formovalo prisťahovanie a usídlenie sa haličského židovstva, vnútorné severojužné presídľovacie hnutie ako aj migračné vplyvy raného obdobia rozvoja miest, čo však podstatne neovplyvnilo etnoregionálnu štruktúru, ktorá sa vytvorila v priebehu 18. storočia.⁸ Dôležité zmeny však prinieslo reformné obdobie svojimi jazykovými vojnami, ktoré vznikli na základe vedeckých, publicistických diskusií pre etnické, kultúrne a obzvlášť pre jazykové rozdiely.

Skoré jazykové zákony, ktoré sa sústreďovali na zrovnoprávnenie maďarského jazyka a mali na ostatné národné jazyky neblahé dôsledky, boli síce v podstate nevhodné na zmenu jazykových pomerov, ale jazyková otázka sa po roku 1825 stala prvoradým etnopolitickým problémom, skúšobným kameňom národnej rovnoprávnosti, národnostného mieru v rámci krajiny.⁹

Počas revolúcií v roku 1848 požiadavka jazykovej rovnoprávnosti tvorila základ politického úsilia národných hnutí, doplnená programom územnej autonómie, zabezpečovala ideové pozadie bratovražedných vojen medzi národmi Uhorska. V čase samovlády a ústavného provizória vyšli z boja medzi centralizmom a decentralizmom na župnej báze víťazne uhorské administratívne tradície, ktoré už v zárodku znemožnili vnútornú federalizáciu krajiny na etnickom základe.

Určujúce osobitosti etnickej štruktúry Uhorska v období dualizmu 1867 až 1918 môžeme zhrnúť nasledovne:

- a) Do hospodárskych pásiem centrálného územia, najmä do Budapešti boli namierené veľmi silné migračné procesy, ktoré znamenali straty nielen v maďarských regiónoch, ale aj v regiónoch obývaných Slovákami, Rusínmi a Nemcami.
- b) Podobne ako v Budapešti, proces maďarizačnej asimilácie prebiehal aj v strediskových mestách národnostných regiónov ako Bratislava, Košice, Užhorod, Arad, Nový Sad a v priemyselných centrách: Trenčín, Banská Bystrica, Déva, Hunyadvár (dnes Hunedoara).¹⁰
- c) Vystahovalectvo a vnútorné sťahovanie mali svoje asimilačné vedľajšie účinky, ktoré v desaťročiach dualizmu pripravili Maďarom skoro poldruhamiliónový asimilačný prírastok.
- d) Jazyková a etnická zmena identity židovstva priniesla maďarskej národnosti niekoľko stotisícok osôb.
- e) Počnúc rokom 1890 uhorské vlády iniciovali výrazné maďarizačné akcie alebo ich podporovali v oblasti verejnej správy, kultúry, školstva a sčasti i v hospodárskom živote. Počet národnostných vzdelávacích inštitúcií radikálne klesol.¹¹
- f) V spoločenskej štruktúre národnostných spoločenstiev sa zúžila vrstva intelektuálneho charakteru a strednej podnikateľskej vrstvy, s maďarským spoločenstvom dokázali držať krok len nemecké zoskupenia.
- g) V pozadí dynamických asimilačných procesov, ktoré boli zaznamenané počas siedmich sčítaní ľudu, zohrali významnú úlohu hospodárske, spoločenské a modernizačné procesy. Vnútorná a vonkajšia migrácia, industrializácia a urbanizácia odtrhla státisíce ľudí a rodín od pôvodného rodiska či bydliska a v novom jazykovom a kultúrnom prostredí ich vlastne prinútila osvojiť si maďarský jazyk. Tento proces ešte viac urýchlila príťažlivá sila mienkotvorných spoločenských vzorov a spoločenská mobilita.¹²
- h) Súčasne inštitucionálna štruktúra národného štátu, verejná správa, školstvo, moderná mienkotvorná tlač, masová kultúra vyvíjali silný maďarizačný tlak, voči ktorému sa dostali národnostné skupiny, ktoré nemali ani cirkevnú autonómiu ako napr. Slováci alebo katolícki Švábi, do veľmi závislej situácie.

Národnostný zákon, národnostná politika, národný štát

Uhorský parlament začal súčasne so zákonom o vyrovnaní pripravovať aj zákon o národnostnej rovnoprávnosti. Skoro vysvitlo, že najvýznamnejšie opozičné národnostné hnutia, Rumuni, Slováci, Srbi a Rusíni by boli považovali za uspokojivé riešenie vytvorenie národných autonómií. Uhorskí poslanci, nezávisle od straníckej príslušnosti, chceli prijať zákon, ktorý by v žiadnom prípade neohrozoval politickú integritu krajiny, ale aby v prvom rade vyjasnil právny stav jazyka a kultúry národností.

Za sporom o jazykovú rovnoprávnosť sa v skutočnosti skrýval rozpor medzi jednotným národným štátom a federalistickou štátnou štruktúrou. Pojem „politický národ“ označoval spolu všetkých obyvateľov krajiny, súčasne však v maďarskom ponímaní s ním totožný „maďarský národ“ nemohol označovať aj politickú dimenziu ostatných národov. Takto sa pojem „jednotný maďarský politický národ“ nestal hromadným pojmom pre všetky národy a národnostné skupiny krajiny, ale sa stal rámčovým pojmom maďarskej národnoštátnej výlučnosti.¹³

Národnostné hnutia, strany a poslanci hneď na začiatku spoznali pascu politického národa v takomto ponímaní. Rumunský poslanec Aurel Vlad sa ešte pokúsil postaviť do popredia pojem politického národa vo federatívnom chápaní a zdôrazňoval, že „politická národnosť“ nie je nič iné len „diplomatické pomenovanie“ spolupráce, života a spoločnej minulosti národností žijúcich v mnohojazyčnej krajine. A práve preto by bol považoval kategóriu politického národa v takomto význame za prijateľnú. Ducha národnostného zákona a spolu s ním aj kodifikačný výklad maďarského politického národa – ako výrazu na pomenovanie jediného štátneho národa – spolu s ostatnými poslancami však aj Vlad rozhodne odmietol.¹⁴

Tak sa stal národnostný zákon z roku 1868 vo chvíli svojho zrodu najzávažnejším protirečením charakterizujúcim národnostnú politiku Uhorska v období dualizmu – nezlučiteľným protikladom etnoregionálneho štátu s federatívnou štruktúrou a úsilím národného štátu – stelesnením, rozduchávačom a prekážkou postupného vnútorného ústavného rozvoja.¹⁵

V počiatkoch sa pri zavádzaní jazykových práv do praxe v medziach národnostného zákona prejavoval Deákov a Eötvösov vplyv, na úrovni župnej a miestnej samosprávy sa v oblasti administratívnych práv a sčasti v oblasti školských práv črtal spravodlivý a tolerantný inštitucionálny systém národnostnej politiky. Na konci 19. storočia však sčasti v dôsledku milénárnej nálady a sčasti vďaka verejne pertraktovanému šovinizmu Bánffyho vlády, ktorým nakazil verejnú mienku, začali maďarizáciu čoraz častejšie stotožňovať s politickou praxou, ktorá jediná dokáže zabezpečiť pretrvanie uhorského štátu.¹⁶

Kým v sedemdesiatych rokoch 19. storočia bol Béla Grünwald, vynikajúci historik a podžupan Zvolenskej župy, svojím agresívnym maďarizačným nacionalizmom skôr výnimkou ako pravidlom, v rokoch na prelome storočia sa štatistici a právnici, novinári a sociológovia vo vzájomnej súťaži usilovali vymyslieť program maďarizácie. Spomedzi nich sa stala známou predstava Gusztáva Beksicsa o maďarizácii miest a ich prostredníctvom postupné vytlačenie národností, najpôsobivejší program však bezpochyby ponúkala vízia najmocnejšieho redaktora denníka Budapešti Hírlap Jenő Rákosiho o tridsaťmiliónovej maďarskej ríši.¹⁷

Z etnopolitického hľadiska už v zárodku beznádejný pokus polstoročia dualizmu pretransformovať Uhorské kráľovstvo, ktorého polovica obyvateľstva nebola maďarská, na národný štát spôsobil, že výsledkom tohto vývoja bola slepá ulička, ktorá veľmi uľahčila rozpad uhorského štátu a vystúpenie nemaďarských národov.

V mnohonárodnostnom štáte sa popri národnostných politikoch (Vlad, Maniu, Popovic, Hodža a iní) pokúšali len Eötvös, Deák, Mocsáry a potom na začiatku 20. storočia Oszkár Jászi navrhnúť možnosť nasledovať švajčiarsky model založený na rovnoprávnosti jazykov a ich vzájomnom osvojení si, na večne platných technikách multikulturalizmu, ktoré prameňa v pokojnom spolužití rozličných etník. Ich hlas však v asimilačnej atmosfére dualizmu bolo ledva počuť a sústavne museli počítať s rúznym odmietnutím strnulej verejnej mienky. Uhorská politická elita obdobia dualizmu ani v tomto ohľade

nenasledovala prax v Zalitavsku, kde sa zavedením všeobecného volebného práva a povolením osobitných pravidiel pre provincie uvoľnila cesta na ústavné uplatnenie čiastkových národnostných záujmov.

Nacionalizácia školstva – strata multikulturality

Uhorskú ústavnosť ako aj návrat k župnej verejnej správe považovala verejná mienka celej Monarchie za víťazstvo nad rakúskym centralizmom a neoabsolutizmom. V Uhorsku sa k tomu pripojil verejný názor, že primát a dominancia maďarského jazyka, jeho prednosť v diplomacii, vo verejnom a štátnom živote je už neodškriepiteľný fakt. Súčasne však na začiatku 60. rokov 19. storočia charakterizovala spoločnosť krajiny „jednojazyčná mnohojazyčnosť“, čiže v rámci jednotlivých národností bolo len málo takých, ktorí ovládali niektorý iný jazyk a ešte menej bolo tých, ktorí hovorili viacerými jazykmi. Medzi základnými príčinami tohto javu môžeme spomenúť pomernú uzavretosť etnoregionálnej štruktúry krajiny. Popri skutočných multietnických regiónoch – ako napr. Spiš, Gemer, Királyföld (Königsboden – pomenovanie saského územia v Sedmohradsku, pozn. prekl.), Bánovina, Báčka, Baraňa alebo hlavné mesto a ostatné viacnárodnostné mestá – v dedinách slovenských, rusínskych a rumunských regiónov sa miestna väčšina nedostávala trvalo do styku so žiadnym iným jazykom.

Základným cieľom uhorskej školskej politiky v období dualizmu bolo zaviesť v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom vyučovanie maďarského jazyka ako predmetu. Zákon č. XVIII z roku 1879 o povinnom vyučovaní maďarského jazyka v ľudových školách otvoril rad zákonov, ktoré bezpochyby slúžili aj modernizácii a zlepšeniu obsahu učiva, ale súčasne s tým však vedome postavili školské inštitúcie do služieb maďarizácie.¹⁸ Po stredoškolskom zákone z roku 1883 a po zákone o materských školách z roku 1891 nasledovali projekty Berzeviczyho a Lukácsa, potom Apponyiho školské zákony, ktoré zaviedli maďarský jazyk ako vyučovací jazyk v školstve.¹⁹

Zákon o povinnom vyučovaní maďarského jazyka vyvolal síce prudký odpor, ale jeho cieľ, osvojenie si maďarského jazyka a vytvorenie bilingválneho modelu s maďarským párom spochybňovalo len málo ľudí. Na lámanie chleba došlo kvôli Apponyho ľudovým zákonom, podľa ktorých sa mali poštátniť cirkevné a obecné ľudové školy a zaviesť v nich maďarčina ako čiastkový vyučovací jazyk.

Maďarizácia či pomadžarčovanie – alebo rozdiely medzi asimilačnými modelmi

Klasická asimilačná teória Milтона Gordona predpokladá trojaký asimilačný model:

- asimilácia do väčšiny
- vzájomná asimilácia
- model meeting pot, ktorý sa vytvoril v mnohonárodnostných štátoch.²⁰

Analyzujúc štatistické, hospodárske a sociologické zdroje procesov výmeny jazyka a identity v dualistickom Uhorsku dospejeme k úsudku, že v druhej polovici 19. a v prvom pol-druha desaťročí 20. storočia bola typická asimilácia do maďarstva, ktoré malo na začiatku obdobia len relatívnu, neskoršie už absolútnu väčšinu. Je pravda, že sa na začiatku obdobia, ba ešte aj v desaťročiach na prelome storočí nájdú lokálne príklady disimilácie od maďarstva, ale jednostranné pomadžarčenie státisícov Židov, Nemcov a Slovákov poukazuje na asimilačný proces typu štátneho národa, v ktorom dominiáciu pôvodného jazyka a identity počas jednej generácie vymení prevaha maďarského jazyka a jeho identita.

Dvojazyčnosť a dvojitá väzba sa v jednotlivých národnostiach zachová síce v rozličnej miere, ale rozhodujúce faktory pre výber jazyka a identity nasledujúcej generácie, ako vzdelávanie, výchova, používanie jazyka v rámci rodiny sú už v rozhodujúcej väčšine prípadov výlučne maďarské.

Péter Hanák vo svojej štúdii z roku 1974 hodnotil asimiláciu v období dualizmu ako zákonitý sprievodný jav spoločenskej mobility. Maďarská odborná literatúra zaoberajúca sa touto otázkou odvtedy tieňovala toto konštatovanie. V pozadí

veľmi rýchlej asimilácie židovstva zohrala skutočne rozhodujúcu úlohu spoločenská integrácia, spoločenská mobilita. Oproti tomu v asimilačnom procese Nemcov a Slovákov bola rozhodujúca sčasti ľudová dvojjazyčnosť a sčasti to bola vnútorná migrácia, ktorá spustila proces výmeny jazyka.²¹

Poznámky k asimilačnej kultúre

Milan Ivanka, v politickom procese odsúdený slovenský parlamentný poslanec vo svojom politickom pamflete, ktorý napísal vo vacovskom väzení, vymedzuje celú maďarskú kultúru ako kultúru určenú asimilantmi: počnúc Franzom Lisztom po Sándora Petőfiho, od Pála Hunfalvyho po Jenő Rákosiho tvoria podľa Ivanku výkvet maďarskej kultúry 19. storočia pomaďarčení či renegátski Nemci, Židia a Slovania a keby sme vypustili ich tvorbu, ledva by ostalo niečo hodnotné v maďarskej literatúre, v umení či vo vede. Slovenský politik ani nezakrýva svoju zaujatosť, napriek tomu vo svojom letáku nevyložil len jednoducho svoju osobnú mienku ako politicky súdený a odsúdený, na cti utrhaný verejný činiteľ.²²

V obrovskej odbornej literatúre židovskej asimilácie sa tiež často objavuje tvrdenie, podľa ktorého asimilácia veľmi plodne vplývala na maďarský duchovný život a na umenie. Samozrejme aj Nemci (Švábi a Sasi) dodnes evidujú tvorbu pomaďarčených autorov.²³

Z hľadiska našej témy nemožno obísť problém, kde sa dá v uhorskom jednosmernom národnoštátnom asimilačnom modeli oddeliť pomaďarčovanie a maďarizáciu. Na základe vyššie uvedeného považujeme tieto dva javy za prejav tej istej vývinovej línie – dynamický modernizačný proces krajiny sprejvídza migrácia, urbanizácia, spoločenská mobilita, etnická amalgamácia, premiešavanie sa atď., a toto všetko povyšuje vládna politika na úroveň štátnej ideológie v rámci štátnej politiky. Otázkou je pravda, do akej miery v tejto dvojakosti legitimovala kultúra a umenie, publicistika a veda asimiláciu, ktorá bola v školstve, vo verejnej správe a v súdnictve aktívne iniciovaná a podporovaná aj vládami. Akú úlohu zohrala činnosť asimilantov v tom, že namiesto multikultúrneho

modelu asimilácia určovala kultúru Uhorska v období dualizmu?

Na otázku položenú v takejto rozhodnej forme možno dať pravdepodobne len nepresnú odpoveď. Bolo by oveľa účelnejšie skúmať súvislosti medzi predchádzajúcimi udalosťami a príčinami opisným spôsobom. Na to by však bol potrebný oveľa väčší štatistický, literárny aparát, ako sa môže zmestiť do jednej štúdie.

V uhorskom asimilačnom procese je zvykom odlišiť gramatickú a politickú asimiláciu. Preložené do jazyka dnešných asimilačných teórií to znamená, že proces výmeny jazyka a identity sa zastavil na prostrednom stupni dvojitej väzby a dvojitej identity. V podstate máme dočinenia s osobitým uhorským javom spoločenskej integrácie, ktorý možno vyjadriť pojmom štruktúrna asimilácia: osoby, ktoré sa dostali na tento stupeň asimilácie, si v rodinných, lokálnych podmienkach aj naďalej zachovávali pôvodnú národnú identitu, ale na verejnosti, vo verejnom živote a na pracovisku sa už prejavovali ako lojálni Maďari.

Pojmy „renegát“ alebo „maďarón“ sa v dobovej reči národností objavujú ako hanlivé najmä v kruhoch strednej vrstvy. Dvojité identity u židovského, nemeckého, slovenského mestského obyvateľstva bola pravdepodobne hromadným javom. Župná maďarónska úradnícka vrstva slovenského pôvodu z horného Uhorska, ako ju opísal Mikszáth, určite mala aj svoje saské, švábske, srbské, rumunské a rusínske paralely. Jej modelová rola bola určite veľmi významná, ale v podstate nedokázala vyvážiť v jednotlivých národných regiónoch mobilizačnú silu budovania nemaďarských národných hnutí.

V multietnických regiónoch, v etnických kontaktných zónach, na jazykových hraniciach, v strediskových mestách regiónov ďalej žila dvojjazyčná prax so svojou stáročnou tradíciou, kým sa štát usiloval svojimi administratívnymi, inštitucionálnymi a štatistickými prostriedkami urýchliť jednosmernú asimiláciu.

Napokon pre ostrý protiklad procesov a praxe multikulturného modelu, asimilácie a paralelného budovania národa sa na úrovni elity vytvorila vzájomná izolácia a odpor, v dedin-

skom a mestskom prostredí sa zas vytvorila miestna prax určená miestnym etnickým pomerom síl.

V diskusii o národnostnom zákone v decembri 1868 sa medzi prívržencami jednotného maďarského národného štátu a národnostnými prívržencami federalistickej koncepcie, ktorá sa usilovala o zrovnoprávnenie šiestich národov krajiny, vytvorila taká hlboká priepasť, ktorú uhorská politika dualizmu nebola schopná za päťdesiat rokov ani zasypať, ani premostiť. Predstavitelia nemaďarských jazykov a kultúr sa usilovali postaviť proti maďarčine, ale v maďarskom duchovnom a kultúrnom živote, ktorý bol orientovaný na hlavné mesto, čoraz viac ponúkali ochranu a azyl nemaďarskej literatúre, divadlu, tlači a vede len vidiecke národnostné centrá.

Národnostný zákon sa stal základným dokumentom rivalizácie medzi maďarskými ambíciami národného štátu a samostatným národnostným rozvojom a tiež dôležitým porovnávacím bodom histórie neúspešnej multikultúrnej alternatívy.²⁴

Ešte aj najodhodlanejší stúpenci asimilačnej politiky povýšenej na štátnu úroveň vedeli, že v Uhorsku, kde je päťdesiat percent nemaďarského obyvateľstva, je úplná jazyková, gramatická asimilácia nereálnym cieľom. Sila národných hnutí sústavne rástla nielen na susednom Balkáne a na tiež susednom poľskom a ruskom území, ale aj na zalitavskom území Monarchie postupne pretvárala etnopolitický charakter dedičných provincií. Milan Hodža, najmnohostrannejší slovenský politik začiatku storočia mohol v roku 1913 oprávnenne konštatovať, že asimilačný proces stratil dych, veď „koho doteraz nepomaďarčili, z toho už nebude Maďar“.²⁵

Za polstoročie dualizmu sa teda urobilo len veľmi málo krokov smerom k uskutočneniu národného štátu v Uhorsku. Za pomadařovaním miest, za dvojjazyčnosťou nemaďarského obyvateľstva, za jazykovou maďarizáciou židovstva založenej na dvojitej identite, za migračnými procesmi stáli vo veľkej miere povrchné štatistické manipulácie. Na druhej strane však ani sila nemaďarských národných hnutí Uhorska ešte nestačila na to, aby vo vlastných regiónoch podobne, ako sa to uskutočnilo v Zalitavsku, vytvorila svoj vlastný autonómny etnoregionálny model.

Poznámky

- 1 Eötvös chcel v koncepte uhorského národnostného zákona z roku 1861 oproti presile štátu zabezpečiť pre príslušníkov národnostných menšín garancie. „Kvôli osobitým etnografickým podmienkam Uhorska sa usiluje práve o to, aby národnostnú otázku vyriešil raz a navždy takými zákonnými opatreniami, pod štítom ktorých by boli oprávnené požiadavky jednotlivých občanov v ktorejkoľvek časti na území vlasti ochraňované do tej miery, ako sa má zabezpečiť aj rozvoj národností ako slobodne zoskupeného spoločenstva. Prvky takýchto zákonných opatrení poskytujú u nás po stáročia existujúce obecné samosprávy, jednotlivé cirkvi nielen v cirkevných záležitostiach, ale ich autonómia siaha aj na zriaďovanie a spravovanie škôl a predovšetkým ten municipiálny systém, ktorého právny základ tvorí práve ochrana individuálnych slobôd voči rozpínavosti štátnej moci, a tak tvorí pre fyzických i morálnych jedincov priestor v rámci najnutnejších obmedzení štátom.“ Z parlamentného denníka *Országgyűlés Képviselőházi Napló* z roku 1851 cituje SCHLETT, István: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868. Budapest, Kortárs Kiadó 2002. s. 16.
- 2 V tejto téme dve najčastejšie citované a najobsažnejšie práce: KANN, Robert–ZDENĚK, David V.: *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands 1526–1918. A History of East Central Europe Vol. VI.* Seattle – London, 1984.; URBANITSCH, Peter – WANDRUSZKA, Adam (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II. 1–2. Die Völker des Reiches.* Wien, 1980.
- 3 „Ungarn ist Europa in Kleinem.“ ČAPLOVIČ, Ján: *Gemälde von Ungarn. Pesth, 1829.* Je fakt, že Ján Čaplovič „nebol Maďarom naklonenou dušou“, veď ešte aj akadémii obžaloval z pomadařčovania. PALÁDI-KOVÁCS, Attila: *Csaplovics és a magyar etnográfia.* In: Csaplovics János: *Ethnografiai értekezés Magyar Országról*, reprint, Budapest, 1990. s. 110.
- 4 V prvej polovici 18. storočia mohlo mať Sedmohradsko 800 000 – 865 000 obyvateľov, z čoho tretinu, do polovice storočia možno už i polovicu tvorili privandrovaní Rumuni. Podľa sčítania ľudu z rokov 1715 – 1720 malo Maďarsko celkom 2,5 milióna obyvateľov. MAKKAI, László – SZÁSZ, Zoltán (red.): *Erdély története*, Budapest, 1986. 2. zv. s. 975–976. Podľa odhadu Oszkára Jásziho z roku 1912 bol pomer Maďarov v Maďarsku 29%. Podľa odhadu Istvána Szabóa to bolo 36–43%. SZABÓ, István: *A magyarság életrajza*, Budapest, 1941. s. 230–238; KEMÉNYFI, Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*, Debrecen 2004, s. 67–86. O asimilačných procesoch viď. KATUS, László: *The Status of Ethnic Minorities During the Age of Dualism 1867 – 1918.* in: Hidas, Peter I. (Ed.): *Minorities and Law.* Toronto, 1986. s. 18; KATUS, László: *Magyarok, nemzetiségiek a népszaporulat tükrében, (1850 – 1910)*, História 1982. č. 4–5., s. 18–21; BORSODY, István: *A 20. századi magyar kérdés előzményei a közép-európai állami és nemzeti fejlődés tükrében*, Regio 1990. č. 4.

- 5 GORDON, Milton M.: *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York, Oxford Univ. Press 1964; BOURDIEU, P.: *Language and Symbolic Power*, Polity Press, Cambridge, 1991. MINTZEL, Alf: *Multikulturelle Gesellschaften in Europa und Nordamerika. Konzepte – Streifragen – Analysen – Befunde. Anleitungen für Lehre und Studium*. Passau, Wissenschaftsverlag 1997.
- 6 Na maďarský výklad Gordonovej asimilačnej teórie vid'. GYÁNI, Gábor: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetében. In: *Valóság* 1993. č. 4. s. 18–27. GYÁNI, G.: Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio* 1995. č. 1; GYÁNI, G.: Polgárosodás mint zsidó identitás, *BUKSZ* 1997. č. 3. (<http://www.c3.hu/scripta/buksz/97/03/gyani.htm>); BINDORFFER, Györgyi: Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet 2001. s. 136–162.; GYURGYÍK, László: Az asszimiláció szociológiai elméleteinek és operacionalizálásuknak egy lehetséges változata a társadalomtudományi kutatásokban. In: *Lagzi Gábor (szerk): Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*, Budapest, Teleki László Alapítvány 2001. s. 149–162.; KENDE, János – SIPOS, Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870 – 1910. *Történelmi Szemle* 1983. č. 2. s. 238–254.; KARÁDY, Viktor: *A magyarság életrajza*. Budapest, Akadémia 1990. 2. kiad.; KATUS, László: The status of ethnic minorities in Hungary during the age of dualism (1867 – 1918). In: *Hidas, P., ed.: Minorities and the Law from 1867 to the Present*. Montreal, 1986.; HANÁK, Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle*, 1974. č. 4. s. 513–536.; SZARKA, L.: A budapesti szlovákság asszimilációja. In: *Mátság – azonosság I. zv. Red: Demeter Zayzon Mária*. Budapest 1994.; POLÁNYI, Imre: *Magyarosítási törekvések Szlovákia területén (1900 – 1914)*. A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve I. Szeged 1960; POPÉLY, Gyula: I. A Felvidék iskolaügye a dualizmus éveiben. (Vázlatos áttekintés), *Irodalmi Szemle* 2003. č. 2.; www.hhrf.org/szabadsag/szemle/isz0302.htm; V rámci témy asimilácie v maďarskej historickej literatúre si zasluhuje zvlášťne miesto dielo SZABÓ, István: *A magyar asszimiláció*, Debrecen 1943.
- 7 POTE MRA, Michal: *Slovak Historiography at the Turn of the 19th and 20th Centuries (1880 – 1918)*. *Studia Historica Slovaca* 13 (1984), 217–71. POTE MRA, M.: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. stor. *Historický časopis* 1978. č. 4; MÉ SÁR OŠ, Július: *Asimilácia a maďarizácia*. In: Kováč, Dušan: *Slovensko na začiatku 20. storočia (spoločnosť a národ v súradniciach doby)*. Bratislava, Veda 1997. s. 271–294; MÉ SÁR OŠ, J.: *Maďarizácia a asimilácia v Uhorsku od konca 18. storočia do roku 1918*. *Historický časopis* 1997. č. 2. s. 295–304.; *Autorove štúdie zaoberajúce sa súvislosťami asimilácie a maďarizácie publikuje MÉ SÁR OŠ, Július: Zložitie hľadanie pravdy o slovenských dejinách; výber štúdií, odborných polemík a článkov z polstoročnej výskumnej a publikačnej činnosti*. Bratislava, Veda 2004.; DEÁK, Ladislav: *The Slovaks in the Hungarian Statistics*. In: *History and Politics. III. Bratislava Symposium*. Ed.: Dušan Kováč. Bratislava 1993.

- s. 86–93.; CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (red.): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava, Veda 1999.
- 8 GYURGYÁK, János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmeforrások. Budapest 2001.; PÁL, Judit (red.): Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Csíkszereda 2001.; PÁL, Judit.: Városfejlődés a Székelyföldön. 1750 – 1914. Csíkszereda, Pro-print 2003.; GYURGYÁK, J.: Történeti demográfiai évkönyv. 2001.; A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének 2001. évi demográfiai évkönyve. Budapest 2001.
  - 9 SZEKFÜ, Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest 1926.
  - 10 RAUSCH, Wilhelm (Hg): Di Städte Mitteleuropas im 19. Jahrhundert (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 7.) Linz 1983.; RAUSCH, W. (Hg): Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 8.) Linz 1984.; KENDE, J.–SIPOS, P.: c.d.; Na rozvoj slovenských regiónov vid. SZARKA, L.: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában. Adalékok a dualizmus kori asszimiláció természetrajzához. In: Somogyi Éva (red.): Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag. Budapest 1991. s. 35–46.
  - 11 Dobrym príkladom verejnej mienky z obdobia pomadžarčovania a mađarizácie je nedávno aj do slovenčiny preložená dvojjazynčná publikácia: BEKSICS, Gusztáv: Mađarizácia a pomadžarčovanie s osobitým zreteľom na naše mestá. Bratislava 2000 (Názov pôvodnej práce je: Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel városainkra. Budapest 1883); O školskej mađarizácii vid. von PUTKAMMER, Joachim: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn 1867 – 1904. München, Oldenborug 2003; POTEMLA, M.: Školská politika ... c.d.; SZARKA, L.: Magyarosodás és magyarosítás ... c.d. In: SZARKA, L.: Duna-táji dilemák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában, Budapest 1998.
  - 12 KÖVÉR, György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig; In: KÖVÉR, Gy.–GYÁNI, G.: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 1998. s. 132–133.
  - 13 GERGELY, András: A 19. századi magyar nemzetfelfogások. Mozgó Világ 1983. č. 3. s. 123; SZABÓ, Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében, Mozgó Világ 1983. č. 4. s. 50. Dobové slovenské reakcie vid. Die magyarische Staatsidee, Kirche und Nationalitäten in Ungarn. Von einem Slowake. Prag 1887.
  - 14 KEMÉNY G., Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867 – 1892, I. zv. Budapest 1952. Podľa Istvána Schletta všetci účastníci parlamentného sporu jasne chápalí rozdiel pojmov národ a národnosť: „Väčšinový návrh chcel rozlíšením pojmov „národ“ a „národnosť“ vyjasniť pojmový rozdiel medzi názvami „politický“ a „genetický“ národ. Ten prvý spája občanov štátu nezávisle od ich

- „národnosti“, jazykovo-kultúrnej príslušnosti, teda nemá etnickú hodnotu. Ten druhý však nemá politickú dimenziu, lebo jeho význam, obsah určujú výlučne len jazykovo-kultúrne osobitosti. Väčšinový návrh konzekventne sa pridŕžajúc takéhoto rozlíšenia pojmov „národ“ a „národnosť“, rozdelil aj význam pojmu „maďarský“: slovné spojenie „maďarský národ“ je prívlastkom výrazu „politický národ“, ktorý poukazuje „na historický pojem maďarského štátu“, keď sa však vymenúva medzi „národnosťami, bude pomenovaním *jedného* jazykovo-kultúrneho spoločenstva žijúceho v krajine.“ SCHLETT, I.: c.d.
- 15 KATUS, L.: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. Regio 1993, č. 4.
  - 16 BÁNFFY, Dezsó: Magyar nemzetiségi politika, Budapest 1902. SZARKA, L.: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867 – 1918. Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867 – 1918. Bratislava 1999. s. 12–30, 164–187.
  - 17 BEKSICS, G.: c.d.; NAGY, Ildikó: Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium. In: Nagy Mariann (red.): Híd az évszázadok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs 1997. s. 295–305.
  - 18 Odôvodnenie Ágostona Treforta: „Spomedzi obyvateľov Uhorska, ktorí hovoria rozličnými jazykmi, ani jedna skupina síce nemá absolútnu väčšinu, ale popri tom, že pomernú väčšinu majú po maďarsky hovoriaci občania a maďarčina je raz a navždy jazykom vlády, zákonodarstva a súdnictva, nemôže byť pochyb o tom, že ako prostriedok vzájomného styku a dorozumievania medzi všetkými občanmi štátu treba spomedzi všetkých jazykov v krajine vybrať niektorý, a to môže byť len jazyk väčšiny, čiže maďarský jazyk.“ KEMÉNY G., G.: c.d. I. zv. s. 583.
  - 19 KÉRI, Katalin: Az 1879. XVIII. törvénycikkétől a „Lex Apponyi“-ig. (Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez). In: Nagy Mariann (red.): c.d. s. 269–280.
  - 20 GORDON, M.: c.d.; GYÁNI, G.: Az asszimiláció fogalma, c.d.
  - 21 HANÁK, P.: Polgárosodás és asszimiláció, c.d.
  - 22 VACOVSKÝ (Ivanka, Milan): Slováci a Maďari. T. Svätý Martin, bez uvedenia roka.
  - 23 KARÁDY, V.: A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. In: KARÁDY, V.: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok. Budapest 1997. HANÁK, P. (red.): Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Budapest 1984; HANÁK, P.: Polgárosodás és asszimiláció, c. d.; HEISZLER, Vilmos: Soknyelvű ország multikulturális központja. Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán. Budapesti Negyed 1994. I. évf. s. 5–22; PUKÁNSZKY, Béla: Német polgárság magyar földön. Budapest, bez uvedenia roka (1940). GINDER, Paul: Über die historischen Wurzeln des Madjarisierungsdanges. Ein verhängnisvoller Irrweg in Ungarns Geschichte. www.ungarndeutsche.de
  - 24 Oproti Ferencovi Deákovi, ktorý vložil do zákona ústrednú kategóriu, pojem jednotného maďarského politického národa, menšinový návrh, ktorý predložil Sándor Mocsonyi a 23 poslanci, chcel presadiť namiesto koncepcie jednotného štátu vyjadreného kategóriou „politický národ“

federatívne usporiadanie štátu pozostávajúceho zo „šiestich rovnoprávných národov“. Tento federatívny pojem národa by však bol mal v kontexte východnej strednej Európy 19. storočia len veľmi slabú politickú podporu.

- 25 Milan Lajčiak cituje Hodžu: „Slovensko ako etnický celok je hotové. Vyhladiť ho z povrchu zeme nemožno, ba nemožno ho ani asimilovať, hoci by asimilačná sila bola akákoľvek veľká. Tam, kde Slováci bývajú roztratení, kde je ľud neprebudený, tam sa asimilačný proces darí aj sa bude darí. Ale tam, kde Slováci žijú v kompaktnějších masách, všetky asimilačné snahy ostanú márne, za predpokladu, že ľud už dosiahol istý stupeň národného prebudenia. LAJČIAK: Slovensko a kultúra. S. 41.

Viliam Kratochvíl

K MOŽNOSTIAM OSLABOVANIA PREDSUDKOV A STEREOTYPOV V TVORBE UČEBNÍC DEJEPISU

Zvyčajne, keď pátrame po príčinách predsudkov a stereotypov,¹ pokúšame sa analyzovať učebnice ako kurikulárny projekt. Totiž učebnica v takomto chápaní vymedzuje podľa predstáv školskej politiky, resp. podľa autorov učebných osnov tie učebné obsahy, ktoré sa majú prezentovať vzdelávajúcim sa žiakom. V každej vzdelávacej sústave sa mladej generácii zámerne sprostredkujú určité postoje a hodnoty. „Je to v podstate proces pokračujúcej transmisie hodnôt, ktorý sa realizuje prostredníctvom učebníc.“² Z tohto pohľadu sa najmä učebnice dejepisu, vlastivedy, zemepisu, ekonómie, občianskej výchovy či literatúry viažu tesnejšie na isté politické, ale aj ideologické princípy jednotlivých krajín, lebo v ich obsahu rezonujú politické, ekonomické, právne problémy. Toto napokon dokladajú početné, najmä západoeurópske výskumy,³ ktoré sa zameriavajú na identifikáciu a objasňovanie hodnotových a postojových kategórií v uvedených učebniciach. Medzi významné typy týchto analýz patria, napríklad prezentácie iných krajín, národov, kultúr a s nimi spojených etnických, rasových predsudkov, či prezentácia menších a rôznych minorít v spoločnosti.

Domnievam sa, že keď chceme odhaľovať mechanizmy vzniku predsudkov a stereotypov a ich oslabovania, treba sa zaoberať aj vzťahom, ktorý nestojí v centre pozornosti. Je to vzťah medzi školským dejepisom, resp. učebnicou, ktorá sčasti vyjadruje istý koncept dejepisu, a historiografiou. Aj napriek tomu, že „učebnica je zvláštnym typom historickej literatúry, ktorú by mal čítať najväčší počet čitateľov vo viacerých vydaniach, paradoxne nie je etablovaná vo svete histo-

rickej vedy.⁴ V bežnom i odbornom myslení sa učebnica považuje za „nižší“ typ historickej literatúry, za popularizáciu, teda za text, ktorý už leží za samotnými hranicami, ktoré vymedzujú pole historiografie.

Myslím si i po praktických skúsenostiach z tvorby učebníc i diskusiách okolo nich, že tento prístup častokrát zvädza autorov učebníc, prevažne historikov k takým postupom, ktoré nie sú príznačné v spoločenstve historikov-bádateľov zdierajúcich isté kritéria pre hodnovernosť svojho príbehu z minulosti. Napríklad autor učebnice, historik si v nej explicitne kladie za cieľ: „Verne a pravdivo podať udalosti najnovších, často ešte stále živých a neuzavretých dejín,“⁵ pričom je zrejmé, že takýto explicitný cieľ by nevyjadril vo svojej štúdii či monografii. Ďalší autor učebnice vlastivedy, docent geografie sa vyberá v učebnici do krajiny ľudí, ktorí „majú dobré a šlachetné srdcia, (v najnovšom prepracovanom vydaní -pozn. autora) i veselú povahu“⁶ Patria však k nim len Slováci, lebo v učebnici nie je ani len zmienka, že na Slovensku žijú aj príslušníci národnostných menšín. Do tretice autor učebnice dejepisu, historik uvádza, že „po druhej svetovej vojne víťazi zahalili nacisticko-fašistickú minulosť Chorvátska a Slovenska a tak tieto krajiny, ako súčasť Česko-Slovenska a Juhoslávie, zaujali miesto medzi víťazmi.“⁷ Opäť treba vysloviť pochybnosť, či by takto autor postupoval v serióznej vedeckej štúdii.

Tieto tri príklady nastoľujú problematiku vedeckej korektnosti a vedeckého poznania, ktoré autori jednoducho nemôžu „odložiť“ pri tvorbe učebného textu pre žiakov základných a stredných škôl. K podobnému „rozdvajovaniu“ prichádza i v procese uvedomovania si svojej perspektívy a vlastného stanoviska v učebnici dejepisu. Na jednej strane je v nej prirodzene zakódované to, čo autori považujú za relevantné, za dôležité si pripomínať. To všetko si uvedomujú zo svojho stanoviska, lebo je to jediná možnosť, ako si priblížiť minulosť. Tento prirodzený aspekt však mnohí autori učebníc vedome či nevedome preceňujú a sú presvedčení, že so svojím apodiktickým, bezpodmienečným „tak to bolo“ sa môžu obrazne povedané postaviť pred žiakov. Je však málo pravdepodobné, že by sa takto postavili v diskusii zoči voči svojim kolegom

historikom svojou vedeckou štúdiou či monografiou. Dôsledkom uplatňovania len svojej perspektívy a vlastného stanoviska v učebnici sa zvyšuje pravdepodobnosť, že autor nedostatočne kontroluje svoje súdy, hodnotenia a najmä ich nepodrobne istým racionálnym mieram, ktoré sú obvyklé pre všeobecne prijateľné vedecké postupy v historiografii. To môže viesť k stereotypom a tradičným obrazom nepriateľov. Opäť sa to dá ilustrovať konkrétnym príkladom z autorského výkladového textu učebnice: „Navyše Maďarov postihli bezpríkladnými konfiškáciami majetku, ktoré sa vzťahovali nielen na nehnuteľnosti, ale i na hnutelnosti...To všetko doplnila nenávistná kampaň, ku ktorej vždy býva náchylná masa, politikou dohnaná k podlosti a sama si uvedomujúca postavenie víťaza.“⁸ „Česko-slovenskí nacionalisti (po roku 1918- pozn. autora) mali problém s mestskou samosprávou, na základe zásady ktorej mestá na Slovensku s maďarskou väčšinou by mohli dosiahnuť v záujme zachovania národnostnej menšiny. Výsledok spôsobil sklamanie československým nacionalistom (po roku 1945 – pozn. autora)...“⁹ Zodpovednosť autora je o to väčšia, keď konštruuje typ učebnice, ktorá má charakter „syntézy“ (quasisyntézy).¹⁰ „Totiž takýto typ zdôrazňuje výkladový, autorský verbálny text, ktorý rovnako ako v historiografii má byť viazaný na prirodzený jazyk a jeho kultiváciu. Osvojiť si kultivovaný jazyk patrí k základným kompetenciám, ktoré má žiak získať v priebehu školskej dochádzky – a prirodzene takýto jazyk je i jedným zo základných pracovných nástrojov historika.“¹¹

Ďalším pracovným nástrojom z dielne historika, ktorý popri vlastnom stanovisku a ním ovplyvnenej perspektíve sa má uplatňovať v konštrukcii učebníc je multiperspektivita. Tento pôvodne literárno-vedný termín zaviedol do didaktiky dejepisu v sedemdesiatych rokoch nemecký historik a didaktik Klaus Bergmann.¹² Základ multiperspektivity vychádza z rozdielnych spôsobov pohľadu, z ktorých sú nám sprostredkované historické udalosti. Historikovi zvyčajne jednotlivý prameň ukazuje hľadisko jednej osoby, perspektívu jedného aktéra, jednej obete alebo jedného pasívneho diváka. „Všetky výpovede, ktoré sú v jednotlivých prameňoch, nie sú teda

„čisto“ dejinami, ale sú to už prostredníctvom uhla pohľadu danej osoby interpretované a hodnotené výpovede. Na ich základe historik zo svojej perspektívy rekonštruuje určitý príbeh, dejiny. Historik sa preto snaží nastoľovať rozdielne perspektívy, aby všetky strany alebo sily zúčastnené na historickom procese boli medzi sebou v takom vzťahu, že tento proces môže relatívne objektívnejšie zachytiť. Práve zo skutočnosti, že v historickej vede neexistujú „čisté“ informácie a že dostačujúce poznanie je možné len za predpokladu zohľadnenia rozličných prameňov, ťaží multiperspektivita svojej metodologickej opodstatnenie.“¹³

Obsah multiperspektivity spočíva v tom, že jednotlivé perspektívy sa odvíjajú najmä zo sociálnych stanovísk. Teda historické udalosti by sa mali rekonštruovať z viacerých sociálnych hľadísk. Pohľad na udalosť sa musí neustále meniť, aby sme rozumeli čo najväčšiemu počtu ľudí zúčastnených na udalosti, ich pocitom, zámerom, motívom a pod. Návrat k takýmto rozličným perspektívam sa v multiperspektivite popisuje ako zmena pohľadu. Obsahovo môžeme perspektívy identifikovať v troch sociálnych rovinách.

„V jednej sociálnej situácii sa rozlišujú perspektívy podľa toho, či o historickej udalosti informuje zo svojho pohľadu konajúci jedinec alebo jedinec týmto konaním zasiahnutý. Túto perspektívu prekrýva druhá, vychádzajúca zo sociálnej identity konajúceho, ktorú jednotlivec získava prostredníctvom pohlavia, vrstvy, triedy, úradu. To sa odzrkadľuje nielen v jeho uhle pohľadu, ale i v spôsobe konania. Ľudia konajú na základe svojej sociálnej identity. Týmto dvomi rovinami preniká napokon tretia, ktorú predstavujú rozličné motívy, záujmy, ideologické postoje alebo náboženské cítenie. Tieto tri roviny perspektív poukazujú na sociálnu zviazanosť človeka.“¹⁴ Snáď túto zviazanosť môžeme názorne a primerane ilustrovať na príhode, ktorá sa odohrala v zástupe ľudí čakajúcich na letisku. Dve deti sa v ňom naťahovali o zmrzlinu. Pred nimi stála žena, ktorá mala na sebe veľmi drahý kožuch. Práve v momente, keď sa okolostojaci dospeli chystali zasiahnuť a povedať deťom, aby zmrzlina neskončila na drahom dámskom kožuchu, povedalo jedno dieťa druhému: „Daj si pozor,

lebo ti napadajú do zmrzliny chlpy z kožuchu tamtej ženy.“ Je to milý príbeh o tom, ako sa v konaní, myslení ľudí prelínajú rôzne perspektívy vyplývajúce z ich sociálnej identity.

I preto rozličné sociálne perspektívy zúčastnených osôb na historickej udalosti majú byť prítomné v učebnici dejepisu a žiaci majú mať k dispozícii rozličné návrhy na ich identifikáciu. „Jeden uhol pohľadu vytvára interpretačný tlak, multiperspektívne znázornenia vytvárajú interpretačné ponuky bez toho, aby ich robili záväznými. Takisto týmto postupom nevzniká záväzný a „správny“ obraz určitej udalosti. Hodnota multiperspektivity spočíva v uvedomení si, že neexistuje jediná interpretácia historickej udalosti a pravda o nej sa dá rekonštruovať iba na základe protirečivosti týchto spôsobov pohľadu.“¹⁵ Nemecký historik a didaktik H. J. Pandel nás ešte upozorňuje na to, čo multiperspektivita nie je. „Jej význam sa nevyčerpáva v triviálnom vyhlásení, že jednu udalosť je možné vidieť „tak i tak,“ teda neznamená jednoducho posudzovať historickú udalosť „zo všetkých strán,“ akoby sa s udalosťou dalo narábať ako s vecným predmetom.“¹⁶

Pokus o teoretické priblíženie multiperspektivity ako pracovného nástroja historika s náznakmi jeho aplikácie určite vyvolá viacero otázok, ako tento teoretický problém historiografie aplikovať didakticky. Prvým východiskom k tomu je iná voľba typu učebnice. „Ideálnym“ typom, v ktorom sa dá primerane metodicky aplikovať zásada multiperspektivity je analyticko-syntetická učebnica dejepisu. Ide o takú učebnicu, ktorá sa neorientuje len na prenos znalostí v jej výkladovej časti, ale aj na rozvíjanie celej škály kompetencií žiakov v tzv. materiálnej, pracovnej časti. Takáto učebnica je skôr odrazom výučby dejepisu, ktorej ciele môžeme formulovať nasledujúcim spôsobom: kriticky myslieť, prezentovať argumenty, učiť sa jeden od druhého – spolupracovať v tíme, byť zvedavý, stať sa pátračom, dejepisným detektívom, hľadať dôkazy, oceniť viac ako jeden názor, nazerať na deje tak, ako ich môžu vidieť ostatní.

Kľúčovým prostriedkom realizácie naznačených možných učebných požiadaviek je zbierka verbálnych a obrazových historických prameňov. Práve ich prostredníctvom môžeme

postupne po krokoch cvičiť obmenu pohľadov. Napríklad na základnej škole pôjde o nácvik „dvojitej perspektívy“ – slobodný občan – otrok, patricijovia – plebejci, lénny pán – poddaný, mešťan – meštianka, križiak – moslim, príslušník národnostnej menšiny – príslušník väčšinového národa a pod. Na gymnáziách sa dá táto dvojitá perspektíva postupne rozširovať.

Jedným z ťažiskových učebných cieľov je, aby študenti dokázali samostatne vyhľadávať a rozlišovať podľa otázok jednotlivé perspektívy. Samozrejme, že to neplatí pre každú vyučovaciu hodinu i konštrukciu historických prameňov. Práve naopak, je tiež užitočné skúmať v dlhšom časovom intervale len jedinú perspektívu, za predpokladu, že sa nestane vo výučbe absolútnou. Aplikáciu multiperspektivity obmedzuje aj rozličné množstvo zachovaných prameňov. Nie každá sociálna skupina z minulosti zanechala pramene v dostatočnom množstve. Limitujúcim faktorom je aj naša prežitá skúsenosť, keď sme si dlhé desaťročia osvojovali históriu, ktorá bola posadnutá hľadaním jednej pravdy. To ovplyvňuje našu súčasnú schopnosť tolerovať rôzne perspektívy, obrazy historickej reality.

To nás však nesmie odradiť, lebo rozvíjanie kompetencie žiakov, učiteľov i historikov nazerať na historické deje tak, ako ich môžu vidieť ostatní, je zvlášť dôležité v čase globalizujúcej sa spoločnosti a výraznejšej internacionalizácie hodnôt školského dejepisu, cez prizmu, ktorých už história nie je výhradne majetkom jedného štátu, tak ako to bolo v predminulom a minulom storočí. Zvlášť to platí pre naše krajiny, zdieľajúce dlhší čas spoločnú históriu, v ktorej je veľa pozitívneho na čo sa dá nadviazať. Práve naznačené postupy rozvíjajúce uvedené kompetencie sa môžu stať východiskovým bodom v diskusiách, ako vidieť tých druhých v učebniciach dejepisu, ako hľadať obojstranne prijateľné formulácie, ktoré by napomáhali zblížovaniu a odstraňovali tak dlhodobu prežívajúce predsudky a stereotypy. Nejde nám pritom o stieranie rozdielov, ale o pedagogické techniky, ktoré žiakom účinne pomôžu skôr rozumieť rozdielom, a tým ich aj akceptovať.

Nasledujúce metodické postupy konkretizujú tieto techniky, pomocou ktorých môžeme so žiakmi na základných a stredných školách postupne identifikovať rôzne sociálne perspektívy zúčastnených osôb na historických udalostiach.

1. Konštrukcia historického a fiktívneho prameňa na uvedenie si zmeny perspektívy v 5. ročníku základnej školy alebo primy osemročného gymnázia:

„Objav prídu skúmať odborníci, časť nápisu však vygumoval čas: dve doteraz neznáme písmená V a A v rímskom nápisu na hradnej skale v Trenčíne, ktoré v týchto dňoch objavili archeológovia, vzbudili živý záujem verejnosti... Písmená V a A sú zreteľné, medzi nimi sa však črtá pozostatok pravdepodobne ešte jedného písmena V, čo môže viesť k predpokladu, že ide o slovo VIVA. Nie je to však isté a odborníci na písmo budú musieť takéto tvrdenie dokázať ďalším výskumom.“

Trenčianske noviny, 19. 11. 2001 (upravené, krátené)

„Prekvapujúci archeologický nález nastoluje množstvo hádaniek: Archeológovia našli popri ďalších predmetoch okrúhlu poprehýbanú plechovku, z ktorej sa zrejme pil nejaký asi veľmi obľúbený nápoj. Chemická analýza vnútornej strany plechovky ukázala, že tento nápoj obsahoval výrazné percento cukru. Na zvyškoch červeného lakovania plechovky sa zachovali tri písmená: O L A. Odborníci na nej objavili aj štvrté písmeno, ktoré je však výrazne poškodené. Experti na písmo odhadujú, že to bolo pravdepodobne písmeno L alebo C. Význam celého slova je však ešte neznámy.“

Európska tlačová agentúra, 19. 11. 4001.

Podnety na identifikáciu zmeny perspektívy – čo dnes považujeme za samozrejmé a známe, sa za istých špecifických okolností môže raz stať neznáme a záhadné:

Porovnajte obidva úryvky.

Čo majú spoločné?

V čom sa odlišujú?

Čo všetko museli a budú musieť riešiť archeológovia?

Kto konkrétne musel a bude musieť archeológom pomáhať pri ich práci?

Zostavte zbierku hmotných prameňov, ktoré by sa roku 4001 mohli dostať do múzea.

Do debničky s pieskom umiestnite predmety, ktoré by v ďalekej budúcnosti mohli prekvapiť archeológov (táto učebná úloha je súčasťou možnej hry na sociálne roly, v ktorej so žiakmi simulujeme, ako asi pracuje archeológ).

2. Konštrukcia historických prameňov na rozlišovanie dvojitej perspektívy na príklade národnostnej politiky v ČSR (1918-1938) pre 9. ročník. Viaceré takéto konštrukcie prameňov sa už uplatňujú v učebnici dejepisu pre 9. ročník základnej školy a kvartu osemročného gymnázia.¹⁷ Uvedená konštrukcia historických prameňov umožňuje to, čo sa nedá dosiahnuť autorským výkladovým textom (spracovanom zo svojho stanoviska a vlastnej perspektívy), výraznejšie sa vyjadriť predstaviteľovi maďarskej menšiny o tom, ako prežíval, vnímal vznik nového štátu, teda nielen ako to „bolo“, ale aj ako to „fungovalo“ vo vedomí, prežívaní, v myslení ľudí, ktorí sa z väčšiny stali menšinou.

„Menom poslancov maďarských a nemeckých konštatujem, že v otázke príslušnosti nebol opýtaný ani maďarský, ani nemecký národ, a preto nemohli prejaviť svoju vôľu. Je pravdou, že územie Horného Uhorska bolo obsadené českým vojskom a že politikou pomsty bolo ich obyvateľstvo násilne, ako figúrky na šachovnici presunuté do nového štátneho útvaru, takzvaného česko-slovenského štátu.“

Z prejavu maďarského poslanca Lajosa Körmendyho-Ékesa v Národnom zhromaždení, 1920.

„Hneď na počiatku bolo našim úmyslom dať menším viac, než sme povinní na základe mierových zmlúv. Preto sme vyriešili menšinový problém podľa zásad spravodlivosti a skutočnej rovnosti. Starý režim to nebol schopný vyriešiť. Podarilo sa to až našej demokracii. Vieme veľmi dobre, že sme správne vyriešili menšinovú otázku a že trpezlivosťou, rozumnosťou a lojálnou spoluprácou národností s nami prispejeme

k mravnej, hospodárskej i politickej konsolidácii v štáte i v strednej Európe.“

Z prejavu Milana Hodžu v Národnom zhromaždení.

Podnety na identifikáciu jednotlivých sociálnych perspektív:

Porovnajte obidva prejavy politikov.

Na aké mierové zmluvy sa odvoláva Milan Hodža?

Čím môžete dokázať, že maďarský poslanec sa nestotožnil alebo nezmieril s novovzniknutým štátom?

Ktoré skutočnosti v prejave maďarského poslanca sú v rozpore s tvrdením Milana Hodžu, že menšinový problém sa riadil podľa zásad spravodlivosti a rovnosti?

Aké klady a aké zápory môže priniesť spolunažívanie obyvateľov rôznej národnosti v jednom štáte?

Územie bývalého Rakúsko-Uhorska bolo po dlhé stáročia križovatkou rôznych národov a ich kultúr. Zistite, či sa táto rôznorodosť prejavila aj v historických osudoch vašej rodiny.

Zistite, ako sa riešia národnostné otázky v súčasnej Európe.

3. Multiperspektivita na príklade aténskej demokracie pre 1. ročník gymnázií, resp. 3. 4. ročník v historickom seminári.

„Máme ústavu, ktorá nenapodobňuje zákony susedov, ale je skôr vzorom pre iných než iní pre ňu. Naše zriadenie sa volá demokracia, lebo nie je vecou nevelkého počtu, ale väčšiny. Pred zákonom sme si všetci rovní, ak ide o osobné záujmy. Ak však ide o vážnosť, ktorú kto má, tak tu sa nikomu nedostáva v obci viac úcty pre spoločenskú príslušnosť, ale pre (osobné) prednosti. Dokonca ani chudoba a skromný pôvod nebránia nikomu dosiahnuť slávu, ak je schopný vykonať dačo pre obec... Týchto si teraz berte aj vy za príklad, aby ste sa nevyhýbali nebezpečenstvu vojny, ale verili, že šťastie spočíva v slobode a sloboda sa rodí zo statočnosti...“

Úryvok z pohrebnej reči, ktorú predniesol Perikles nad hrobmi padlých aténskyh vojakov, 430 pred Kr.

„Aténsku ústavu neschvaľujem, lebo poskytuje väčšie blaho ľuďom horším ako lepším... Chudobní a obyčajní ľudia tam majú prednosť pred urodzenými a bohatými... Otroci a neobčania sú v Aténach nespútaní a roztopašní ako nikde. Nesmieš tam otroka zbiť a on ti neuhne z cesty... Samému ľudu však demokraciu odpúšťam, veď každému sa dá prepáčiť, keď chce mať dobré bydlie.“

Názor neznámeho autora na aténsku demokraciu. Našiel sa v diele gréckeho historika Xenofóna, 430 – 355 pred Kr.

„Dokiaľ bol v čele štátu, viedol ho rozumne a strážil ho bezpečne a za jeho vedenia nadobudol väčšiu moc. Perikles bol mocný vďaka vážnosti a jeho rozumu, a keďže dokázal nespornú neodplatiteľnosť, mohol držať masy na uzde. A nechcel sa nimi riadiť iba toľko, že sám ich riadil, keďže podľa zákona vlastnil moc, nepotreboval hovoriť vždy po vôli, ale pri jeho vážnosti si mohol dovoliť vyprovokovať ich hnev. Kedykoľvek ale zbadal, že sa občania v nevhodnej chvíli alebo z namyslenosti robili dôležitými, potupil ich vo svojich prejavoch a nahnal im strach, keď bezdôvodne klesali na mysli, tak im dodal novú odvahu. Tak vznikla demokracia, v skutočnosti vládla jedného muža.“

Tukydidés o Periklovi, 460 – 400 pred Kr.

„Teraz nastal čas, keď Perikles vzal do rúk Atény a všetko čo k nim patrilo: príjmy, flotilu a vojsko, vojnové lode, ostrovy a more, rozsiahlu ríšu v krajine Grékov... Ale teraz už nebol tým istým mužom, neukázal sa takým láskavým voči ľudu... Ale doterajšia slabá a často ústupčivá vláda uchádzajúca sa o priazeň ľudu sa mu javila ako precitlivená melódia, tak ju preladiť na aristokratickú a kráľovskú vládu.“

Plutarchos o Periklovi, 46 – 125 po Kr.

Podnety na identifikáciu jednotlivých sociálnych perspektív:

Ako Perikles charakterizoval politické zriadenie, ktoré sa volá demokracia?

Pri akej príležitosti vystúpil Perikles so svojou rečou?

Ako mohla táto príležitosť ovplyvniť obsah Periklovej reči?

Prečo Perikles vo svojej reči väčšmi zdôrazňoval kladné stránky aténskej demokracie?

Porovnajte názory Perikla a názory neznámeho autora na politické zriadenie v Aténach?

Prečo sa neznámemu nepáčila aténska ústava (demokracia)?

Aký vzťah mal neznámy autor k otrokom a ostatným ľuďom?

Môže tento vzťah k otrokom a ostatným ľuďom prezradiť niečo o postavení autora v aténskej spoločnosti?

Ktoré tvrdenie neznámeho autora môže dokazovať, že nebol dôsledným odporcom aténskej demokracie?

Porovnajte názory gréckeho rímskeho historika na Periklovu vládu.

Ktorý z historikov mal informácie o Periklovi „z prvej ruky.“

Ktorý z nich potom môže pôsobiť vierohodnejšie v opise Periklovej vlády?

Aké vlastnosti mal Perikles ako politik podľa Tukydidu či Plutarcha?

Spochybujú tvrdenia obidvoch historikov politický systém aténskej demokracie?

Rozlíšte klady a zápory aténskej demokracie.

Porovnajte aténsku demokraciu so súčasnou demokraciou.

Identifikujte jeden podstatný rozdiel medzi aténskou demokraciou a demokraciou v súčasnosti.

Poznámky

- 1 Psychológ M. Nakonečný ich v psychologickvej encyklopédii z roku 1997 charakterizuje takto: „Stereotypy sú podobne jako predsudky definované ako šablónovité, jednostranné spôsoby vnímania a posudzovania iných individuí, skupín a objektov, ktoré sa udržuujú hlavne tradíciou. Pretože stereotypy a predsudky sú do veľkej miery iracionálne a emocionálne, bývajú odolné voči racionálnym argumentom a súčasne zakladajú sklony k určitému negatívnemu správaniu sa voči tým, ktorých sa týkajú.“

- 2 PRUCHA, J.: Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média. Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky. Brno, Paido 1998. s. 84.
- 3 V tejto súvislosti treba upozorniť na katedru historie Filozofické fakulty Ostravskej univerzity, ktorá sa už dlhodobo zaoberá skúmaním obrazu susedných národov u študujúcej mládeže. Pod vedením docentky B.Gracovej sa tu rozvíja systematické štúdium a výskum myšlienkových stereotypov českých, slovenských, poľských, rakúskych i nemeckých študentov.
- 4 BENEŠ, Z.: České učebnice dějepisu po roce 1989. In: Česko-Slovenská historická ročenka. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 281. Treba upozorniť na Benešovo spojenie „mal by čítať.“ Totiž zatiaľ v najväčšom európskom výskume Mládež a dejiny sa českí žiaci umiestnili na tretej najnižšej priečke hodnotového rebríčka- viac než 2/3 učiteľov a žiakov s učebnicou vôbec nepracujú, alebo len veľmi málo. Pritom v Českej republike je k dispozícii vyše 160 učebníc dejepisu. K tomu viac pozri: Klíma, B.: Mládež a dějiny. Brno 2001. s. 79.
- 5 LETZ, R.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, SPN 1997, s.4
- 6 TOLMÁČI, L., et al.: Vlastiveda pre 4. ročník základných škôl. 1. diel. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana, 1997, s. 3., 2004, s. 3.
- 7 SALAMON, K.: Dejepis pre 4. ročník gymnázií. Budapešť, Nemzeti Tankönyvkiadó 1995. s. 178.
- 8 SALAMON, K.: Dejepis pre 4. ročník gymnázií. Budapešť, Nemzeti Tankönyvkiadó 1995. s. 179.
- 9 Tamže, s. 60 a 179.
- 10 Zděnek Beneš vychádza z poľskej klasifikácie, ktorá rozdeľuje učebnice: 1. Učebnice, ktoré majú charakter „syntézy“ (guasisyntézy). 2. Učebnice analyticko-syntetické. 3. Materiálové kompendiá, napr. dejepisné čítanky, prípadne i pracovné zošity, cvičebnice apod. K tomu pozri: Česko-Slovenská historická ročenka. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 280.
- 11 Tamže, s. 280.
- 12 BERGMANN, K.: Personalisierung im Geschichtsunterricht. Erziehung zu Demokratie? Stuttgart 1972.
- 13 PANDEL, H., J.: Quelleninterpretation: die schriftliche Quelle im Geschichtsunterricht. Schwalbach/Ts.: Wochenschau Verlag 2000, s. 100.
- 14 Tamže, s. 102.
- 15 Tamže, s. 103.
- 16 Tamže, s. 103-104.
- 17 KOVÁČ, D.–KAMENEC, I.–KRATOCHVÍL, V.: Slovensko v dvadsiatom storočí. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1997, s. 27.

Milan Zemko

SLOVENSKO-MAĎARSKÉ KONFRONTÁCIE – SKUTOČNOSŤ ČI FIKCIA?

Názov môjho príspevku znie vlastne ako rečnícka otázka, pretože slovensko-maďarské konfrontácie boli a sú skutočnosťou. Namiesto je však otázka, odkedy trvajú, aký majú charakter a dosah a ako ich prekonávať alebo aspoň kontrolovať, aby neprerástli do ohrozenia slovensko-maďarského spolunažívania vnútri Slovenskej republiky a zhoršenia vzájomných vzťahov medzi Slovenskom a Maďarskom.

V publicistike sa zvykne tvrdiť, že slovensko-maďarské národné či národnostné konfrontácie sú produktom modernej doby, éry moderného nacionalizmu a ich zrod sa zvykne dávať predovšetkým do súvislosti s nástupom maďarizácie riadenej uhorskými vládami po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Predchádzajúce obdobia sa potom charakterizujú ako národnostne neutrálne, resp. ako prakticky bezkonfliktné stáročné spolunažívanie všetkých národov a národností v historickom Uhorsku.

Je to v zásade pravda, ale nie úplná, generátormi a nositeľmi národnostných konfrontácií neboli a nie sú totiž národy a národnosti „ako také“, väčšina ich príslušníkov žije svojím životom a svojimi životnými problémami a do konfrontácií až nelútostných konfliktov je vťahovaná vo vypätých situáciách, keď skutočne alebo len zdanlivo ide „o všetko“ o „bytie a nebytie“ určitého spoločenstva, čo jednotlivci silou okolností a panujúcich nálad vzťahujú aj na bytie a nebytie osobné. Našťastie, takých situácií je v toku historického času predsa len pomenej, zápasy aj v na úrovni národnostných a národných záujmov a konfliktov viedli a vedú skôr bezprostredne zainteresované parciálne skupiny a zástupne dokonca len jednotlivci, sledovaní viac či menej aktívnou alebo pasívnou verejnosťou. Pritom aj pojem verejnosť mal v rôznych historických obdobiach rôzny význam.

Platí to aj o národnostných (nie vždy slovensko-maďarských) konfrontáciách v epochách pred nástupom moderného nacionalizmu na prelome 18. a 19. storočia. Už v uhorskom stredoveku a na začiatku novoveku, osobitne po tureckom vpáde do Uhorska sa totiž v relatívne slobodnom prostredí kráľovských miest prejavovali medzietnické napätia vyvolávané odlišnými, ba protichodnými záujmami ich obyvateľov, ktorí bývali rôznej národnosti. Tieto protinárodnostné konflikty akoby avizovali budúce národnostné konflikty v rodiacej sa občianskej spoločnosti 19. storočia. Občianske hodnoty tých čias neboli totiž v Uhorsku, ale aj v ostatnej Európe v zásadnom protiklade k hodnotám národným, naopak, národné hodnoty sa stávali prirodzenou náhradou, ba oporou v integrovaní spoločnosti prekonávajúcej či odstraňujúcej dožívajúce feudálno-stavovské väzby, predstavovali základnú zložku formujúcich sa kolektívnych identít tej doby.

Už vtedy sa však v mnohonárodných krajinách otvorila otázka, či a ako sa majú riešiť konflikty generované stretom záujmov jednotlivých národných či národnostných spoločenstiev, ktoré v nich stáročia spolunažívali. A paleta odpovedí bola naozaj široká – siahala totiž od návrhov na federalizáciu krajiny až po zámer asimilovať menšiny, podľa zásady - kde nie sú národnostné menšiny, nemôže existovať ani národnostná otázka. Paradoxné pre uhorské pomery bolo však aj to, že sám dominujúci národ bol v rámci celého Uhorska aj podľa posledného sčítania ľudu z roku 1910 s približne 48 % najväčšou menšinou, resp. mal len relatívnu väčšinu, ale jeho reprezentanti ovládali krajinu v rozsahu, ako by bolo bývalo Maďarov v Uhorsku aspoň 90 %.

Ak vezmeme do úvahy približne dvestoročné obdobie v dejinách moderných nacionalizmov, a teda aj nacionalizmu slovenského a maďarského, potom slovensko-maďarské spolunažívanie spolu i vedľa seba, v rôznych formách koexistencie aj konfliktov možno rozdeliť v zásade na dve veľké časové obdobia oddelené od seba zánikom historického Uhorska, ktorý bol medzinárodnoprávne potvrdený Trianonskou mierovou zmluvou. Áno, osobne si myslím, že v novodobých slovensko-maďarských vzťahoch sa počíta čas pred Trianonom a po Tria-

none, pričom táto akokoľvek už historická udalosť vstupuje svojimi dôsledkami aj vďaka ich opätovnému potvrdeniu Parížskou mierovou zmluvou po druhej svetovej vojne do života všetkých generácií na Slovensku od konca prvej svetovej vojny až dodnes. Trianon je teda prítomný – priamo alebo nepriamo - aj vo všetkých dnešných slovensko-maďarských konfrontáciách, či už vyplývajú z rozdielnych pohľadov a názorov na usporiadanie súčasných slovensko-maďarských vzťahov alebo z rozdielnych pohľadov na spoločnú minulosť pred zánikom historického Uhorska i po ňom.

V tomto príspevku nie je miesto na podrobné bilancovanie dvojstoročnice slovensko-maďarských konfrontácií – samozrejme v priebehu času v rôznej intenzite a rozsahu – chcem sa preto venovať ako *pars pro toto* niektorým z nich, stručne predstaviť tak povediac tradičný slovenský pohľad na ne a súčasne sa pokúsiť poukázať na naše slovenské podľžnosti v reflektovaní týchto udalostí, ako aj v hľadaní empatie voči postojom a pocitom maďarských spoluobčanov k tým istým udalostiam.

Predovšetkým je tu otázka príčin Trianonu, s ktorou súvisí pohľad na spoločnú uhorskú minulosť od rakúsko-uhorského vyrovnania alebo už od éry reforiem pred revolúciou v rokoch 1848-1849. V slovenskej historiografii a publicistike sa, stručne povedané, poukazuje na to, že už od prvej polovice 19. storočia Uhorsko prestávalo byť vlastou nemaďarských národov a národností, pretože vládnuce maďarské politické reprezentácie odmietali – aj v znamení modernizácie krajiny – poskytnúť Nemaďarom predpoklady na ich rozvoj, ktoré by boli čo len približne podobné tým, aké sa vytvárali pre príslušníkov maďarského národa, že krajina sa hospodársky rozvíjala tak, že jej kedysi priemyselná časť – Horné Uhorsko na tento rozvoj doplácala a konečne, že dochádzalo v záujme dominácie maďarskej vládnucej vrstvy nad Nemaďarmi k zakonzervovaniu nedemokratických pomerov aj v organizácii politického života, čoho najzrejmejším prejavom bol anachronický volebný zákon do parlamentu aj do ostatných zastupiteľstiev neumožňujúci výraznej väčšine dospelého obyvateľstva uplatniť toto občianske právo a jeho prostredníctvom politic-

kú vôľu. Za prejav nedemokratickosti a netolerancie sa považovalo aj faktické ignorovanie platného uhorského jazykového zákona. Stručne sumarizujúc – zo slovenského hľadiska zodpovedajú za zánik historického Uhorska všetky tie maďarské vládne garnitúry, ktoré neboli schopné zmeniť svoju politiku tak, aby získali lojalitu a podporu nemaďarského obyvateľstva v zlomovej historickej situácii, akou bol dramatický medzinárodný pohyb a zvrät na konci prvej svetovej vojny.

Na slovenskej strane sa však už menej reflektuje otázka, do akej miery bola slovenská politická reprezentácia vôbec schopná mobilizovať slovenskú spoločnosť za svoj program, do akej miery slabosť a nedostatočná aktivita slovenskej politickej reprezentácie (a na ňu poukazovali napr. aj českí priatelia Slovákov počnúc spisovateľkou B. Němcovou a končiac hoci profesorom T. G. Masarykom) spôsobili, že sa nedarilo využiť ani jestvujúce možnosti v uhorskom politickom systéme a presadiť oprávnené a legálne požiadavky Slovákov v Uhorskom kráľovstve. A koniec koncov, síce sa zaznamenáva, no hlbšie sa nereflektuje skutočnosť, že slovenská spoločnosť nebola schopná práve pre svoju celkovú slabosť - na rozdiel napr. od českej spoločnosti – vlastnými silami sa oddeliť od ostatnej krajiny, a nekladie sa ani otázka, či sa o to vôbec relevantná časť Slovákov usilovala, inak povedané – neskúma sa hlbšie fakt, že územie Uhorska obývané Slovákmí, ale nakoniec nielen takéto územie, sa od ostatného Uhorska reálne neoddelilo vlastným mocensko-politickým úsilím, ale bolo oddelené cieľavedomým pôsobením mocenskopolitických síl zvonku – z českých krajín a pravdaže rozhodnutím víťazných veľmocí.

Vyššie povedané však neznamená, že slovenská spoločnosť, nech sa už akýmkoľvek spôsobom ocitla v novom štáte, v Československu, odmietla tento štát a snažila sa o reštaurovanie predtrianoského stavu. O akceptovaní nového štátu Slovákmí svedčia, myslím si, všetky voľby v medzivojnovom období, na ktorých sa slobodne zúčastňovali aj maďarské politické strany orientované viac či menej otvorene revizionisticky, tie však nedokázali získať podporu významnejšej časti slovenskej verejnosti. A dokazuje to najmä vývin v rokoch

1938-1939, keď maďarský revizionizmus musel zažiť sklamanie z nechoty Slovákov vrátiť sa dobrovoľne „do lona uhorskej vlasti“.

Na slovenskej strane sa však chápe ako istá samozrejmosť vyjadrujúca historickú spravodlivosť nielen samo územné oddelenie sa od historického Uhorska ale aj jeho rozsah, teda fakt, že z rozhodnutia víťazných veľmocí sa za hranicami potrianonského Maďarska ocitla nielen rozhodujúca väčšina Slovákov, slovenský národ, ale aj státisíce Maďarov, Nemcov a Židov, ktorí chceli zotrvať v Uhorsku, resp. v povojnovom Maďarsku. Naopak, až dodnes chýba prejav istej empatie k pocitom Neslovákov, ktorí sa prakticky zo dňa na deň ocitli oddelení od svojho národa, resp. od svojej vlasti a museli sa vyrovnávať s pre nich iste nie prirodzenou a víťanou situáciou. A v priebehu jedného štvrtstoročia sa mala ich situácia, ale aj situácia časti Slovákov dvakrát dramaticky zmeniť. Mám na mysli roky 1938 a 1945.

Obidva roky ako svojho druhu symboly skrývajú v sebe práve pre Slovákov isté paradoxy. V roku 1938 niesla slovenská verejnosť ťažko stratu južného územia, hoci v tomto prípade sa akoby naruby uplatnila jedna z československých argumentácií z obdobia po prvej svetovej vojne, a síce že „veľmoci tak rozhodli“. Naozaj rozhodli, ibaže tento krát v neprospech Slovenska, podobne ako v neprospech českých krajín. V priebehu dvadsiatich rokov sa tak voči Československu, ale aj voči Maďarsku ukázali dve strany veľmocenskej spravodlivosti. Dodajme, že v roku 1938 vlastne „požehnanej“ aj vtedajšou slovenskou politickou reprezentáciou, ktorá – bez náležitého zváženia dôsledkov – pozitívne ocenila mníchovské riešenie národnostnej otázky v ČSR. Rozsah a spôsob zabrania južného Slovenska, pri ktorom sa pod egidou uplatnenia etnických kritérií etnické hranice nerešpektovali, sa do pamäti slovenskej verejnosti zapísali jednoznačne negatívne. Navyše, Maďarsko získalo stratené územia s podporou totalitnej a agresívnej mocnosti, s ktorou spojilo svoj osud, a teda aj osud získaných území až do trpkého konca opäť prehranej vojny.

V roku 1945 sa južné územia vrátili rozhodnutím veľmocí (sčasti tých istých ako v roku 1938) do ČSR. No československé úrady sa nepokúsili spojiť rozporuplné aj trpké skúsenosti maďarského obyvateľstva v horthyovskom a szálasyovskom režime s vlastnou československou veľkorysťou a tým získať maďarské obyvateľstvo pre obnovený československý štát. Naopak, uplatnenie princípu kolektívnej viny v znamení „konečného vyriešenia“ nemeckej a maďarskej otázky, ako to formuloval Edvard Beneš, znamenalo novú bolestivo popísanú stranu v slovensko-maďarskom historickom účtovaní.

Ak dnes na začiatku nového storočia odhliadneme od bezpochyby anachronickej ambície periférnych politických síl obnoviť historické Uhorsko v jeho predtrianonských hraniciach, potom živým problémom obdobia po druhej svetovej vojne, a najmä po roku 1989 je postavenie maďarského obyvateľstva v krajinách susediacich s Maďarskom, a teda aj na Slovensku.

Prežitý život maďarských spoluobčanov, najmä v časoch uplatňovania kolektívnej viny, sa už nedá zmeniť, čo by však ešte vždy malo byť možné, je poskytnutie satisfakcie – morálnej aj materiálnej – všetkým tým slovenským občanom maďarskej národnosti, ktorí na vlastnej koži zažili roky povojnového bezprávia, hoci osobne sa nijako a ničím voči Slovákom neprevinili. Bol by to zo slovenskej strany správny ústretový krok, ktorý by mohol pomôcť ľahšie znášať trpké spomienky postihnutých, pripomínajúce sa ako bolestivé jazvy aj po desaťročiach. A bolo by to aj pozitívne, priateľské gesto toho väčšieho a silnejšieho partnera voči menšiemu a slabšiemu, ktoré by mohlo byť ocenené aj z druhej strany.

Stále hovorím o slovensko-maďarských vzťahoch v rámci Slovenskej republiky. Vzťahy medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou sú iná oblasť a rovina. Na tejto rovine by sa malo dospieť k novému porozumeniu a k novým pohľadom na spoločnú minulosť, a najmä budúcnosť na základe súčasných ústretových krokov z oboch strán. A tomu by mali pomáhať aj vzdelanci na oboch stranách Dunaja, aj keď záver takého procesu bude zrejme v rukách politikov,

podobne ako to bolo hoci v prípade francúzsko-nemeckého zblíženia.

Prv než sa tak stane, mohli by sa vnútri Slovenskej republiky na slovenskej aj maďarskej strane urobiť niektoré sčasti symbolické a sčasti celkom reálne ústretové kroky. Zo slovenskej strany, na vládnej a parlamentnej úrovni, by sa napríklad ústretovosť mala prejavovať vo väčšej podpore hospodárskeho rozvoja južných území s rastom pracovných príležitostí, v rýchlejšom budovaní jeho infraštruktúry, ale aj v podpore národnostnej kultúry – tu by sa však slovenskí politici mali prejavovať veľkorysejšie aj voči vlastnej kultúre. A Slováci by zrejme ocenili napríklad takú drobnosť, že sa o Slovensku aj v tunajšej maďarskej tlači nebude hovoriť ako o Felvidéku, ľudia na každej strane sú totiž citliví na rôzne slová a označenia. Takisto by sme zrejme privítali, keby sa tunajší maďarskí politici koncentrovali plne na politiku v tomto štáte a o niečo menej ju „kombinovali“ s politizovaním v Budapešti. Zvykne sa totiž poukazovať na to, aké veľkorysé podmienky má vo Fínsku švédska menšina, čo je pravda, no nie je známe, že by predstavitelia Švédskej ľudovej strany vo Fínsku chodievali na až príliš pravidelné konzultácie do Stockholmu, alebo že by sa zo Stockholmu či fínskeho juhozápadu ozývali hlasy o znovuzjednotení švédskeho národa ponad Baltické more.

Prosím, aby ste tieto slová brali ako marginálnu poznámku, upozorňujúcu, že tých polien a polienok na ceste k dlhodobému vzájomnému porozumeniu je na obidvoch stranách viac a rôznych. Našťastie, sú to prekážky, ktoré sa pri dobrej vôli ešte vždy dajú prekonať. Pokúsme sa o to spoločnými silami.

Gizela Szabó Mihályová

PÍSANIE HISTORICKÝCH OSOBNÝCH MIEN AKO PRAVOPISNÝ PROBLÉM

Je známe, že myšlienka ortografickej úpravy rodových mien vznikla v historických kruhoch, v súčasnosti však už nie je iba odborným problémom, lež “celospoločenským”, totiž autori nových pravidiel slovenského pravopisu, ktoré boli pripravované v osemdesiatych rokoch a vyšli v roku 1991, prevzali zásady písania historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín podľa slovenského pravopisu v zásade tak, ako boli vypracované komisiou pre historickú terminológiu pri Historickom ústave SAV. Od roku 1997 *Pravidlá* majú platnosť právnej normy, lebo spolu s *Krátkym slovníkom slovenského jazyka a Morfológiou slovenského jazyka* boli vyhlásené Ministerstvom kultúry SR za základné kodifikačné príručky – v súlade s § 2 ods. 2 zákona o štátnom jazyku.

Vo svojom príspevku sa teda zaoberám zásadne dvoma otázkami: krátko sa zmienim o tom, ako sa rieši písanie mien historických osobností v niektorých okolitých krajinách a podrobnejšie analyzujem otázku, do akej miery usmerňujú *Pravidlá slovenského pravopisu* užívateľov v tejto problematike.

Písanie cudzích mien sa upravuje v pravopisných pravidlách,¹ pokiaľ také v tom-ktorom jazyku existujú. Keďže osobné mená majú predovšetkým identifikačnú (zároveň i diferenciacnú funkciu), môžeme skonštatovať, že v prípade európskych jazykov, ktoré používajú latinskú abecedu, cudzie priezviská sa obyčajne píšu v pôvodnej podobe; z typografických dôvodov – podobne ako v slovenčine či v maďarčine – je však možné používať pôvodné písmená bez cudzích diakritických znamienok, resp. sa prepisujú písmená, ktoré sa v danom jazyku nepoužívajú.² Mená panovníkov (vrátane pápežov) sa

niekedy používajú v pôvodnej podobe, inokedy v preklade, napr. *Georg I* alebo *Juraj I* – je to bežné pri (krstných) menách, ktoré patria do spoločného európskeho kresťanského dedičstva.

Ak sa pozrieme na ortografickú úpravu písania uhorských šľachtických rodov a iných historických osobností z obdobia spoločných uhorských dejín v chorvátčine a v rumunčine,³ môžeme skonštatovať nasledovné. V rumunčine sa vlastne akceptuje autograf, napr. *Gabriel Bethlen*, *Michael Apafi I*, *Francisc Rákóczi*, *Sigismund Báthory* – tieto sedmohradské kniežatá totiž pri podpise používali latinskú podobu mena; u ostatných maďarských osobností sa celé meno píše podľa maďarského pravopisu tak, ako ho sami používali: *Lajos Kossuth*, *Jókai Mór*, *Farkas Bolyai*. V chorvátčine je podobná situácia, zväčša len u tých historických osobností zo staršieho obdobia sa používa tzv. domáca podoba, ktoré boli priamo späté s daným územím, napr. *Zríniovia* alebo *Zrínski* (*Nikola Zrínski*, *Petar Zrínski*) boli chorvátskymi bánmi; príklady na písanie mien iných osobností: *palatin Wesselényi*, *Lajos Kossuth*, *Franjo I Rákóczi* ale i *Ferenc Rákóczi*.

V pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 sa osobitná kapitola venuje písaniu historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín: “Mená osôb vystupujúcich v uhorskom období slovenských dejín (do roku 1918), písané doposiaľ nejednotne (zložkovým alebo maďarským pravopisom) sa píše podľa zásad slovenského pravopisu: odstraňujú sa aj zdvojené a ďalšie nefunkčné písmená, najmä *h*, a kvantita v nich podlieha rytmickému zákonu. Napríklad: *Pázmány* sa píše *Pázmaň*, *Rákóczi/Rákóczy* sa píše *Rákoci*, *Forgách/Forgács* sa píše *Forgáč*, *Zichy* sa píše *Ziči*, *Bercsényi* sa píše *Berčéni*, *Nádasdy* sa píše *Nádašdy*, *Pálffy/Pálffi* sa píše *Pálfí*, *Illésházy* sa píše *Ilešházi*, *Károlyi* sa píše *Károli*, *Ghyczy* sa píše *Gici*, *Thurzo* sa píše *Turzo*.

O písaní *i*, *y* v týchto menách platí, že po samohláskach a po všetkých spoluhláskach okrem tvrdých *d*, *t*, *n* sa píše *i* (*Šemsei*, *Šomodi*, *Ebergéni*, *Ňári*, *Kohári*, *Čáki*, *Károli*, *Tököli*). Po tvrdých spoluhláskach *d*, *t*, *n* sa píše *y* (*Erdődy*, *Nádašdy*,

Platy). Výnimkou je meno *Bočkaj*, ktoré píšeme v zaužívanej podobe s j.

V slovenskej podobe sa píše tie mená, ktoré sú v takejto podobe historicky doložené (*Svätojánsky, Kubínsky, Palucký* namiesto maďarizovaných *Szentiványi, Kubínyi, Palugyai*).⁴

V tejto časti je spomenutých spolu 25 priezvisk (bez mien), v slovníkovej časti sa ani jedno takéto priezvisko nevy-skytuje. Ako sa však píše priezviská ostatných historických osobností, resp. mená konkrétnych príslušníkov týchto šlach-tických rodov? Užívateľ sa má zrejme obrátiť na ďalší prameň, ktorý je uvedený v *Poznámkach*: “Zásady písania historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín boli vypracované v súlade so závermi komisie pre historickú terminológiu pri Historickom ústave SAV, ktoré sa prediskutovali aj za účasti ďalších historikov, literárnych a právnych historikov, jazykovedcov, archivárov a bibliografov.”⁵ V poznámkach sa odkazuje na príspevok Pavla Horvátha *O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk*, v ktorom sa vlastne formulujú návrhy spomínanej komisie. Ak však porovnáme zásady písania týchto mien podľa Pravidiel slovenského pravopisu a podľa návrhu komisie, môžeme zistiť dva zásadné rozdiely.

a) V návrhu komisie sa píše: “[...] úprava písania mien slovenským pravopisom sa má obmedziť len na obdobie feudalizmu (do polovice 19. storočia) a nemá sa týkať ustálených priezvisk významných predstaviteľov uhorského politického a kultúrneho života v období národných hnutí, ktorých ortografická podoba je vo verejnosti už zafixovaná”,⁶ oproti tomu v Pravidlách je reč o menách “osôb vystupujúcich v uhorskom období slovenských dejín (do roku 1918)”. Toto nejednotné časové ohraničenie v oboch analyzovaných dokumentoch prinajmenšom zneisťuje hovoriacich. Pričom je zaujímavé, že v Pravidlách sa nespomína materiál *Zoznam osobných mien, upravených Historickou terminologickou komisiou* (1983), ani *Slovenský biografický slovník* (1986–1994), ktorý začal vychádzať v období prípravy Pravidiel a v ktorom priezviská osobností, ktorí zomreli pred rokom 1918, sa píše v slovaki-zovanej podobe.⁷

b) Komisia navrhovala používať slovenské (krstné) mená pre všetky osoby v danom období (bod 14): “Podobným spôsobom treba používať slovenské krstné (rodné) mená aj pri osobnostiach uhorského kultúrneho, politického a verejného života, bez ohľadu na to, či boli slovenskej, maďarskej alebo nemeckej národnosti. Slovenské krstné mená by sa teda mali používať aj pri známych osobnostiach maďarského politického, kultúrneho života, ktorých priezviská zostávajú pre svoju zaužívanosť v pôvodnej podobe *František Sechényi*,⁸ *Ľudovít Kossuth*, *Imrich Madách*, *Ján Arány*, *Alexander Petőfi* a i.”⁹ V Pravidlách v kapitole Hlavné zásady písania slov cudzieho pôvodu sa ale môžeme dočítať o tom, že nezdôvodnené slová sa píšú “v pôvodnej pravopisnej podobe” a “Nezdôvodnené sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné mená, t.j. rodné mená a rodinné mená (priezviská)”.¹⁰ V tejto skupine sa ako príklad uvádza aj meno *Kálmána Mikszátha* (1847–1910). Ak by sme postupovali v súlade s intenciami komisie, mali by sme písať meno tohto spisovateľa ako *Koloman Mikszáth*.¹¹

Je však známe, že *Mikszáth* bol poslancom uhorského snemu v “uhorskom období slovenských dejín”, dokonca pochádzal z územia dnešného Slovenska. Pravdepodobne patrí k “osobám vystupujúcim v uhorskom období”, teda v zmysle kapitoly o písaní historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín¹² jeho priezvisko by sa malo písať ako *Miksát* (v návrhu komisie sa toto meno nevyskytuje). Podobné otázky musí položiť obyčajný užívateľ jazyka aj v prípade písania (celého) mena iných konkrétnych osobností, a to najmä preto, lebo až na niektoré výnimky v návrhu komisie sa uvádzajú len mená rodov a priezviská, nie celé mená. Podľa návrhu komisie priezvisko *Wesselényi* sa má písať ako *Vešeléni*¹³, pričom významní sú dvaja nositelia tohto priezviska (rodového mena): *Ferenc Wesselényi* (1606–1667), známy dobrodružným dobytím muránskeho hradu, a *Miklós Wesselényi* (1796–1850) jeden z popredných predstaviteľov maďarského národného hnutia v 19. storočí. Postupujúc v intenciách *Pravidiel* pravdepodobne priezviská obidvoch osobností by sa mali písať foneticky, teda ako *Vešeléni*.¹⁴ Z návrhu komisie však takéto písanie priezviska jednoznačne nevyplý-

va, lebo je tu možnosť zaradiť *Miklósa Wesselényiho* – podobne ako *Mikszátha* – medzi “významných predstaviteľov uhorského politického a kultúrneho života v období národných hnutí” s ustálenou podobou priezviska.¹⁵

V návrhu absentuje vymedzenie okruhu “významných predstaviteľov”, ktoré majú ustálené priezviská, čo spôsobuje problémy aj v iných prípadoch. V návrhu sa uvádza okrem iného aj priezvisko *Batáni*, ktoré by malo byť “poslovenčenou” formou priezviska *Battyányi*,¹⁶ lenže maďarské lexikóny a encyklopédie nepoznajú žiadnych *Battyányiovcov*, uvádzajú len *Batthyányovcov* a to obyčajne troch príslušníkov tohto grófskeho rodu z 19. storočia, sú to: *Ervin Batthyány* (1877–1934) prívrženec anarchizmu, *Kázmér Batthyány* (1807–1854), účastník revolúcie v rokoch 1848/49, a *Lajos Batthyány* (1806–1849) účastník revolúcie 1848/49, prvý ministerský predseda, popravený po páde revolúcie. Spomenutá forma *Batáni* sa vzťahuje na tieto priezviská týchto osobností, alebo nie? V súvislosti s tým môžeme citovať aj slová predsedu československej sekcie maďarsko-československej zmiešanej komisie historikov, ktorý vo svojej odpovedi na stanovisko maďarskej sekcie k pertraktovanej otázke napísal, že navrhovaná transkripcia sa nevzťahuje na ustálené priezviská významných dejateľov ako napr. “*L. Kossuth*, *Š. Széchenyi*, *L. Batthányi* [sic!], *M. Táncsics*¹⁷ a iní”.¹⁸ Ak je to naozaj tak, potom na ktoré osoby sa vzťahuje podoba mena *Batáni*?

Po preštudovaní *Pravidiel slovenského pravopisu* a citovaných zásad komisie ostáva otvorená aj otázka, ako by sme mali písať priezvisko *Mihály Károlyiho* (1875–1955), ktorí bol politicky činný pred rokom 1918, aj po ňom: pred rokom 1918 ako *Károli*, potom ako *Károlyi*, alebo jednotne ako *Károli*, resp. ako *Károlyi*?

Ďalší problém predstavujú mená rodov odvodených od “slovenských miestnych názvov maďarskou adjektívnou koncovkou”,¹⁹ z týchto by sa mali písať v slovenskej forme tie, ktoré sú v takejto podobe (ako napr. *Svätojánsky*, *Kubínsky*, *Palucký*) historicky doložené,²⁰ resp. ktoré majú “oporu v historickom materiáli”.²¹ Ako sa má ale chápať, že táto podoba

je "historicky doložená", resp. ako môže vedieť neodborník-používateľ *Pravidiel*, či je nejaká podoba priezviska historicky doložená alebo nie je? Odpoveď na túto otázku nie je jednoznačne formulovaná ani v návrhu komisie. Napr. v zásadách č. 6 (nahradenie maďarských grafém *gy, ty, ny* slovenskými mäkkými spoluhláskami *d, t, ň*) medzi príkladmi sa uvádzajú podoby *Sentiváni* a *Kubini* – a to bez ďalšieho vysvetlenia. Podľa zásady č. 15 podoby *Sentiváni* a *Kubíni* sa majú používať výlučne u "literárne činných" príslušníkov rodu.²² A ako postupujeme v prípade *Palugyayovcov*²³, ktorí v Bratislave vlastnili vinárske závody a hotely a predávali víno značky *Palugyay*? Aj v prípade vína sa bude používať názov *Palúcky*, alebo priezvisko všetkých predstaviteľov vinárskeho rodu sa bude písať ako *Palúcky*, ale víno ako *Palugyay*? Podobný problém vyvstáva aj v prípade značky vína *Pálffy*: podľa súčasnej úpravy toto rodové meno by sa malo písať ako *Pálfi*, lenže vinárske závody Víno Nitra spol. s r.o. dodnes vyrábajú šumivé víno pod značkou *sekt Pálffy*. Aj na túto značku sa vzťahuje ortografická úprava?

Zmena pravidiel písania historických osobností je v *Pravidlách* odôvodnená takto: "Potreba reagovať na niektoré nové javy v používaní písomnej podoby spisovnej slovenčiny v súčasnosti sa napína tým, že sa v nových PSP formulujú zásady o spôsobe jednotného písania historických osobných mien z obdobia Uhorska"²⁴ aj recenzenti privítajú túto pravopisnú úpravu ako "zjednotenie písania historických osobných mien."²⁵ Treba však položiť otázku, či týmto krokom naozaj došlo k zjednoteniu písania tzv. historických mien a do akej miery podporuje táto úprava základné ciele nových *Pravidiel slovenského pravopisu*. V Predhovore *Pravidiel* sa totiž píše: "Vývin jazyka a ustavične rastúce úlohy spoločnosti, ktorá používa jazyk ako svoj základný dorozumievací nástroj, spôsobujú, že pravopisné pravidlá treba primerane prispôbovať stavu jazyka a novým spoločenským potrebám. Jazykovedci zisťujú, ktoré pravopisné pravidlá alebo poučky už nezodpovedajú dosiahnutej úrovni vývinu jazyka a spoločnosti, a na základe súčasného stavu poznania formulujú nové, primeranejšie pravidlá alebo poučky. Aktuálna je i potreba pravopis-

nú sústavu *zjednodušovať* a robiť ju čo *najprístupnejšou*. Tieto ciele, ako aj nová situácia v príprave a skladbe kodifikačných príručiek spisovnej slovenčiny viedli slovenských jazykovedcov k rozhodnutiu pripraviť a vydať nové PSP.”²⁶ Aj inde sa píše o *zjednodušení* a *racionalizácii* slovenského pravopisu (s. 15). Z hľadiska celej koncepcie – i celej ortografickej sústavy – sú však otázne niektoré riešenia:

a) Podľa analyzovanej ortografickej úpravy sa má všade písať *i* (s výnimkou postavenia po tvrdých *d, t, n*), napr.: *Čáki, Balagi, Čilagi, Gici, Giláni*. Lenže táto úprava protirečí základnej ideí transkripcie: “Ustálenosť písania rodových mien a starších priezvisk v slovenských textoch možno dosiahnuť iba ich slovenskou transkripciou, t.j. ich dôslednou grafickou i hláskovou adaptáciou do systému spisovnej slovenčiny.”²⁷ Podľa Pravidiel (podkapitola *Písanie samohlások i, í*, s. 24) v domácich morfédoch po *k, g, ch, h* sa má písať *y*, pričom sa medzi príkladmi uvádza aj slovo *burgyňa*, ktoré je nemeckého pôvodu.²⁸ Ak formy ako *Čáki, Balagi, Čilagi, Ciráki, Gici* a pod. by mali byť “domácimi podobami” týchto mien, prečo sa v nich neuplatňuje uvedená zásada písania ypsilonu?²⁹ Túto “nedôslednosť” si uvedomovali aj členovia komisie, lebo okrem iného sa v návrhu píše: “Písanie *y* by sa malo, pravda, po tvrdých spoluhláskach uplatňovať aj v koreňoch rodových mien. Keďže tu však ide v prevažnej väčšine o cudzie mená (*Gici, Giláni*) alebo o zhungarizované formy slovenských mien (*Bestercei*), jeho písanie v koreňoch týchto mien prichádza pri transkripcii prakticky do úvahy iba v ojedinelých prípadoch³⁰ (*Vysočáni*)”.³¹

b) Maďarské tzv. zložkové *cz* sa má nahradiť *c*. Podľa návrhu “túto transkripčnú zásadu treba uplatniť aj pri starších priezviskách osobností slovacikálneho charakteru, písaných dosiaľ tiež zväčša maďarským pravopisom [...]. V tejto súvislosti sa vynára aj otázka písania priezviska známeho slovenského jazykovedca *Sama Czambela*. Aj keď je v literatúre ustálený spôsob jeho písania, komisia sa nevyhýba ani možnosti jeho úpravy podľa uvedenej zásady (*Cambel*), ktorá by sa nepochybne rýchlo vžila, lebo aj novodobí príslušníci jeho rodiny si už píšú priezvisko podľa súčasného pravopisu”.³² Na

základe týchto viet obyčajný užívateľ jazyka je v rozpakoch: má písať *Czambel* alebo *Cambel*? V *Pravidlách* na príslušnom mieste (písanie vlastných mien) sa toto meno nevyskytuje, usilovní čitatelia *Pravidiel* ho však môžu nájsť na strane 73 (Kapitola *Velké písmená na začiatku viet*) ako *Czambel*. Na základe toho sa teda možno domnievať, že autori *Pravidiel* sa nestotožňovali s nápadom terminologickej komisie a priezvisko tohto jazykovedca sa naďalej píše s *cz*, aj v Encyklopédii slovenských jazykovedcov³³ sa uvádza iba táto forma. Treba však poznamenať, že z rôznych iných súčasných textov je doložená aj podoba *Cambel*.

V prípade priezviska *Pauliny-Tóth* situácia už nie je taká jednoduchá. Podľa ortografickej úpravy totiž má byť odstránená “graféma *h* v spojení *th*, *gh* a *rh*, kde nemá žiadnu fonetickú funkciu,³⁴ pretože nepredstavuje nijakú zvukovú hodnotu”.³⁵ Podľa komisie táto úprava by sa mala uplatniť aj “pri priezviskách starších slovenských alebo na Slovensku pôsobiacich osobností”, pričom sa medzi príkladmi uvádza aj priezvisko *Tóth* v navrhovanej podobe *Tót*. *Viliam Pauliny-Tóth* (1826–1877) bol nielen redaktorom a spisovateľom, ale aj popredným predstaviteľom slovenského národného hnutia a v rokoch 1869–1872 poslancom uhorského snemu. Podľa ktorej zásady by sme mali postupovať v jeho prípade? Zo súčasného hľadiska je to staršia slovenská osobnosť? Alebo mali by sme vychádzať už z citovanej tézy, že transkripcia sa nemá týkať “ustálených priezvisk významných predstaviteľov uhorského politického a kultúrneho života v období národných hnutí”?³⁶

c) Ortografická úprava historických mien vlastne znamená odstránenie tých zložiek, “ktoré sa do týchto mien a priezvisk dostali pod vplyvom cudzích ortografíí, a ich nahradenie grafickým systémom slovenského pravopisu”.³⁷ V návrhu komisie sa vlastne hovorí o vplyve troch “cudzích” ortografíí, a to maďarskej, nemeckej a latinskej. V bode 13. návrhu komisie sa ďalej píše: “Mená mimouhorských, a teda aj mimoslovenských šľachtických rodov a priezviská cudzích osobností píšeme podľa pravidiel príslušného cudzieho jazyka, s výnimkou mien, ktoré sú už u nás zdomácnené. Tak naprí-

klad z radov poľskej šľachty u nás získali majetky príslušníci rodov *Balický*, *Komorovský*, *Laský*, *Ľubomírsky*, *Opolský* a *Zamojský* a udomácnilo sa aj písanie ich mien podľa slovenského pravopisu³⁸. Mená ostatných poľských a českých rodov sa majú písať poľským a českým pravopisom. Podobne “podľa pravidiel slovenskej ortografie v pôvodnom znení” sa majú písať mená nemeckých rodov z Čiech a Moravy, napr. *Wallenstein* (nie ako po česky *Valštejn*). Mená významných rodov chorvátskeho a srbského pôvodu, písané doteraz maďarským pravopisom sa majú uvádzať v slovenskej forme, ktorá zodpovedá ich pôvodu (napr. *Cillei* ako *Celsky*, *Garai* ako *Goriansky*), ostatné mená podľa “tamojšej ortografie”.³⁹

Podľa návrhov komisie sa teda jednak rozlišuje medzi nemeckými priezviskami podľa toho, kde mali majetky: v Čechách alebo na Slovensku, lebo podľa bodu 11 priezviská “slovenských” Nemcov by sa mali prepisovať podľa slovenského pravopisu, jednak nie je jasné, ako sa majú chápať výrazy ako “mimouhorský šľachtický rod” a “zdomácnené priezvisko (meno)”. Tento problém možno demonštrovať na príklade rodového mena (priezviska) *Pallavicini*. Toto meno je zaradené medzi priezviská písané podľa maďarskej ortografie (spomína sa v bode 7) a preto by sa malo písať ako *Palavičini*, pričom ide o rod talianskeho pôvodu, ktorý mal majetky aj v Rakúsku a Česku, medzi uhorských šľachticov bol prijatý (a dostal donáciu od cisára) *Edmund Pallavicini* až v r. 1827. Samozrejme aj priezvisko tohto rodu sa písalo jednotne a to taliansky. Ináč v priebehu 18.–19. storočia sa stali uhorskými “štátnymi občanmi” mnohí cudzinci – účastníci protitureckých vojen, ktorí si samozrejme ponechali pôvodné priezviská; napr. zákonom č. XXI, z roku 1792 boli prijatí medzi “uhorských vlastencov” gróf K. *Pellegrini*, barón E. *Blankenstein*, barón K. *Wallisch*, K. *Blainville*, barón P. *Bolza*. U všetkých týchto “nových” uhorských šľachtických rodín možno položiť otázku: boli to “mimouhorskí” alebo “uhorskí” šľachtici? Okrem toho sa stali uhorskými šľachticmi v 19. storočí, keď sa už priezviská používali v ustálenej forme a títo noví šľachtici si svoje meno ani nepísali v “maďarizovanej” forme.

Aj keď sa v návrhu komisie i v *Pravidlách* zdôrazňuje, že cieľom pravopisnej úpravy je zjednotiť písanie historických rodových mien a priezvisk, v skutočnosti nedochádza k ich úplnému zjednoteniu, lebo v návrhu komisie sa vyskytujú aj dubletné tvary, ako napr. *Svätojánsky* a *Sentiváni*, *Kubínsky* a *Kubini*. V súvislosti s rodmi ktorých mená boli “odvodené od maďarskej formy slovenských lokalít” sa píše: “V takýchto prípadoch je jazyková slovakizácia šľachtických rodov oprávnená a možno skutočne hovoriť napríklad o rode *Kubínskych*, *Svätojánskych* a i., ba aj o *Ladislavovi Kubínskom*, *Petrovi Svätojánskom*⁴⁰ a i. s výnimkou literárne činných osobností, ktoré vydávali svoje diela pod zhungarizovanými rodovými menami (priezviskami), a preto ich treba pod týmito menami aj uvádzať (*Martin Sentiváni*, *Mikuláš Kubíni*”).⁴¹ Lenže títo predstavitelia svoje diela vydali pod priezviskom *Szentiványi*, resp. *Kubinyi* a vo svojom diskusnom príspevku František Sedlák sa domnieva, že priezviská literárne alebo publikačne činných osobností by sa mali písať tak, “ako sú ich priezviská uvedené na titulných listoch príslušných literárnych diel, a teda aj v príslušných bibliografiách”,⁴² pričom Sedlák ako príklad uvádza práve meno *Martina Szentiványiho*, zároveň však poznamenáva, že “by sa mohla u nás zžiť zvyklosť písať popri maďarsky znejúcom priezvisku príslušného jednotlivca aj slovenské znenie nami upraveného priezviska príslušného rodu, napr. *Martin Szentiványi-Svätojánsky* a pod.” Pavel Horváth neskôr uznal⁴³, že zásada prepisovať meno tohto literáta vo forme *Martin Sentiváni* vlastne nebola dobrým riešením a preto navrhuje uvádzať v bibliografiách jeho diela pod pôvodným menom (*Szentiványi*), pričom transkribovaná podoba *Sentiváni* by sa mala používať vo všeobecnosti.⁴⁴

Uvádžanie obidvoch priezvisk navrhuje František Sedlák z dvoch dôvodov: jednak to pomôže pri “identifikácii rodu spomínaného jednotlivca”, zároveň však “tým tiež dostatočne zvýrazní historickú skutočnosť, že ide o príslušníkov etnicky slovenského pôvodu a prestane mýliť ich maďarské priezvisko”.⁴⁵ V prípade slovenskej transkripcie historických rodových mien sa tu ale nevyvíja iba otázka “identifikácie rodu”, ale aj samotného jednotlivca. Návrh komisie pre historickú termino-

lógii bol vypracovaný ako odpoveď na “kritickú situáciu, ktorá existuje v oblasti písania rodových mien a priezvisk v slovenskej historickej literatúre”⁴⁶ a bol adresovaný odbornej verejnosti. Lenže podľa *Pravidiel* by mali postupovať všetci používatelia jazyka, z ktorých len málokto má dostatočné vedomosti z danej oblasti. Pričom nie sú to iba “okrajové mená, najviac používané v učebniciach dejepisu” ako sa domnieva recenzentka *Pravidiel slovenského pravopisu* Rýzková,⁴⁷ ale mená a priezviská používané pomerne často v rôznych textoch, ako napr. dejiny miest a obcí, história budov (hradov) a pod. Pomerne veľa ľudí sa dostane do “kontaktu” s týmito menami, pričom daný (napr. maďarský, resp. starší slovenský) text nemusí obsahovať údaje identifikujúce danú osobnosť alebo rod. Je tu napríklad rodina *Kubinyiovcov*, ktorá bola pomerne rozvetvená, napr. *Ágoston (Augustín, 1799–1873)* alebo *Ferenc (František 1796–1874)* boli významní prírodovedci, ktorí publikovali svoje diela po maďarsky, iní po rozpade monarchie zostali v Maďarsku a tam boli publikačne činní. Keď v texte nie je časový alebo iný údaj, je naozaj ťažké zistiť, o ktorého príslušníka rodiny ide, teda ako by sa malo písať jeho priezvisko: *Kubínsky, Kubini* alebo *Kubinyi*. Sú tu však aj ďalšie úskalía. Napríklad v 19. storočí bol literárne činný istý *Mihály Szentiványi (1813–1842)*, ktorý pochádzal zo Sedmohradska (mal predikát *sepsiszentiványi*) a tam aj pôsobil. Keďže ide o menej (alebo skoro neznámu) osobu, pravdepodobne ani historikom nie je “na prvý pohľad” zrejmé, či ide o príslušníka rodu “slovenských” *Szentiványiovcov-Svätojánskych*, alebo ide o homonymiu inak nijak nesúvisiacich priezvisk.

Identifikáciu osoby sťažujú aj niektoré slovenské podoby mien, navrhované komisiou, napr. *Celský (Cillei)*, *Goriánsky (Garaí)*, *Harhovský (Görgei)* sú natoľko vzdialené od zaužívanej podoby priezviska, že obyčajný užívateľ jazyka (napr. prekladateľ) ani nevie, kde a ako by mal zistiť “zhungarizovanú” podobu priezviska.⁴⁸ Podľa predkladateľov tejto pravopisnej úpravy navrhovaná transkripcia by sa mala uplatňovať len v slovenských textoch, lenže na základe uvedeného sa dalo očakávať, že slovakizované podoby sa objavujú aj v ino-

jazyčných prekladoch, napr. v anglickej verzii informačného materiálu o obci Halič sa píše: “In 1767 the Earl *Ján Forgáč* founded the first clothing manufacture in the former Hungaria”.⁴⁹

Napriek tomu, že nové *Pravidlá slovenského pravopisu* sú v platnosti už vyše desať rokov, na základe slovenských textov, dostupných na internete môžeme hovoriť o “rozkolísanosti” písania rodových mien. Uvádžam len zopár príkladov. V materiáli o zborovskom hrade (uverejnený pôvodne v Národnej obrode) sa vyskytujú tieto podoby priezvisk (rodových mien): *Rozgoňovci*, *Tarczayovci*, *Šeredyovci*, *Rákóczi*, *Thököly*. V texte pôvodne uverejnenom v novinách Košický večer sa uvádzajú mená košických županov, napr. z 18. a zo začiatku 19. storočia sa mená županov uvádzajú takto: *barón Ladislav Orczy*, *gróf Andrej Šemšei*, *gróf František Barkóczy*, *barón Ignác Eötvös*, *Jozef Komáromy*, *gróf Ludovít Károlyi*. V iných textoch sa stretávame s plošným “poslovenčením” všetkých maďarsky znejúcich mien, pričom – ako sa už spomenulo vyššie – v zmysle návrhu komisie pre historickú terminológiu by sa malo postupovať diferencovane. A samozrejme naďalej je veľa takých textov, kde sa používajú zaužívané podoby priezvisk, napr. na webovej stránke Úradu vlády v texte o histórii budovy sa uvádzajú mená Juraj *Lippay*, arcibiskup *Barkóczy*. Vo všeobecnosti možno povedať, že pri písaní mien rodov sa viac prejavuje tendencia k používaniu slovakizovanej formy mena, ako v prípade mien (priezvisk) jednotlivcov.

Uvedené príklady svedčia o tom, že sa v plnej miere nepresadila nová pravopisná úprava. V niektorých prípadoch sa dokonca preferuje “cudzía” podoba, napríklad už spomenutý *sekt Pálffy* alebo *Jesseniova Lekárska fakulta UK*, ktoré svedčia o veľmi významnej skutočnosti, ktorú členovia komisie pre historickú terminológiu, resp. autori *Pravidiel* nedocenili: mohli by sme to nazvať pragmatickou dimenziou vlastného mena, ktorá nesporne úzko súvisí s jeho individualizačnou a identifikujúcou funkciou. Používaním značky *Pálffy* sa zrejme chce poukázať na to, že nie je to “obyčajné” šumivé víno, ale víno s historickou tradíciou; producenti sa pritom spolie-

hali i spoliehajú na to, že konzumenti (slovenská verejnosť) spájajú názov vína so šľachtickým rodom *Pálffy*. V prípade priezviska *Jessenius* výber tejto podoby (namiesto slovakizovanej formy *Jesenský*) zrejme bol podmienený tým, že latinská forma jednoznačne poukazuje na lekára, filozofa, humanistického vedca *Jessenia* (1566–1621), teda je “vhodnejšia” na pomenovanie vedeckej ustanovizne, ako “viacvýznamová” forma *Jesenský* alebo kombinovaný typ *Jesenský-Jessenius*.⁵⁰ V tejto súvislosti možno spomenúť i slová V. Blanára o fungovaní vlastného mena v komunikácii: “Používanie vlastného mena v komunikácii predpokladá u hovoriacich istú znalosť vedenia o pomenovanom objekte [...] Čo rozumieme »znalosťou vlastného mena«? V danom dorozumievacom akte sa aktivizujú činitele, ktoré spolupôsobia pri onymickej nominácii. Sú to: designátor (zvukový nosič informácie), myšlienkový obsah (vedenie o denotáte), onymická sémantika (designácia), jedinečný onymický objekt (denotát)”.⁵¹ V prípade používania latinskej formy *Jessenius* je pravdepodobnejšie, že prijímateľ informácie skôr identifikuje onymický objekt (teda lekára, filozofa, humanistického vedca a pod.), ako keby hovoriaci používal meno *Jesenský*. Nesmieme pritom zabúdať ani na zahraničných vedcov, ktorí majú kontakty s touto fakultou a pre ktorých obsahuje viac informácií forma *Jessenius* ako forma *Jesenský*.

Úprava rodových mien a priezvisk historických osobností v tej podobe, ako sa uvádza v materiáloch historickej terminologickej komisie a následne aj v *Pravidlách slovenského pravopisu* je vlastne dôslednou “apelativizáciou” týchto mien: prístupuje sa k nim nie ako k propriám, ale ako k apelatívam. Ako sa už spomínalo, cieľom úpravy malo byť odstránenie “rozkolísanosti” v písaní rodových mien a priezvisk: “V písaní rodových mien a priezvisk panuje stále nejednotnosť, v literatúre sa súčasne používajú rôzne varianty toho istého mena a prevažná časť mien sa aj v súčasnosti ešte píše maďarskou ortografiou, ako by sa v tejto oblasti vôbec nebrala na vedomie existencia slovenského pravopisu a povinnosti sa ním riadiť”.⁵² Je však evidentné, že úprava sa nevzťahuje iba na variantné podoby rodových mien a priezvisk typu *Balassa* ~

Balassi, Zápolya ~ Szapolyai, ale aj na ustálené rodové mená a priezviská (napr. *Apponyi, Pallavicini* a pod.)⁵³

Komisia zdôvodnila odstránenie zdvojených samohlások a spoluhlások tým, že “stratili fonetickú funkciu, a ich písanie v menách a priezviskách sa zachovávalo iba na základe historickej tradície”.⁵⁴ Pre vlastné mená je ale charakteristické, že menej podliehajú “pravopisným” zmenám, ako všeobecné mená, pričom z dedičných a iných dôvodov v prípade šľachtických rodov dochádza k ustáleniu písania priezviska skôr, ako u ostatného obyvateľstva. Ako na to poukázal napr. Erik Fügedi, maďarský pravopis sa formoval po stáročia, vo viacerých etapách a časť šľachtictva podobu svojho priezviska neprispôbovala pravopisným zmenám, tradičná forma mena (ako napr. *Dessewffy*) mala byť práve signálom príslušnosti k šľachtickému rodu.⁵⁵

Je tiež otázne, prečo sa vyžaduje v návrhu komisie, aby sa pri písaní rodových mien a historických priezvisk postupovalo podľa pravidiel slovenského pravopisu. Otázka formy osobných mien nie je pravopisný problém, ale administratívno-právny: meno a priezvisko osoby by sa mali používať vo forme, ako boli zapísané do matriky, resp. ako dotyčná osoba sama používala. Treba poznamenať aj to, že v Uhorsku od 18. storočia bolo možné zmeniť priezvisko až na základe úradného povolenia.⁵⁶

Podľa členov komisie (a zrejme i autorov *Pravidiel*) ustálenosť písania historických mien možno dosiahnuť “ich dôslednou grafickou i hláskovou adaptáciou do systému spisovnej slovenčiny”.⁵⁷ Pričom pre vlastné mená je príznačné, že majú “viaceré zvukové vlastnosti, ktorými sa – [...] – od apelatív odlišujú. Tieto osobitné zvukové vlastnosti sa prejavujú v možnostiach narúšať kombinačné a iné zvukové zákonitosti nacionálnych pomenovaní príslušného zvukového systému”.⁵⁸ V. Blanár medzi charakteristické znaky grafickej stránky vlastných mien zaraďuje aj grafické variácie priezviska, napr. *Meier, Mayer, Maier, Mayer* alebo *Ripka – Rybka*.⁵⁹

Ako sme videli, podľa novej úpravy v slovenskej forme, teda napr. ako *Vrútocký, Kubínsky, Svätójánsky* a pod. majú písať rodové mená, ktoré boli odvodené od slovenských

miestnych názvov maďarskou adjektívnou koncovkou (*Rutt-kay, Kubinyi, Szentiványi*), resp. u rodov chorvátskeho a slovenského pôvodu ich priezvisko má byť napísané v takej forme, “ktorá zodpovedá ich pôvodu” (napr. *Cillei* ako *Celsky*).⁶⁰ Táto úprava sa vlastne opiera o to, že mnohé šľachtické rody boli pomenované na základe donácie, resp. pôvodu. Z pôvodných predikátov sa však postupne vyvinuli osobné mená, teda priezviská a v priebehu stáročí mnoho šľachtických rodín stratilo aj pôvodné majetky. V súvislosti s tým treba poznamenať, že v prípade vlastných mien sa pôvodná motivácia stráca: “V onymickej nominácii a po začlenení vlastného mena do príslušného menného systému sa stáva motivácia vecného vzťahu lexikálnym významom v zásade irelevantnou”.⁶¹ Napriek tomu autori ortografickej úpravy historických mien si vlastne zvolili cestu “oživenia” motivácie, teda pôvodu, pričom nie je vôbec isté, že u príslušníkov tej-ktorej rodiny sa tento vzťah uvedomoval.

V úvode návrhu komisie historickej terminológie sa zdôrazňuje, že “ide o ortografickú úpravu, ktorá sa netýka jazykového charakteru mien”,⁶² slovenská “transkripcia” rodových mien sa interpretuje ako čisto “technická” záležitosť, pričom sa forma vlastných mien chápe ako nepodstatná zložka jazykového znaku. V tejto súvislosti sa ale žiada citovať V. Blanára: “Na dôležitosť znenia vlastných mien upozornil už A.H. Gardiner [...]. Vlastné meno funguje prostredníctvom svojej vonkajšej formy, svojho vonkajšieho kontrastu s inými slovami”.⁶³ Juraj Dolník zasa poukazuje na to, že “[o]značujúca zložka onymického znaku má pri formovaní proprií osobitnú úlohu: vzťah používateľov jazyka k označujúcej stránke onymického znaku je zdrojom metajazykovej informácie o denotáte”.⁶⁴ Je zrejmé, že v prípade rozličných podôb priezvisk a rodových mien ako *Apponyi* ~ *Aponi*, *Nádasdy* ~ *Nádašdy*, *Pálffy* ~ *Pálfí*, *Okolicsányi* ~ *Okoličiansky*, *Cillei* ~ *Celský* a pod. ani metajazyková informácia sprostredkovaná grafickou podobou mena nie je, nemôže byť totožná.

Nakoniec treba položiť ešte jednu otázku: aká je onymická platnosť, teda hodnota týchto slovakizovaných foriem v slovenskej onymickej sústave, či možno hovoriť o ich začlenení

do slovenskej onymickej sústavy? (Ide predovšetkým o typy mien, ktoré sú uvedené v predchádzajúcom odseku.)

Podľa autorov *Pravidiel slovenského pravopisu* v prípade úpravy “písania historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín” sa prijímali zásady komisie pre historickú terminológiu. Medzi návrhmi komisie a zásadami písania týchto mien v *Pravidlách* sú disproporcie: inak sa stanovuje časová hranica uplatňovania slovenskej transkripcie; podľa návrhu komisie touto formou sa má odstrániť nejednotnosť písania rodových mien a priezvisk v “slovenskej historickej spisbe” (vrátane učebníc dejepisu), ustanovenia *Pravidiel slovenského pravopisu* sa však vzťahujú na všetky typy textov, pričom sa v *Pravidlách* táto problematika podáva v oveľa zjednodušenej forme, ako v návrhu komisie. Keď užívateľ jazyka chce napísať nejaké meno “správne”, má disponovať určitými mimojazykovými vedomosťami, resp. má prekontrolovať “slovenskú” podobu priezviska alebo rodového mena buď v materiáloch komisie (teda v štúdiu P. Horvátha, v ktorom sa podávajú výsledky práce komisie), alebo u inej “autority”, ako sú napr. slovenské biografické slovníky vydané v Matici slovenskej, ako však na to poukázal napr. P. Király⁶⁵, v písaní niektorých priezvisk ani medzi týmito prameňmi neexistuje absolútny súlad.

Literatúra:

- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava, Veda 1996. 250 s.
- DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika a onomastika. (K otázke významu vlastných mien). – In. X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 11.–15. septembra 1989. Zborník referátov. Red. MAJTÁN, M. Bratislava 1991. s. 209–214.
- DORUĽA, J.: O historizme v písaní niektorých mien a názvov. – Slovenská reč, 51, 1986. 4, s. 211–216.
- FINDRA, J.: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. – Jazykovedný časopis, 43, 1992. s. 48–53.
- FÜGEDI, E.: Szakvélemény a “Történeti család vezetéknevek átírásának irányleveiről”. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történetészek eszmeccseréje a régi magyar család- és személynévek, valamint helynévek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and

- Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest 1988. s. 68–77.
- HORVÁTH, P.: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. – Slovenská archivistika, 15, 1980, č. 2, s. 199–209.
- HORVÁTH, P.: Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. – Historický časopis, 47, 1999, č. 2, s. 306–315.
- IVANOVÁ–ŠALINGOVÁ, M–MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, SPN 1983. (2. vydanie)
- KIRÁLY, P.: Vélemény a történelmi Magyarország nemesi és egyéb családnévi szlovákos írásmódjának szabályozásáról. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történészek eszmecsereje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest, 1988. s. 31–67.
- MATULA, V.: A magyar–csehszlovák történész vegyesbizottság csehszlovák tagozatának állásfoglalása a bizottság magyar tagozatának a régi családi és vezetéknevek szlovák átírásával kapcsolatos véleményéről. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történészek eszmecsereje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest, 1988. s. 11–14.
- MISTRÍK, J a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava, Vydavateľstvo Obzor 1993.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 533 s.
- RÝZKOVÁ, A.: Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. – Kultúra slova, 26, 1992. s. 186–190.
- SEDLÁK, F.: Návrh na úpravu písania priezvisk uhorských šľachtických rodov. – Slovenská archivistika, 15, 1980. č. 2, s. 195–198.

Poznámky

- 1 V tomto príspevku sa nezaobráme právnymi aspektmi používania a písania osobných mien, je však nesporné, že meno je azda najvýraznejším znakom osobnej identity, okrem toho pomerne dávno podlieha administratívno-právnej úprave (najmä u šľachticov) a preto radikálne zásahy do formy priezvisk sú prinajmenšom pochybné. Je síce pravda, že v medzinárodných dokumentoch a dohodách o ľudských právach sa hovorí o používaní mena a priezviska u príslušníkov národnostných menšín (v tom zmysle, že príslušníci menšín majú právo používať svoje priezvisko a meno vo svojom jazyku), lenže toto právo zrejme nemajú len príslušníci národnostných menšín, ale všetci ľudia.

- 2 V slovinčine napr. podľa jednotlivých európskych jazykov sa uvádza prepisovanie tých písmen, ktoré sú neznáme v slovinčine. V prehľade sú uvedené aj také jazyky, ako napr. horná a dolná lužická srbčina.
- 3 Tieto krajiny sú vlastne v podobnej situácii, ako Slovensko, lebo súčasné Chorvátsko i Rumunsko boli kedysi súčasťou (úplne alebo čiastočne) Uhorska, resp. rakúsko-uhorskej monarchie.
- 4 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 40.
- 5 Porov. Slovenská archivistika, 15, 1980. č. 2, s. 199–211.; Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 40.
- 6 HORVÁTH, P.: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. – Slovenská archivistika, 15, 1980. č. 2, s. 200.
- 7 Na mnohé nedôslednosti v biografickom slovníku poukazuje napr. KIRÁLY, P.: Vélemény a történelmi Magyarország nemesi és egyéb családnevei szlovákos írásmódjának szabályozásáról. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest, 1988. s. 59–60.)
- 8 Nevedno, na základe akých dokumentov uvádzajú zostavovatelia návrhu priezvisko *Sechényi* ako “pôvodnú podobu”. Totiž ak je reč o zakladateľovi Maďarského národného múzea, tak sa jeho meno píše ako *Széchenyi Ferenc* (1754–1820). Oproti tomu jeho syn, zakladateľ Maďarskej akadémie vied si písal svoje priezvisko ako *Széchenyi István* (1791–1860). Podobne nesprávne je napísané aj priezvisko básnika *Jánosa Aranya*.
- 9 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 208.
- 10 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 35–36.
- 11 V *Pravidlách slovenského pravopisu* sa nezmieňuje o písaní (krstných) mien príslušníkov šľachtických rodín, zrejme sa považuje za “logické”, že sa píše po slovensky.
- 12 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 40.
- 13 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 203.
- 14 V návrhu komisie nie je zdôvodnená forma *Vešeléni*, treba však poznamenať, že Michal Godra uverejnil v Zore veršovanú povesť *Vešelíni na Muráni* a v ľudovej piesni *Šuránska svatá Žofija* sa tiež vyskytuje podoba *Vešelíni*. Túto formu možno vysvetliť tým, že maďarskú samohlásku *é* vnímajú Slováci ako *í*, totiž pri jej výslovnosti priestor ústnej dutiny (medzi jazykom a podnebí) je menší, ako keď sa vyslovuje slovenské *é*.
- 15 Porov. HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 200.
- 16 Tamže, s. 203.
- 17 V návrhu sa uvádza podoba *Tančič* namiesto maďarskej podoby *Táncsics*. HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 205.
- 18 MATULA, V.: A magyar–csehszlovák történész vegyesbizottság csehszlovák tagozatának állásfoglalása a bizottság magyar tagozatának a régi családi és vezetéknevek szlovák átírásával kapcsolatos véleményéről. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról.

- Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest, 1988. s. 18.
- 19 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 208.
- 20 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 40.
- 21 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 209.
- 22 Taktiež v zásadách č. 16 sa píše: "Keď sa však od 16. storočia z maďarskej formy predikátu vyvinulo osobné meno (priezvisko), musíme ho písať v jeho »oficiálnej« podobe, pravda, podľa navrhovaných úprav pre jeho slovenskú transkripciu" HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 209. Táto veta sa s veľkou pravdepodobnosťou vzťahuje iba na písanie priezvisk typu *Perényi (Peréni)*, t.j. na predchádzajúcu vetu; nie je však vylúčená jej širšia interpretácia, niekto sa môže domnievať, že sa to vzťahuje aj na písanie mien typu *Kubini*.
- 23 Toto priezvisko sa v návrhu komisie neuvádza ani v "hungarizovanej", ani v "slovenskej" podobe.
- 24 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 15
- 25 FINDRA, J.: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. – Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 51.; podobne aj RÝZKOVÁ, A.: Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. – Kultúra slova, 26, 1992. s. 188.
- 26 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 11.
- 27 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 201.
- 28 IVANOVÁ –ŠALINGOVÁ, M–MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, SPN 1983. (2. vydanie) s. 156.
- 29 V návrhu sa píše o zavedení "správneho písania *i* a *y*" HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 201. Na inom mieste (s. 204) zas o tom, že pri písaní *i* a *y* "treba taktiež vychádzať zo zásad slovenskej ortografie". V súvislosti s formou *Zai* sa zase vynára otázka, prečo sa píše v tejto podobe, keď ide o rod chorvátskeho pôvodu a inde sa navrhuje uvádzať tieto mená v takej podobe, ktorá zodpovedá ich pôvodu?
- 30 Obyčajný užívateľ jazyka pravdepodobne nerozlišuje medzi výskytom ypsilonu v rôznych pozíciách (vo vnútri slova, teda v koreňovej morféme alebo v koncovke), skôr sa riadi zásadou, že po tzv. tvrdých spoluhláskach sa obyčajne píše *y*.
- 31 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 205.
- 32 Tamže, s. 202.
- 33 MISTRÍK a kol: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava, Vydavateľstvo Obzor 1993.
- 34 V Pravidlách sa píše o "nefunkčnom" *h*.
- 35 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 204.
- 36 Porovnaj tamže, s. 200.
- 37 Tamže, s. 201.
- 38 Tamže, s. 207–208.
- 39 Tamže, s. 208.
- 40 Keďže sa v návrhu neuvádzajú ďalšie identifikačné údaje, nevie sa, ktorý príslušník rodu sa pomenúva týmto menom.
- 41 Tamže, s. 209.

- 42 SEDLÁK, F.: Návrh na úpravu písania priezvisk uhorských šľachtických rodov. – Slovenská archivistika, 15, 1980. č. 2, s. 199.
- 43 HORVÁTH, P.: Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. – Historický časopis, 47, 1999. č. 2, s. 306–315.
- 44 Z hľadiska bibliografa analyzuje tento problém M. Okáliová v príspevku *Historické mená ako menné authority* (www.snk.sk/kniznica/11_12_2002/stand_2.html). Okrem iného píše: “Kodifikácie mien *Sentiváni* a *Söllösi* si však naše katalógy a príručkové pramene neosvojili.” Preto navrhuje v záhlaví (katalógu alebo databázy) uvádzať podoby *Szentiványi, Martin, Szöllösi, Benedikt a Jessenius, Ján AU Jessen, Johann von*. Ostatné varianty mena navrhuje uvádzať ako odkazové záhlavie: *Szentiványi, Márton; Szentivani Martin; Szent-Ivany, Martin; Szentivany, Martin; Söllösi, Benedikt; Jessenius z Jasena, Ján; Jesenius, Ján; Jesensky-Jessenius, Ján*.
- 45 SEDLÁK, F.: c. d., s. 199.
- 46 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 200.
- 47 RÝZKOVÁ, A.: c. d., s.188.
- 48 Otázne je tiež, či sa má takto postupovať aj pri prekladaní beletrie, konkrétne pri prekladaní mien literárnych postáv, napr. v románe Kálmána Mikszátha Čierne mesto (*Fekete város*) meno jedného z hlavných postáv, podžupana *Pála Görgeyho* by sa malo písať ako *Pavol Harhovský*?
- 49 www.tourist-channel.sk/obce/
- 50 Obidve podoby mena sa uvádzajú rôzne, napr. *Jessenius (Jesenský), Jesenský (Jessenius), Jessenius-Jesenský, Jesenský-Jessenius*. V súvislosti s “významovosťou” zvukovej podoby vlastného mena porov.: “Osobitosť označujúcej zložky onymického znaku spočíva teda v tom, že vyjadruje nielen istý význam (podobne ako označenia apelatívnych znakov), ale je aj významotvorným činiteľom” (DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika a onomastika. (K otázke významu vlastných mien). – In. X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 11.–15. septembra 1989. Zborník referátov. Red. M. MAJTÁN. Bratislava 1991, s. 211).
- 51 BLANÁR, V.: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava, Veda 1996. s. 153.
- 52 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 200.
- 53 V návrhu sa občas odvoláva na to, že niektorá podoba mena sa “niekedy písala” v takej forme, ako to navrhuje komisia, alebo má “oporu v historickom materiáli”, charakter týchto materiálov sa však bližšie nešpecifikuje. V. MATULA v stanovisku československej sekcie zmiešanej komisie (MATULA, 1988, s. 11), ako aj J. DORUĽA (1986) v tejto súvislosti spomínajú slovenskú ortografickú tradíciu: v 19. storočí v slovenských časopisoch a novinách sa mená uhorských rodov písali slovenskou ortografiou. Príčom je zrejme, že by sa malo rozlišovať medzi “prvotnými” a “druhotnými” prameňmi: ako si písali svoje priezviská sami príslušníci týchto rodov a ako o nich písali iní. Je málo pravdepodobné, že napr. *Géza Kubinyi* (1851–1887) zástanca maďarizácie a odporca panslavizmu svoje priezvisko kedysi bol napísal ako *Kubínsky*. V návrhu komisie sa neuvádzajú pramene, na základe ktorých sa tá-ktorá podoba priezviska

- zvolila, môžeme však vysloviť domnienku, že skôr mohlo ísť o druhotné pramene. MATULA: c. d., s. 11; DORUĽA, J.: O historizme v písaní niektorých mien a názvov. – Slovenská reč, 51, 1986, č. 4.
- 54 Tamže, s. 203.
- 55 FÜGEDI, E.: Szakvélemény a “Történeti családi vezetéknevek átírásának irányelveiről”. – In. SZARKA, L. (ed) Magyar és csehszlovák történészek eszmecsereje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-names. Budapest, 1988, s. 73–74.
- 56 Porovnaj KIRÁLY, P.: c. d., s. 56–59.
- 57 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 210.
- 58 BLANÁR, V.: c. d., s. 100.
- 59 Tamže
- 60 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 208.
- 61 BLANÁR, V.: c. d., s. 27.
- 62 HORVÁTH, P.: O potrebe, c. d., s. 200.; MATULA, V.: c. d., s. 11.
- 63 BLANÁR, V.: c. d., s. 22.
- 64 DOLNÍK, J.: c. d., s. 201–210.
- 65 KIRÁLY, P.: c. d., s. 56–61.

Edita Chrenková

LEXIKÓNY TAKMER NEZNÁMYCH OSOBNOSTÍ

Vydávanie encyklopédií, lexikónov a lexikografických diel odzrkadľuje kultúru národa. Úroveň a kvalita týchto základných diel, závisí od vyspelosti ich tvorcov, od spoločenských podmienok, v ktorých tieto diela vznikali a vznikajú. Ich význam a potrebu netreba zdôrazňovať.

Na Slovensku máme niekoľko encyklopedických diel, z nich tu spomeniem Encyklopédiu Slovenska (VI. zv., SAV 1977–1982), Pedagogickú encyklopédiu Slovenska (II. zv., VEDA 1984–1985), Encyklopédiu dramatických umení Slovenska (II. zv., VEDA 1989–1990), Malú encyklopédiu Slovenska (I. zv., VEDA 1987), Encyklopédiu filmu (Obzor 1993), Malý slovenský biografický slovník (Martin, Matica slovenská 1982), Slovenský biografický slovník (VI. zv., Martin, Matica slovenská 1986–1994), Reprezentačný biografický lexikón Slovenska (Martin, Matica slovenská 1999), Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (LÚČ 2000). V posledných rokoch k nim pribudla Encyclopaedia Beliana (I. zv. – A–Belk 1999, II. zv. – Bell–Czy 2001, III. zv. – Č–Eg 2003 z plánovaných XII-tich zväzkov, VEDA).

Na hodnotenie doteraz vydaných encyklopedicko-lexikónových diel v celej šírke v tomto časovom limite niet možnosti, preto si tu všimnem iba jednu čiastkovú otázku, ktorú však z hľadiska použiteľnosti považujem za jednu z najzákladnejších, a to ortografiu vlastných osobných mien uvádzaných v heslári týchto diel.

Po vydaní Lexikónu katolíckych kňazských osobností Slovenska (2000) som mala recenzovať toto dielo. Ako prvé som v ňom hľadala meno kňaza, lexikografa a básnika Gregora

Czuczora.¹ Podľa abecedy som ho nenašla. Neskôr som ho náhodou objavila v heslári na inom mieste, bol uvedený ako Cucor, teda bez oboch z. Jeho správne napísané meno, pod ktorým publikoval, napríklad aj 4-zväzkový Výkladový slovník maďarského jazyka (1862–1871), nebolo uvedené ani v zátvorke. Podobných prípadov som našla veľa, a to ma obralo o ilúziu, že držím v ruke spoľahlivé, seriózne a z historického aspektu hodnotné dielo. Bol to však zároveň dôvod, aby som preštudovala aj ostatné lexikóny z hľadiska uvádzania mien. Obraz, ktorý som nadobudla, sa dá vyjadriť jedným slovom: chaos.

Umelý problém s písaním mien historických osobností vznikol v 80. rokoch minulého storočia, keď Matica slovenská vydala Malý slovenský biografický slovník (1982), v ktorom sa po prvýkrát objavili mená starých uhorských rodov v súčasnom slovenskom prepise. Návrh tejto úpravy odsúhlasila komisia pre historickú terminológiu² v r. 1979 a vypracovaním zásad transkripcie poverila Pavla Horvátha. Podľa vtedajších dokumentov na zasadaniach komisie sa zúčastňovali historici, literárni a právni historici, jazykovedci, archivári, bibliografi a pracovníci zapojení do prác na veľkom Slovenskom biografickom slovníku. Odznali tam rôzne, i protichodné názory na problém písania mien, no „prevažná väčšina diskutujúcich sa prikláňala k stanovisku požadujúcemu dôsledne návrat k slovenským formám písania priezvisk uhorských šľachtických rodov a k aplikácii slovenského pravopisu pri všetkých týchto priezviskách bez ohľadu na ich pôvod. Iba takto možno dosiahnuť ustálenosť písania rodových mien a priezvisk v slovenských textoch, t. j. dôslednou grafikou i hláskovou adaptáciou do systému spisovnej slovenčiny. Úprava si v prvom rade vyžaduje odstrániť mnohé zložky (zložkové písmená – pozn. autorky), ktoré sa do týchto mien dostali pod vplyvom cudzích ortografií a ich nahradenie grafickým systémom slovenského pravopisu, ďalej odstrániť zbytočné dublety, nefunkčné písmená, zavedenie diakritických znamienok na označenie mäkkého a dĺženia hlások, ako aj úpravu kvantity (podľa nášho rytmického zákona – pozn. autorky) a zavedenie správneho písania *í* a *ý*.“³

Dohodnuté zásady – v každom ohľade diskutabilné a vyvrátené – sa stali východiskom na písanie mien v Slovenskom biografickom slovníku a kodifikovali sa v Pravidlách slovenského pravopisu v roku 1991 (1998, 2000). Na zistenie „náležitého“ tvaru mien odkazujú na spomínaný 6-zväzkový Slovenský biografický slovník. Po vydaní VI. zväzku sa začal pripravovať VII. dodatkový zväzok, ale autori sa nakoniec rozhodli vydať nové, upravené a doplnené vydanie celého diela pod názvom Biografický lexikón Slovenska, ktorého I. zväzok (A–B)⁴ už vyšiel v roku 2002 a II. zväzok má vyjsť do konca r. 2004. Podľa slov Augustína Maťovčíka, editora novej edície „do tejto novej edície, popri odstránení totalitných deformácií vo výbere a hodnotení dejateľov budú zaradené osobnosti s uzavretým životom a dielom do konca roku 2000.“⁵ Aj prepis mien považujem za hrubú deformáciu.

Pre krátkosť času na prípravu tejto prednášky som nemala už možnosť zistiť zmeny, opravy a doplnky v I. zväzku nového vydania, ale pri prelistovaní a cielenom hľadaní niektorých konkrétnych mien z hľadiska ich písania som nenašla iný, nový prístup. Napríklad meno rodu Apponyiovcov sa nachádza v heslári lexikóna 10-krát v podobe Aponi (Apponyi), iba 1-krát v podobe Apponyi, a to pri krstnom mene Albert († 1933), ktorý bol synom Juraja († 1899). (Keby bol Albert zomrel pred rokom 1918, nebol by narušil koncepciu lexikóna.) Toto sú umelo vyprodukované anomálie, nepochopiteľné a zavádzajúce. Podobne tam nájdeme meno Bornemisa, ktoré sa „zjednotilo“ z dvoch mien: Bornemissza Gergely (vojak, hrdina pri obrane Jágru za tureckých čias) a Bornemisza Péter (evanjelický biskup, spisovateľ, vychovávateľ Bálinta Balassiho). Je to len jediné písmeno (s), ale je to rozlišovací znak, samozrejme, pre vzdelaného, kultúrneho človeka. Takouto simplifikáciou a infantilizáciou sa nám asi za krátky čas podarí v značnej miere znížiť kultúrnu úroveň nášho obyvateľstva, a to najmä väčšinového, pretože predpokladám, že napríklad na maďarských školách sa týchto nezmyslov nedopúšťajú. (Napokon toto „pravidlo“ sa týka len slovenských textov!)

V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1998 na strane 38 v časti o písaní historických osobných mien z uhorského

obdobia slovenských dejín nájdeme aj takéto „pravidlo“: „O písaní i, y v týchto menách platí, že po samohláskach a po všetkých spoluhláskach okrem tvrdých d, t, n, sa píše i (Šemšei, Šomodi, Ebergéni, Ňári, Kohári, Čáki, Károli, Tököli). Po tvrdých spoluhláskach d, t, n sa píše y (Erdödy, Nádašdy, Platy⁶). Výnimkou je meno Bočkaj, ktoré píšeme v zaužívanej podobe s j.“ (Tzv. zaužívanosť je absolútne subjektívna záležitosť, iná je pre historika, iná pre študenta, odlišná pre vekové kategórie atď.) V praxi to vo väčšine prípadov vyzerá takto: Kde sa pôvodne v historickom mene písalo i, treba písať y – a naopak!

Ako som už uviedla, odporúčaným prameňom na „správne“ písanie mien z uhorského obdobia je Slovenský biografický slovník, v ktorom na konci VI. zväzku je menný register. Mimochodom, meno Petra Pázmánya je v ňom uvedené – už v upravenej slovakizovanej podobe – ako Pázmáň (obidve á dlhé). Všetkých 12 výskytov mien Rákóczy a Rákóczi je však uvedených s krátkym o aj v ich pôvodnej forme, teda nepresne, chybné, samozrejme, v upravenej podobe všetky nivelizované na Rákoci. Mená Szakállas, Szakalias, Szakállós sú zjednotené na Sakáloš. Rovnako mená Szeberényi (6-krát, s rôznymi krstnými menami), Szeberini, Szeberínyi, Szeberinyi sú upravené na podobu Seberini. Mená Szécsényi a Szécsényi (so 7 krstnými menami) sú upravené jednotne na Sécéni. Na tvar Sécéni sú znivelizované aj pôvodné mená Széchényi (4-krát) s rozličnými krstnými menami. Aj známi slovníkari a jazykovedci Szenczi Molnár Albert a už spomenutý Czuczor Gergely sa isto obracajú v hrobe, lebo komisia obidvoch obrala o 2 písmená (z). Mená Tarnocius, Tarnócy, Tarnoczi (4x), Tarnóczy (4x), Tarnocy (3x) a Tarnótzsi sú skolektivizované na Tarnóci. V latinizovaných formách komisia vynechala „nefunkčné“ h, čím sa mená dostali na iné miesto v abecede (Thomas, Thuróczius, Thurzo), preto ich vzdelaný človek hneď nenájde, kým negramotný, ku ktorému sa komisia priblížila, ich ani hľadať nebude. Pri menej známych osobnostiach môžu nastať pochybnosti (napríklad pri menách Vécsei, Vecsei, Vécsey, Vecei, Vécei s rôznymi krstnými menami), ako písať, ktorý tvar je „správny“, na to treba vedieť, či hľadaná osob-

nosť zomrela pred rokom 1918 alebo až potom. Logiku a dôslednosť nenachádzam ani pri menách Zay (upravené na Zai), Zayac a Zayác (upravené na Zajac) a Zaymus, kde sa ponechalo *y*. Za obeť padlo i meno Benedikta Szöllősiho (v tvare Sólőši), zostavovateľa a vydavateľa prvého slovenského katolíckeho tlačeneho spevníka *Canthus catholici* (1655).⁷ Bol to významný jezuita, učiteľ a misionár, kazateľ v Kláštore pod Znievom a učiteľ na latinskej škole v Spišskej Kapitule.

Z uvedeného vyplýva, že upravené podoby mien v Slovenskom biografickom slovníku nemožno prijať bez výhrad, ale k nim treba pristupovať uvážlivo a kriticky. Prehodnotiť by sa mali aj Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré tento neblahý stav nútia zachovávať vo vydavateľstvách, redakciách časopisov i elektronických médií, nehovoriac o učebniciach, z ktorých sa učia nové generácie nepravdivé, ortograficky skreslené údaje a fakty z našej minulosti. Dôležitým aspektom nútiacim zotrvať pri písaní historických mien v tej podobe, ako si ju definovali ich nositelia, je aspekt praktických dôsledkov pre prekladateľov a recipientov našich textov v cudzích jazykoch. Prekladateľ je viazaný povinnosťou verne preložiť text, nemusí však ovládať historické reálie a podoby jednotlivých, mnohých alebo všetkých mien. V rozličných jazykových mutáciách toho istého textu sa potom môžeme stretnúť s rôznymi podobami toho istého mena. Čitateľ ovládajúci viaceré jazyky si bude myslieť, že ide o novú postavu v dejinách. Keď naši mladí bádatelia pôjdu do archívov a knižníc susedných štátov alebo do vzdialenejších krajín, ako budú hľadať v registroch a lexikónoch tieto, na nepoznanie zmenené mená? Keď podobné mená budeme písať rovnako, bude znemožnená identifikácia rôznych osobností. Ťažkosti nastanú aj vo vyhľadávaní mien v elektronických korpusoch, kde je podmienkou jednotná grafika a jediné diakritické znamienko môže narobiť problém s identifikáciou.

Rešpektovaním pravidiel slovenského pravopisu vznikla situácia ústiaca do absurdného vytvárania nového obrazu minulosti, nivelizácie mnohostranne štruktúrovanej spoločnosti oných čias. Odstup rokov ukázal, že kanonizované postupy neboli dôsledné, nevyriešili problémy, naopak, vnies-

li do písania mien ešte väčší chaos. Bola to ideologizácia a diskriminácia ortografickými prostriedkami viažucimi sa na určité obdobie a ohraničený druh mien (len maďarských osobností). Medzi základné práva patrí aj právo na svoje meno a vylučuje sa akékoľvek svojvoľné zasahovanie. Autentické osobné mená majú dokumentačnú a terminologickú platnosť. Aj medzinárodné bibliografické normy sú záväzné. Menný materiál osobností je organickou súčasťou nielen jazyka, ale aj medzinárodnej kultúry. Ak výslovnosť cudzieho mena robí niekomu ťažkosť (v učebniciach, lexikónoch), treba ju pri mene uviesť, ale nie výslovnosť povýšiť na oficiálne záväznú podobu mena. Tak to robí celý civilizovaný svet.

Vyriešenie tohto problému čaká na morálne bezúhonných, objektívnych a totalitnými praktikami nezaťažovaných ľudí, u ktorých prevláda rozum nad emóciami. Už doteraz sa narobili veľké škody vydávaním encyklopédií a lexikónov, ktoré nespĺňajú svoju najzákladnejšiu funkciu – identifikačnú a diferenciacnú, a tým aj informačnú.

Poznámky

- 1 Czuczor, Gergely (*1800 Andovce, okr. Nové Zámky, † 1866 Pešť, dnes Budapešť)
- 2 Komisia pre historickú terminológiu pracovala v r. 1979 v tomto zložení: Richard Marsina, Jozef Bžoch, Ladislav Dvonč, Pavol Horváth, Jozef Novák a František Sedlák.
- 3 Slovenská archivistika, 15, 1980, č. 2, s. 195–211.
- 4 Biografický lexikón Slovenska, I. zväzok (A–B), Martin, Národný biografický ústav SNK 2002.
- 5 MAŤOVČÍK, Augustín: Úprava priezvisk v Slovenskom biografickom slovníku. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Bratislava, Veda 2002. s. 74–76.
- 6 Pôvodné meno: Platty – Juraj a Matej.
- 7 Szöllösi, Benedikt (* 1609 Trnava?, Rybník, okr. Levice?; † Kláštor pod Znievom, okr. Martin)

Klára Mészárosová

NOMEN EST OMEN?

Kedysi sa tradovalo, že meno je osudom človeka, dnes môžeme povedať, že aj meno človeka má svoj osud. Meno, ktoré je jediným spoločenským identifikačným znakom človeka, prežívajúcim aj jeho fyzickú existenciu.

Za posledné roky sme svedkami toho, že pôvodné mená osobností sú nahradené fiktívnymi menami, ktoré dotyční nikdy nepoužívali, ich podoba je umelo vytvorená a vo vzťahu k osobnosti, ku ktorému sú priradené, strácajú akúkoľvek autenticitu. Prešlo 25 rokov odvtedy, keď sa po dlhšej príprave publikovali prvé práce slovenských historikov o potrebe prepisovania maďarských mien z uhorského obdobia podľa slovenského pravopisu.¹ Odvtedy odznelo veľa reakcií na tieto materiály, podstatné je, že nevznikol nijaký dialóg, lebo navrhovatelia a ich nasledovníci nepripustili žiadny argument v prospech osobností, o mená ktorých išlo, ani v rovine historickej, ani v rovine gramatickej, ani v rovine etickej. Naopak, kým pôvodné návrhy obsahovali ohraničenie úpravy mien osobností do polovice 19. storočia, prípadne do roku 1848, pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 už vysunuli túto hranicu až k roku 1918.²

Zdá sa, že na túto tému už vo fundovaných štúdiách odzneli všetky relevantné argumenty a fakty, ku ktorým by sa len ťažko dalo niečo dodať.³ Preto sa v tomto príspevku pokúsime pozrieť, kam sme sa za 25 rokov dostali a aká je situácia dnes.

V uplynulom období vychádzali a vychádzajú rôzne biografické lexikóny, ktoré už dávno neberú do úvahy pôvodný okruh osôb na zmenu priezvisk a tieto sa stávajú pre ďalších používateľov už štandardným prameňom pre písanie mien. Tým sa predkladané novotvary mien rozširujú geometrickým ra-

dom v rôznych tlačiarenských produktoch: od učebníc cez odbornú a krásnu literatúru až po časopisy. Tí, ktorí občas píšú text, v ktorom by boli mená ohrozené úpravou, môžu si vybrať z niekoľkých možností: a/ vyhnúť sa konfliktu svedomia a nebrať takú úlohu, kde by sa mohol takýto problém vyskytnúť, b/ poistiť sa a odovzdať rukopis sine nomine, v sterilizovanej podobe alebo c/riskovať neakceptovateľný zásah do rukopisu. Ak z nejakého dôvodu človek nemá možnosť vyhnúť sa úlohe, potom s úzkosťou čaká, či jazykový redaktor bez súhlasu autora zmení mená a tým obíde ústavu, článok 2 bod 3, podľa čoho „nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá.“ A zákon neukladá autorom ponúkať recipientom nepresné informácie. Ak náhodou niekde objavíme správne vytlačené meno, uvedomujeme si osobnú statočnosť jazykového redaktora, že pustil pôvodný rukopis bez zásahu.

V katalogizačných záznamoch, bibliografiách a citáciách sa už nielen staré mená objavujú v zmenenej podobe, ale dochádza k difúzii pravopisných úprav aj z oblasti mien našich súčasníkov, neakceptujúc správne meno, ktoré je na knihe alebo nad článkom uvedené správne. V týchto prípadoch nastáva problém, že pôvodného autora pochopiteľne nikto vopred neinformuje, že ho mieni citovať alebo chce zaradiť jeho prácu do odbornej bibliografie, teda nemá ani šancu žiadať nápravu, lebo na to príde až po vytlačení práce, často po dlhšom časovom odstupe.⁴ Medzinárodné katalogizačné pravidlá pritom jasne hovoria, že údaj o zodpovednosti, t.j. napríklad meno autora sa zapisuje v takej podobe, ako je vyjadrený na dokumente.⁵ To znamená, že v prípade súčasných autorov katalogizačná podoba mena by nemala byť problémom, pri komplikovanejších menách sú alternatívy: ak je osoba známa pod viacerými menami treba zvoliť meno, pod ktorým je daná osoba bezpochyby najbežnejšie známa, ak také meno existuje. V ostatných prípadoch treba zvoliť meno podľa poradia: a/ meno, ktoré sa najčastejšie vyskytuje v dielach danej osoby; b/ meno, ktoré sa najčastejšie vyskytuje v príručkových prameňoch; c/ posledná použitá podoba mena. Teda bolo by viac možností na uvedenie vernej podoby mena autora aj bez uplatnenia dubióznych novotvarov. Napriek tomu katalogizač-

né záznamy veľkých knižníc, prístupných aj na internete, sú viac alebo menej deformovaných mien starých, ale aj súčasných autorov plné.

Dnes sa už ani pri starých menách väčšinou nezisťuje, či by vôbec patrilo do okruhu mien určených na úpravu, lebo napríklad nositeľ mena tu nikdy nežil. Zdá sa, že pravopisné úpravy sa už uplatňujú na akékoľvek maďarské meno alebo meno, ktoré tak pôsobí. Veď citujúci často osobne pozná citovaného a ani omylom ho nemôže považovať za osobnosť pred roka 1918, teda ide už o mechanický prepis starého mena, ktorého nositeľom je súčasník. Mená sa upravujú aj v úradnom styku, ocitnú sa na pozvánkach, a nositeľ mena si kladie otázku, pozývajú mňa alebo prednášať bude niekto iný, s podobným, ale predsa len celkom iným menom? Deje sa to napriek tomu, že podľa ústavy článku 19 bod 1. „Každý má právo ... na ochranu mena.“

Pokiaľ ide o staré mená nezodpovedá pravde zámienka, že tieto mená vznikli pod tlakom silnej maďarizácie, veď postupné formovanie priezvisk prebiehalo od stredoveku po 18. storočie, keď ešte o maďarizácii nemôžeme hovoriť. Voľba podoby priezviska bola súkromnou vecou každej rodiny. Pochopiteľne bolo dôležité, aby sa mená rozlišovali aj v tom prípade, keď vznikali z podobného základu na podobnom princípe. Meno bolo veľmi dôležitým prvkom identifikácie rodinných alebo rodových väzieb a z nich vyplývajúcich majetkovoprávných vzťahov. Priezviská sa ustálili koncom 18. storočia, keď Jozef II. nariadil, že každý človek musí mať priezvisko, kategoricky zakázal zmenu mena a pre Židov predpísal nové, nemecké mená.

V rokoch 1814 a 1805 vydal kráľ František I. nariadenie, v ktorom zakázal, aby si jeho poddaní svojvoľne zmenili priezvisko, zmenu mena viazal na súhlas určeného úradu. Týmto krokom štát rozšíril svoju regulačnú, povoľujúcu a registrujúcu právomoc pri zmene priezvisk. Zmena mien, čo dovtedy, okrem mien rodových – šľachtických, bola spontánnym, prirodzeným a samozrejme, bezplatným aktom, od tých čias sa stáva aj právnym inštitútom. Mená sa odvtedy zmenili len na vlastnú žiadosť. Dôvody boli rôzne, od citových väzieb cez

otázku kariéry po domnelé riešenie existenčných problémov, ale išlo o slobodné rozhodnutie nositeľa mena. Čo sa týka šľachtických mien, kancelária v roku 1814 hlásila Františkovi I., že nie sú potrebné zvláštne predpisy, lebo ich nositelia sú zo zákona povinní žiadať zmenu na najvyššom mieste. Až po 19. storočie často aj jednotliví členovia toho istého rodu používali rôzne varianty mena, ale to väčšinou súviselo s ďalšou vetvou rodiny, prípadne s rôznym geografickým umiestnením sídiel ich príslušníkov alebo len požiadavkou, aby sa odlišovali. Je samozrejmé, že treba akceptovať autografnú formu mena, ak sa meno zachovalo v takej podobe, veď meno je osobným vlastníctvom, jeho použitie je osobným právom a rozhodovanie o akejkoľvek zmene je výhradným privilegiom nositeľa mena. Treba dodať, že podobu rodových mien mali ich nositelia niekoľkokrát možnosť potvrdiť, napríklad pri úradných súpisoch v 18. a 19. storočí a ich zmenu by museli žiadať zo zákona. Podľa Evy Kowalskej „... argument, že mená konkrétnych osobností sa vyskytujú v dokumentoch rôznej proveniencie či rôzneho obdobia v rôznej podobe, nie je... relevantný. Historik má vždy možnosť uviesť, v akom variante a prečo danú podobu mena uvádza.“⁶ V súčasnosti sa celoplošná zmena „uhorských“ mien či už formou zmien ortografie alebo prekladov mena sa zdá byť akýmsi spätným kádrovaním ich nositeľov a potieraním práva voľby mena, ktoré z akýchkoľvek dôvodov používali.

Pokiaľ ide o zmeny priezvisk z gramatického hľadiska, sú tu veľké nedôslednosti, predovšetkým v tom, že to isté meno, ak je jeho nositeľom Slovak, obstoí zrejme aj gramaticky a môže mať výnimku, ak bol jeho nositeľom Maďar už výnimka neexistuje. Napríklad meno Pálffy, ak ide o šľachtický rod, podľa pravidiel prepisu sa má používať po redukcii zdvojeného f a miesto ypsilonu mäkké i. Tým sa vlastne toto meno unifikuje, stráca pôvodnú rozlišovaciu funkciu, pričom podobnú trunkáciu – zjednodušovanie spoluhláskových skupín netreba aplikovať v mene slovenského Pálffyho, ktorý môže svoje meno používať v pôvodnej podobe, bez obmedzenia. Podobný je prípad mena Czobor, ktoré sa má používať po vypustení vraj nefunkčného písmena z, ale súčasní slovenskí

nositelia mena môžu rovnaké meno používať aj s Cz. Gemináty sa nemuseli odstrániť ani z mien klasikov slovenskej literatúry Hollého alebo Kollára. Dokonca nefunkčné písmeno „h“, ktoré je zásadne odstraňované zo všetkých starých maďarských mien, ostáva bezo zmeny v mene slovenského básnika Pavla Országha Hviezdoslava, aj s maďarským „sz“. Odvolávanie sa na rytmický zákon taktiež neobstojí, lebo slovenský spisovateľ Jégé môže mať výnimku ale cudzie, maďarské mená nie (napr. Ilesházi – správne Illésházy, Mariási – správne Máriássy).

Príklady by sme mohli uvádzať donekonečna, tak ako to urobili už mnohí odborníci, jazykovedci, ktorí poukázali na protirečenia zmeny mien aj z gramatického hľadiska, nateraz sa však ich argumenty neakceptovali.⁷

Okrem historického a gramatického aspektu má tento okruh problémov aj etický rozmer. Ľuďom sa upiera právo na ich existenciu v jedinej podobe, v akej boli často po celé stáročia, známi a všeobecne identifikovateľní, v podobe mena. Je evidentné, že títo, dávno mŕtvi ľudia, sa nemôžu brániť, preto sú vlastne bezbranným objektom takéhoto zaobchádzania. Navyše je zaujímavá akási kategorizácia osobností: kto má prísť celkom o svoje meno, kto čiastočne a kto dostane milosť (napr. Mikszáth).

Neakceptuje sa ani to, ak sa niekto písomne vyjadril o spôsobe použitia svojho mena, dokonca svoj názor aj uverejnil tlačou. Nielenže sa to neakceptuje, naopak, práve toto je uvedené ako príklad v pravidlách pravopisu ako treba pristupovať k prepisovaniu starých maďarských priezvisk. Ide o významnú osobnosť, podľa mnohých historikov najväčšiu osobnosť 17. storočia u nás, Petra Pázmány, meno ktorého je veľmi frekventované v odbornej spisbe.

Jeho súčasník urobil posmech z jeho mena a Pázmány na tento prejav neúcty odpovedal nasledovne: „... písješ, že moje meno po nemecky znamená tučnú sviňu a takouto nadávkou zasahuješ do môjho mena. Aj na tvoje meno by sme mohli podobné verše písať, keby sme chceli, nie preto, aby sme ti vrátili rovnako to, čo sme od teba dostali, ale len preto, aby sme ukázali, že nadávať na druhého je ľahké. Ale moje meno

je Pázmány, nie Pasma, čo vieš dobre aj sám, predsa inde si ho vedel napísať správne. Vieš, že slušne vychovanému človeku nič nepadne horšie, ako keď mu nadávajú a nedôstojne ho hanobia. Opakujem, moje meno je Pázmány, v tejto podobe, nie Pasma.“⁸

Pázmány, napriek tomu, že jasne deklaroval aká je podoba jeho mena na ktorom trvá, dokonca to publikoval, ale podľa pravidiel prepisovania priezvisk nemá právo na túto podobu a pravidlá nútia slušne vychovaných ľudí robiť posmech z jeho mena.

Človek má právo na meno, ktoré sa k nemu viaže. Aplikáciou pravidiel prepisovania dochádza k dvojitému pomenovaniu ľudí, často s celkom odlišnými grafickými podobami mena a každému musí pôsobiť ťažkosť zistiť, že fiktívne, umelo vytvorené meno nemá nič spoločné so životom, činnosťou často literárnou tvorbou práce historickej osobnosti, ktorému boli tieto atribúty administratívne odňaté a pripísané neexistujúcemu menu. Navyše vytvorením umelej formy mena sa strácajú informácie a dôležité prvky konotácie, ktoré sa viazali na pôvodné meno. Javí sa, že „nevhodné“ mená na Slovensku sú predestinované k zmene ich podoby a tým k strate identity.

Humanistický básnik, Janus Pannonius v jednej básni napísal ... čo ostane po mne na pamiatku? Nič, len holé meno! Zdá sa, že po mnohých významných osobnostiach už neostane ani holé meno.

Poznámky

- 1 NOVÁK, Jozef: Úprava písania priezvisk historických rodov. Slovenská archivistika 14, 1979, č. 2, s. 175-178. SEDLÁK, František: Návrh na úpravu písania priezvisk uhorských šľachtických rodov. Slovenská archivistika 15, 1980, č. 2, s. 195-199. HORVÁTH, Pavel: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. Slovenská archivistika 15, 1980, č. 2, s. 199-211.
- 2 Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. s. 40.
- 3 Pozn. č.1; HANÁK, Péter: Címeres furcsaságok. In: Élet és Irodalom, 1981. február 21. s. 9; SZARKA, László (ed): Magyar és csehszlovák történészek eszmecsereje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásmódjáról. Dialogue of Hungarian and Czechoslovak historians on the writing of old Hungarian family, personal and place-

- names. Budapest, 1988.; ZEMKO, Milan: Who is who – po slovensky. In: Slovensko – krajina v medzičase. Bratislava, Kalligram 2002. s. 47 – 53; Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Editor: Ľubor Králik. Bratislava 2002.
- 4 Napríklad: JANKOVIČ, Vendelín: Bibliografia pamiatkovej literatúry v Slovenskej socialistickej republike za roky 1981-1985. Bratislava 1988. s. 125, 174, 175, 228 Mészárosová – správne Mészárosová; s. 233 Pöšš – správne Pöss.; RUSINA, Ivan a kolektív: Barok. Bratislava 1998. s. 503. Mészárosová – správne Mészárosová.
  - 5 ISBD(ER) Medzinárodný štandardný bibliografický popis pre elektronické zdroje. Preklad Mária Okálová. Martin 2002. s. 44.
  - 6 KOWALSKÁ, Eva: Úvaha o príčinách a dôsledkoch prepisu „uhorských“ mien do slovenčiny. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Editor: Ľubor Králik. Bratislava 2002. s. 88.
  - 7 KIRÁLY, Péter: Vélemény a történelmi Magyarország nemesi és egyéb családnevei szlovákos írásmódjának szabályozásáról. In: SZARKA, L. (ed): Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje, c. d., s. 31-67. ĎUROVIČ, Ľubomír: Pro domo sua? In: problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Editor: Ľubor Králik. Bratislava 2002. s. 23-26.
  - 8 PÁZMÁNY, Péter: Az igazságnak győzelme. Posomban MDCXIV. s. 63.

Príloha POZVÁNKA

Mýty a predsudky v dejinách

Historická konferencia

7. decembra 2004, 12.00 – 19.00

Šamorín-Čilistov – Hotel Kormorán

Organizátor:

Ministerstvo kultúry SR – Sekcia menšinových kultúr

Spoluorganizátori:

Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín

Gamma – jazyková kancelária, Dunajská Streda

Program:

12.00-13.00 Registrácia účastníkov

Moderátor konferencie:

László Öllös – prezident Fórum inštitútu pre výskum menšín

13.00-13.20 Otvorenie konferencie:

Ágnes Biró – štátna tajomníčka MK SR

13.20-13.40 Peter Zelenák: Kontroverzné roviny slovensko-maďarských vzťahov v 20. storočí

13.40-14.00 László Szarka: Etnické zmeny v Uhorsku v 19. storočí. Fakty, stereotypy, diskusie

14.00-14.20 Viliam Kratochvíl: K možnostiam oslabovania predsudkov a stereotypov v tvorbe učebníc dejepisu

14.20-14.40 Ondrej Pöss: Empatia a predsudky v dejinách

14.40-15.00 Prestávka

15.00-15.20 Milan Zemko: Maďarsko-slovenské konfrontácie – skutočnosť či fikcia?

15.20-15.40 Gizella Szabómihály: Medzinárodná úprava písania vlastných osobných mien

15.40-16.00 Chrenková Edita: Lexikón takmer neznámych osobností

16.00-16.20 Klára Mészárosová: „Nomen est omen“

16.20-17.45 Diskusia

17.45-18.00 Ukončenie konferencie: Róbert Dohányos,

– riaditeľ Sekcie menšinových kultúr MK SR

18.00-19.00 Recepčia

Fórum inštitút pre výskum menších
P. O. Box 52
931 01 Šamorín

Attila Simon, editor
Mýty a predsudky v dejinách
Disputationes Samarienses, 3.
Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Redaktor edície: Gábor Csanda
Obal: Gábor Matús
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint s.r.o., Partizánske
Vydalo: Liliun Aurum,
Dunajská Streda, 2005
ISBN 80-8062-2590

Napriek tomu, že spoločná história Slovákov a Maďarov už bola témou nespočetného množstva konferencií a analýz nemôžeme povedať, že sa o nej hovorilo už dosť a všetky problémy sú vyriešené. Najúčinnjšou zbraňou proti mýtom a predsudkom je otvorená výmena názorov a objasnenie rozdielnych stanovísk. V tomto znamení sa niesli príspevky, ktoré odzneli na konferencii v Či-listove organizovanej Sekciou národnostných menšín Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Fórum inštitútom pre výskum menšín a Jazykovou kanceláriou Gramma. Ťažiskom konferencie boli príspevky, ktoré sa zaoberali problémom písania mien historických osobností podľa pravidiel slovenského pravopisu, a ako vysvitlo, zaužívanie týchto pravidiel v praxi znamená starosti aj pre slovenských odborníkov. Samozrejme, jedna takáto konferencia ešte nezaručuje úspech v znamení vyriešenia problémov, môže však spustiť taký vedecký diskurz, ktorý by bol nevyhnutnou podmienkou napredovania. V tejto nádeji ponúkame našim čitateľom tento zväzok a veríme, že tak môžeme prispieť k zručaniu niekoľkých mýtov a predsudkov.

ISBN 80-8062-259-0

Ára: 125,- Sk